

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΠΜΣ «ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ-
ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»**

Λήδα Νταβαρίνου

**Ερήμωση και κοινωνικοπολιτισμική αναβίωση ενός τόπου: Η περί-
πτωση του χωριού Κουμπουριανά Αργιθέας Καρδίτσας (1940 έως σή-
μερα)**

Διπλωματική Εργασία

ΑΘΗΝΑ 2023

Λήδα Νταβαρίνου

Ερήμωση και κοινωνικοπολιτισμική αναβίωση ενός τόπου: Η περίπτωση του χωριού Κουμπουριανά Αργιθέας Καρδίτσας (1940 έως σήμερα)

Διπλωματική Εργασία

ΕΠΟΠΤΗΣ: Βασιλική Χρυσανθοπούλου

**ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Μαριάνθη Καπλάνογλου
Παρασκευάς Ποτηρόπουλος**

Copyright ©, **Λήδα Νταβαρίνου, Αθήνα, 31 Μαρτίου 2023**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τη συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο άνθρωπος και το περιβάλλον του	11
Η ζωή του ανθρώπου στο βουνό.....	11
Η γεωγραφική θέση της Αργιθέας	12
Σύντομη Ιστορία των Κουμπουριανών	13
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Τα Κουμπουριανά μέσα από τις μνήμες και τις αφηγήσεις των κατοίκων τους	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	15
Ο τόπος: υλική υπόσταση και αποτύπωση του παρελθόντος στον χώρο	15
1.1.Λαϊκή αρχιτεκτονική: Οι κατοικίες.....	15
1. 2. Ιεροί τόποι και σημεία.....	20
1.2.1. Μονές και εκκλησίες	20
1.2.2. Τα «υψωμένα» δέντρα.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	24
Ο υλικός πολιτισμός της ένδυσης και της διατροφής: μνημονικές και συμβολικές διαστάσεις	24
2.1. Προσεγγίζοντας τις έννοιες της μνήμης και της ταυτότητας.....	24
2.2. Το ένδυμα ως σύμβολο	25
2.2.1. Το κέντημα και η συμβολική προσέγγισή του	28
2.3. Η χειροτεχνία της Αργιθεάτισσας νοικοκυράς	29
2.3.1. Οι αργιθεάτικες φορεσιές	33
2.4. Η διατροφή των Κουμπουριανιτών - Η τοπική γαστρονομία.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	38
Στον κύκλο της ζωής: Έθιμα του γάμου, της γέννησης και της τελευτής	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	46
Στον κύκλο του χρόνου: Λαϊκή λατρεία και φιλέορτος βίος. Πανηγύρια, τοπικοί χοροί και μουσική παράδοση. Σημερινές αναβιώσεις στο χωριό.....	46
4.1. Η έννοια του χρόνου στην παραδοσιακή κοινωνία.....	46
4.2. Εθιμικές πρακτικές και λαϊκή λατρεία στα Κουμπουριανά Καρδίτσας.....	47
4.2.1. Λατρευτικά έθιμα	47
4.2.2. Γεωργοκτηνοτροφικά έθιμα	53
4.3. Το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (6 Αυγούστου).....	55

4.3.1. Η αναβίωση του πανηγυριού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στα Κουμπουριανά	58
4.4. Μουσική παράδοση και τοπικοί χοροί της Αργιθέας.....	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5°	68
Μετακινούμενη κτηνοτροφία	68
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Από την ερήμωση στο ξαναζωντάνεμα του τόπου και του πολιτισμού του.....	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6° Η ερήμωση: Μετανάστευση και ξενιτιά. Ανάμνηση και μεταβίβαση της τραυματικής μνήμης	71
Η σταδιακή εγκατάλειψη των Κουμπουριανών: 1940-1990	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7°	76
Τα Κουμπουριανά ξαναζωντανεύουν το καλοκαίρι. Η συμβολή των τοπικών Συλλόγων στην ανασυγκρότηση της κοινότητας	76
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	82
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	84
Προοπτικές ανάδειξης και αναβίωσης των χωριών της Αργιθέας: Η επόμενη ημέρα	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	86
Χάρτες, Φωτογραφίες, Αργιθεατικό λεξιλόγιο.....	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	110

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το χωριό Κουμπουριανά της Περιφερειακής Ενότητας Καρδίτσας είναι κτισμένο σε υψόμετρο 1.050 μέτρων και αποτελεί έναν από τους πιο ορεινούς και συνάμα ιστορικούς οικισμούς των Θεσσαλικών Αγράφων. Θαλερά άλλοτε, με πληθυσμιακή κορύφωση τη δεκαετία του 1940 τα Κουμπουριανά αρχίζουν να εγκαταλείπονται σταδιακά από τη δεκαετία του 1950, ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του Εμφύλιου Πολέμου. Η μεγάλη εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, ωστόσο, ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, εξαιτίας αφενός της οικονομικής ανέχειας και αφετέρου του φόβου κατολισθήσεων μετά από έναν ισχυρό σεισμό τον Ιανουάριο του 1963. Οριστικά το χωριό ερημώνει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Οι κάτοικοι εγκαταλείπουν τον γενέθλιο τόπο τους και εγκαθίστανται άλλοι σε κοντινές πόλεις, άλλοι στην Καρδίτσα, στα Τρίκαλα, στη Λάρισα και στον Βόλο, άλλοι στις υπώρειες του Παρνασσού, στην Αμφίκλεια Φθιώτιδας και στα περίχωρά της, όπου δημιούργησαν μία οργανωμένη κοινότητα, άλλοι διάσπαρτοι στην Αττική και στη Θεσσαλονίκη και άλλοι σε χώρες του εξωτερικού, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Κάθε καλοκαίρι, όμως, το χωριό ξαναζωντανεύει με σημείο αναφοράς το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου.

Σκοπός της ανά χείρας Εργασίας είναι να σκιαγραφήσει το λαογραφικό αποτύπωμα των Κουμπουριανών, ήτοι το σύνολο των σημείων της κοινωνικής ζωής του παρελθόντος που άφησε η κοινότητα των κατοίκων του χωριού στον τόπο που έζησαν και από το οποίο μπορεί να διαπιστωθεί η πολιτισμική ταυτότητά τους, αναδεικνύοντας πτυχές του λαϊκού πολιτισμού της ορεινής αυτής περιοχής, τόσο πριν την ερήμωση, όσο και κατά την αναβίωση¹ του τόπου κατά τους καλοκαιρινούς μήνες με τον περιοδικό επαναπατρισμό των Κουμπουριανών. Ως μεθοδολογικά εργαλεία έχουν επιλεγεί η επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση και σημειώσεις πεδίου στα Κουμπουριανά, στον Σύλλογο Κουμπουριανών Αμφίκλειας Φθιώτιδας, καθώς και στον Σύλλογο Κουμπουριανών Αττικής, μέρη όπου πραγματοποιήθηκαν και οι συναντήσεις με τους συνομιλητές και η ηχητική καταγραφή των συνεντεύξεων, η αρχειακή και η βιβλιογραφική έρευνα. Ιδιαίτερη βάση δίδεται στις αφηγήσεις ζωής παλαιών και γη-

¹ Εννοούμε το ξαναζωντάνεμα του τόπου με την επάνοδο των αποδήμων και των οικογενειών τους, η ανάκληση της συλλογικής μνήμης, η αναβίωση των εθίμων της κοινωνικής ζωής των παλαιών κατοίκων του χωριού κατά τους καλοκαιρινούς μήνες -καιρού επιτρέποντος- από τους πολιτιστικούς συλλόγους.

ραιών κατοίκων του χωριού (γεννηθέντων και προ του 1940), αλλά και νεότερων απογόνων τους, που δίνουν το στίγμα της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας της κοινότητας. Παράλληλα, καταγράφονται προσωπικές μνήμες μου από αφηγήσεις ηλικιωμένων, αποθανόντων πια, στενών συγγενών, για έθιμα στον κύκλο του χρόνου και τους θρύλους για την ίδρυση των μοναστηριών της περιοχής, και βιώματα, όπως η προετοιμασία παραδοσιακών φαγητών, από παλαιότερες και πιο πρόσφατες επισκέψεις μου στα Κουμπουριανά και την Αμφίκλεια.

Η ανά χειράς λαογραφική έρευνα πραγματοποιήθηκε με κριτική προσέγγιση της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού του χωριού και της περιοχής. Η συλλογή του υλικού διεξήχθη με τα μεθοδολογικά εργαλεία της επιτόπιας έρευνας και των στοχευμένων ερωτηματολογίων με βάση τις αρχές της κριτικής λαογραφίας, (Ποτηρόπουλος στο: Νιτσιάκος- Ποτηρόπουλος (επιμ.), 2018: 44, 62). Επιχειρήθηκε να εξηγηθεί κριτικά ο τρόπος λειτουργίας της παράδοσης και να ερμηνευθούν τα σύγχρονα κοινωνικο-πολιτιστικά φαινόμενα της ορεινής περιοχής.

Για την πραγματοποίηση της επιτόπιας έρευνας χρειάστηκε να γίνει επιλογή του χρόνου. Ο Μ. Βαρβούνης γράφει ότι: «παραδοσιακά γνωστός χρόνος για τη διεξαγωγή της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας είναι οι θερινοί μήνες» (Βαρβούνης, 1994: 68). Πράγματι, το καλοκαίρι είναι η πιο κατάλληλη περίοδος για επιτόπια έρευνα στα Κουμπουριανά, καθώς τότε αποκτά και πάλι ζωή το χωριό με τον ερχομό τόσο των χωριανών όσο και των επισκεπτών για το πανηγύρι του Σωτήρος. Για τις προϋποθέσεις της επιτυχούς επιτόπιας έρευνας ο ίδιος συγγραφέας σημειώνει: «Η προσέγγιση στους πιθανούς πληροφορητές πρέπει να είναι προσεκτική και σταδιακή [...] Ο ερευνητής, σε μια σειρά προκαταρκτικών επισκέψεών του, πρέπει να γνωριστεί με τους κατοίκους, να πάρει μέρος ως συμμετοχος στις δημόσιες εκδηλώσεις τους [...] και κατόπιν, στηριζόμενος στην οικοδόμηση των σχέσεων αυτών, να «εισέλθει» και στον ιδιωτικό χώρο τους, στα σπίτια και στον οικογενειακό περίγυρό τους, όπου θα συλλέξει μεγάλο μέρος του υλικού του» (Βαρβούνης, 2016: 181).

Όσον αφορά τις θεωρητικές προσεγγίσεις, η Εργασία βασίζεται στα εννοιολογικά εργαλεία του υλικού πολιτισμού, του κοινωνικού βίου, την προφορική παράδοση, καθώς και την τελετουργία στον κύκλο της ζωής και του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται με ποιους τρόπους περιγράφεται λεκτικά και επίσης πώς εκφράζεται πρακτικά και τελετουργικά τόσο η ερήμωση όσο και η αναβίωση των Κουμπουριανών το καλοκαίρι, στην καθημερινότητα, στο πανηγύρι και άλλες εθιμικές πρακτικές των Κου-

μπουριανιτών που επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής τους, ενώ αναζητούνται οι συλλογικές μνήμες του παρελθόντος της κοινότητας. Μας απασχολεί ιδιαίτερα η ανασυγκρότηση της ταυτότητας στα Κουμπουριανά μέσω του μετασχηματισμού τους σε τόπο θερινής εγκατάστασης. Το πανηγύρι του χωριού και οι δραστηριότητες των πολιτιστικών συλλόγων των Κουμπουριανιτών συντελούν στην αναβίωση της απολεσθείσας συλλογικότητας. Η Εργασία στοχεύει στη διαμόρφωση προτάσεων προς την τοπική κοινότητα, τον Δήμο και τους πολιτιστικούς συλλόγους για την ανασυγκρότηση της ταυτότητας του χωριού.

Η ανά χείρας Εργασία δομείται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται η προσέγγιση του υλικού και λατρευτικού βίου, των καθημερινών και εθιμικών εκδηλώσεων, όπως αποτυπώνονται μέσα από τη μνήμη και τις αφηγήσεις ζωής των Κουμπουριανιτών. Αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά τον τόπο, την κοσμική αποτύπωση του παρελθόντος στον χώρο με γνώμονα τη λαϊκή αρχιτεκτονική των κατοικιών, τους οικισμούς και τα τοπωνύμια, και την πνευματική υπόστασή του με την αναφορά στα ιερά σημεία του. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον υλικό πολιτισμό της ένδυσης και της διατροφής με τις συμβολικές διαστάσεις του, ενώ στο τρίτο και το τέταρτο καταγράφονται έθιμα στον κύκλο της ζωής και του χρόνου, όπως οι παραδοσιακοί αργιθεατικοί χοροί και τα δημοτικά τραγούδια της ευρύτερης περιοχής. Το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στη μετακινούμενη κτηνοτροφία ως τρόπο ζωής των κατοίκων, ο οποίος εν πολλοίς εξασφάλιζε την κύρια πρόσδοσή τους. Οι όψεις του λαϊκού πολιτισμού των Κουμπουριανών, όπως παρουσιάζονται, αναλύονται κυρίως βάσει των πληροφοριών που συλλέχθηκαν από τις αφηγήσεις ζωής των παλαιών κατοίκων του χωριού, της προσωπικής μου βιοματικής μνήμης, καθώς και της σχετικής βιβλιογραφικής έρευνας. Κριτήριο βασικό για την αναφορά στα στοιχεία αυτά και τη συνακόλουθη επεξεργασία τους ήταν το συγκεντρωμένο υλικό.

Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται αφενός στην ερήμωση του τόπου με έμφαση στη μετανάστευση και τη διασπορά των Κουμπουριανιτών στο έκτο κεφάλαιο, και αφετέρου στην αναβίωσή του τους καλοκαιρινούς μήνες και τις δράσεις των τοπικών συλλόγων για την ανασυγκρότηση της κοινότητας στο έβδομο κεφάλαιο. Στα Συμπεράσματα περιγράφονται τα αίτια της ερήμωσης της περιοχής και διαπιστώνεται ότι τα σημαντικότερα από αυτά είναι οι κοινωνικές και ιστορικές συγκυρίες της μετακίνησης και εγκατάστασης των οικογενειών του χωριού σε πόλεις του εσωτερικού ή της αποδημίας τους σε πόλεις του εξωτερικού στη διάρκεια της δεκαετίας 1960-1970. Αντίστοιχες συγκυρίες υπήρξαν οι βιοποριστικές οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες και

ειδικά στην καταστροφική κατολίσθηση του εύφορου παραποτάμιου νοτιοδυτικού οικισμού του Κοζιοκαρίου και των ρηγματώσεων και βλαβών τοιχοποιίας των σπιτιών του κεντρικού οικισμού το 1963.

Αντί Επιλόγου διατυπώνονται οι προοπτικές για την αξιοποίηση και την ανάδειξη των Κουμπουριανών αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Αργιθέας, όπως σχεδιάζονται από τη Δημοτική Αρχή. Το Παράρτημα περιέχει Χάρτες της Αργιθέας και των Κουμπουριανών, φωτογραφίες του χωριού, των κατοίκων και καλοκαιρινών πολιτιστικών εκδηλώσεων. Στο τέλος, παρατίθενται λέξεις και φράσεις του αργιθεατικού λεξιλογίου, κάποιες από τις οποίες χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα, κυρίως όσες σχετίζονται με την τοπική γαστρονομία (φαγητά και σκεύη παρασκευής τους), τα υφαντά, τις ονομασίες φυσικών φαινομένων και τους χαρακτηρισμούς των αιγοπροβάτων του κοπαδιού.

Οφείλω θερμές ευχαριστίες σε όσους συνέδραμαν στην ολοκλήρωση της Διπλωματικής Εργασίας μου. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συμπατριώτες μου Αργιθεάτες, την κ. Σούλα Τόσκα-Κάμπα, ερασιτέχνη λαογράφο, και τον σύζυγό της κ. Λευτέρη Κάμπα, εμπειρικό ερευνητή της δημοτικής παραδοσιακής μουσικής, για την αμέριστη ηθική συμπαράσταση και την αφειδώλευτη προσφορά υλικού από το προσωπικό αρχείο τους. Επίσης, ευχαριστώ την κ. Θεοδώρα Βοϊβόντα, καθηγήτρια-Φιλολογο, για την εγκάρδια φιλοξενία στο σπίτι της στην Αμφίκλεια, όπου πραγματοποιήθηκε μέρος των συνεντεύξεων με τους Κουμπουριανίτες που διαμένουν στην πόλη, και την κ. Αθηνά Θανασιά, δασκάλα του Δημοτικού Σχολείου Αμφίκλειας, χάρη στην οποία απέκτησα πρόσβαση στο Αρχείο του Σχολείου για την έρευνα σχετικά με τις εγγραφές μαθητών από τα Κουμπουριανά τις δεκαετίες 1960-1970. Ακόμη εκφράζω ευχαριστίες στον Δήμαρχο Αργιθέας, κ. Ανδρέα Στεργίου, για την προθυμία του να μου παραχωρήσει συνέντευξη, στην οποία αναφέρθηκε και στους σχεδιασμούς για την ανάπτυξη της περιοχής. Ευχαριστώ τα μέλη του Δ.Σ. του Συλλόγου Κουμπουριανιτών Αττικής, τον κ. Γιώργο Δήμο, ταξίαρχο Αστυνομίας ε. α., και τον κ. Μενέλαο Παπαδημητρίου, Δικηγόρο ε. τ., για τη συνδρομή τους στην Εργασία μου με τις χρήσιμες παρεμβάσεις και προσθήκες, που ευγενώς μου υπέδειξαν.

Οφείλω πολλές ευχαριστίες και στους συνομιλητές μου, οι οποίοι ευγενικά και με χαρά ξεδίπλωσαν το κουβάρι της μνήμης τους παρέχοντάς μου πλούσιες πληροφορίες. Τους αναφέρω ονομαστικά: Λαμπρινή Δήμου (1968-), Περσεφόνη Καλλιακούδα (1937-), Αγλαΐα Πάνου (1950-), Βικτωρία Ποζιού (1939-), Αυγέρης Βοϊβόντας (1940), Ηλίας Καλλιακούδας (1945-), Βασίλειος Κίσσας ή Παλαμάς (1954-), ο πατέρας μου

και πρόεδρος του Δ.Σ. του Συλλόγου Κουμπουριανιτών Αττικής Παναγιώτης Νταβαρίνος (1947-) και ο πρόεδρος του Δ.Σ. του Συλλόγου Κουμπουριανιτών Αμφίκλειας Φθιώτιδας Ηλίας Σκουμής (1951-). Οφείλω χάριτες στους Καθηγητές μου, την επιβλέπουσα τη Διπλωματική Εργασία μου κ. Βασιλική Χρυσανθοπούλου για την υποστήριξη και την καθοδήγησή της στα στάδια διαμόρφωσης της Εργασίας έως την περάτωσή της και τους συνεπιβλέποντες, την κ. Μαριάνθη Καπλάνογλου και τον κ. Παρασκευά Ποτηρόπουλο για τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις τους αλλά και την κατανόησή τους στη συμπλήρωση των βιβλιογραφικών ελλείψεων της Εργασίας μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο άνθρωπος και το περιβάλλον του

Η ζωή του ανθρώπου στο βουνό

Είναι δύσκολη η μετακίνηση στα βουνά, η καλλιέργεια της γης αλλά και το χτίσιμο κατοικιών. Το έδαφος είναι ασταθές. Οι άνθρωποι χρειάζεται να αναπτύξουν σημαντική ενέργεια, για να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον διαβίωσης ικανό να εξασφαλίσει την επιβίωσή τους. Πρέπει να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις των κατολισθήσεων, των χιονοστιβάδων, του παγετού, του ανέμου και της έντονης βροχής, ή αντιστρόφως, της μεγάλης ξηρασίας του εδάφους ανάλογα με τον προσανατολισμό των πλαγιών.

Σε πολλές ορεινές περιοχές της Ελλάδας οι κάτοικοι των χωριών χτίζουν πεζούλες στο βουνό, για να μπορέσουν να καλλιεργήσουν τη γη. Αυτές οι δομές απαιτούν συνεχή και κοπώδη συντήρηση. Το έδαφος, συγκεκριμένα, της Αργιθέας είναι ασταθές. Το χωριό Κουμπουριανά έχει υποστεί κατά καιρούς καθιζήσεις, και στη σημερινή θέση του βρίσκεται εξαιτίας μιας μεγάλης καθίζησης στα μέσα του 17^{ου} αι., σύμφωνα με την προφορική παράδοση. Ο κυριότερος λόγος της μεταφοράς των οικογενειών του χωριού το 1963 με πρόγραμμα του κράτους σε άλλες περιοχές ανά την Ελλάδα ήταν η καταστροφική καθίζηση του 1963 του εύφορου οικισμού του Κοζιοκαρίου και οι ρηγματώσεις και βλάβες τοιχοποιίας των σπιτιών του κεντρικού οικισμού.

Στα υψίπεδα η κτηνοτροφία γίνεται το κύριο μέσο διαβίωσης (Kaser στο: Νιτσιάκος, Κασίμης (επιμ.), 2008: 97), ενώ οι καλλιέργειες περιορίζονται σε λίγα δημητριακά και διάφορα λαχανικά. Ορισμένοι πληθυσμοί διάγουν μια μορφή ποιμενικής ορεινής ζωής. Αξιοποιούν την κορυφή και το κάτω μέρος των βουνοπλαγιών. Η μετακίνηση των αγελάων είναι κατά βάση κατακόρυφη. Ενώ οι αγέλες βόσκουν στα ύψη το καλοκαίρι, επανέρχονται σε χαμηλό υψόμετρο τον χειμώνα. «Το πήγαινε-έλα κοπαδιών από γιδοπρόβατα ανάμεσα στα υψίπεδα, που ήταν θερινά βοσκοτόπια και την πεδιάδα, όπου τους χειμερινούς μήνες το χορτάρι διατηρείται, μοιάζει με κυματισμό ποταμιών από πρόβατα και βοσκούς, που κινούνται ανάμεσα στο βουνό και την πεδιάδα» (Braudel et al., 1990: 31). Η μετακινούμενη αιγοπροβατοτροφία, που εξασφάλιζε στους ορεινούς αυτούς πληθυσμούς τα προς το ζην, ήταν μία πρακτική μακράς διάρκειας, όπως την ορίζει ο Braudel, καθώς απαντάται με σχεδόν ίδια αναλλοίωτα μέσα και με αδιάλειπτη παρουσία στον μεσογειακό κόσμο ήδη από τους αρχαίους χρόνους (Braudel, 1993^β : 13, 55, 100-104).

Ο παραδοσιακός τρόπος ζωής, όμως, που χαρακτηρίζει τις ορεσίβιες κοινότητες βρίσκεται, σχεδόν παντού στον κόσμο, σε διαδικασία μετασχηματισμού. Η κατασκευή οδικών δικτύων, η καλύτερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, ο αυξανόμενος εναλλακτικός τουρισμός, και η ανάπτυξη της τεχνολογίας συμβάλλουν στον εκσυγχρονισμό των τρόπων ζωής και σκέψης, προκαλώντας ταυτόχρονα τις εντάσεις που δημιουργούν αναπόφευκτα σαρωτικές πολιτισμικές αλλαγές.

Ειδικότερα, με τους κοινωνικούς σχηματισμούς των ορεινών πληθυσμών των Βαλκανίων ασχολήθηκαν Γάλλοι γεωγράφοι από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με τον ιδρυτή της γαλλικής σχολής ανθρωπογεωγραφίας Vidal de la Blache, έως σήμερα. Ο Β. Πολίτης-Στεργίου αναφερόμενος στον Α. Blanc, που αναλύει τη μεταπολεμική εικόνα των βαλκανικών βουνών στα μέσα της δεκαετίας του 1960, σημειώνει ότι το βαλκανικό βουνό είναι το λιγότερο επηρεασμένο από τις τεχνολογικές εξελίξεις και θα μπορούσε να αποτελεί μία οιονεί εθνική περιοχή των ποιμένων που τη μοιράζονται λαοί διαφορετικής προέλευσης και γλώσσας (Πολίτης-Στεργίου στο: Ζακοπούλου, Κασίμης, Λουλούδης (επιμ.), 2008:64). Στον ελλαδικό χώρο, με τους κτηνοτρόφους της Πίνδου ασχολήθηκε κατά την ίδια χρονική περίοδο ο Μ. Sivignon καταγράφοντας τις αλλαγές στον τρόπο ζωής και την κοινωνική τους οργάνωση, καθώς εγκαθίστανται σε πεδινές περιοχές και μετατρέπονται σε γεωργούς (Πολίτης-Στεργίου στο: Ζακοπούλου, Κασίμης, Λουλούδης (επιμ.), 2008: 66) με τις συνακόλουθες συνέπειες της εγκατάλειψης των εδαφών.

Η γεωγραφική θέση της Αργιθέας

Η οροσειρά των Αγράφων συναποτελείται από δεκάδες κορυφές που διαδέχονται η μία την άλλη και χωρίζονται από αυχένες και χαράδρες με ποταμούς δημιουργώντας το πιο απομονωμένο ορεινό συγκρότημα της Ελλάδας. Τα Άγραφα απλώνονται στα σύνορα των περιφερειακών ενοτήτων Καρδίτσας και Ευρυτανίας στο κέντρο της οροσειράς της Πίνδου και χωρίζονται σε θεσσαλικά και ευρυτανικά Άγραφα. Καλύπτουν μια έκταση που φτάνει τα 1.500 τ. χλμ. και χαρακτηρίζονται από πλήθος βουνοκορφές, διάσελα, χαράδρες, ορμητικά ποτάμια, πυκνά δάση, γκρεμούς και αλπικά οροπέδια, που διαδέχονται το ένα το άλλο και μοιάζουν να μην τελειώνουν ποτέ. Το οδικό δίκτυο της περιοχής αποτελείται από λίγους ασφαλτόδρομους και πολλούς δύσκολους χωματόδρομους, ενώ οι εντόπιοι ακόμα χρησιμοποιούν μονοπάτια και παλιά πέτρινα γεφύρια.

Στο τμήμα εκείνο των θεσσαλικών Αγράφων που περικλείεται μεταξύ των περιφερειακών ενοτήτων Καρδίτσας, Τρικάλων, Άρτας και Ευρυτανίας, απλώνεται η Αργιθέα. Το βουνό και η πέτρα είναι τα κυρίαρχα στοιχεία της περιοχής, ενώ τα χωριά απλώνονται σε αμφιθεατρικό συνήθως σχηματισμό στις πλαγιές των βουνών. Ανάμεσά τους κυλά ο παραπόταμος του Αχελώου, Πετριλιώτης. Τον Φεβρουάριο του 1963 εξαιτίας της μεγάλης κατολίσθησης του όρους Γαλασίου ή «Στοιχειού» της Στεφανιάδας, που έφραζε το ρέμα του χωριού, σχηματίστηκε η ομώνυμη λίμνη Στεφανιάδας.

Σύντομη Ιστορία των Κουμπουριανών

Από ιστορικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες πληροφορούμαστε ότι η περιοχή του σημερινού Δήμου Αργιθέας κατοικείτο στην αρχαιότητα από τους Αθαμάνες, μια από τις πρωτο-ελληνικές φυλές που εγκαταστάθηκαν τη 2^η χιλιετία π. Χ. ανάμεσα στη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Οι Αθαμάνες, όπως και τα γειτονικά τους φύλα, ήταν ποιμενικό νομαδικό φύλο, που μετακινείτο από τους χειμερινούς στους θερινούς βοσκότοπους και αντίστροφα.

Το χωριό Κουμπουριανά, γεωγραφικό κέντρο της Αργιθέας, χτισμένο στην πλαγιά του βουνού Κουκουρέλος της οροσειράς της Πίνδου στη Δυτική Θεσσαλία σε υψόμετρο 1050 μέτρων με προσανατολισμό προς τον Νότο, μαρτυρείται κατά την πρώτη οθωμανική απογραφή των ετών 1395/1396 ως «Κομοριανά» και ήταν ένας από τους πολλούς θεσσαλικούς οικισμούς της ύστερης βυζαντινής εποχής². Η σημερινή ονομασία Κουμπουριανά προήλθε σύμφωνα με τη νεότερη προφορική παράδοση από το κουμπούρι, το μικρό φορητό όπλο, που είχαν επάνω τους οι κάτοικοι, για να προστατεύουν την αυτόνομη περιοχή τους, σύμφωνα με την από το 1525 Συνθήκη του Ταμασίου³, από τους Τούρκους επιδρομείς και ληστές.

Με το Β.Δ. της 31^{ης} Μαρτίου 1883⁴ τα Κουμπουριανά, ως γεωγραφικό κέντρο της περιοχής, ορίστηκαν ως έδρα του τότε νεοσύστατου Δήμου Αργιθέας. Ιδρύθηκαν

² Πηγή: Δήμος Αργιθέας, *Ιστορία των Κουμπουριανών*, <https://www.dimosargitheas.gr/koumpouriana>. Ανακτήθηκε: 10-01-2020

³ Τα χωριά της περιοχής των Αγράφων και της Αργιθέας, σύμφωνα με τη *Συνθήκη του Ταμασίου* (10 Μαΐου 1525) μεταξύ της Οθωμανικής Υψηλής Πύλης, εκπροσωπούμενης από τον Βεγλέρ Βέη, πασά της Λάρισας, και των προκρίτων των χωριών των Αγράφων, στο χωριό Ταμάσιο (σημερινή Ανάβρα Καρδίτσας), με την οποία οι περιοχές της Αργιθέας και των Αγράφων απέκτησαν καθεστώς αυτονομίας και αυτοδιοίκησης και απαγορεύθηκε η είσοδος Οθωμανών στο έδαφός τους, <https://plastiras-ota.gr/politismos/istorika-dedomena/synthiki-tamasiou-10-maiou-1525/>, Ανακτήθηκε: 12/06/2020.

⁴ Β.Δ. της 31-3-1883 (ΦΕΚ 126, τεύχ. Α', σελ. 665, αριθμ. 9), *Περί της εις δήμους διαιρέσεως της εν τω νομού Τρικάλων επαρχίας Καρδίτσης*

οργανωμένες δημόσιες υπηρεσίες: Ειρηνοδικείο, Ελληνικό Σχολείο (Σχολαρχείο), Ιατρείο, Υποδιεύθυνση Χωροφυλακής, Ταχυδρομικό Γραφείο από το 1903 και Αγρονομείο. Οι δημοτικές υπηρεσίες στεγάστηκαν στην αρχοντική κατοικία των Ποζιαίων, που ανήκει στα κηρυγμένα νεότερα μνημεία της Ελλάδος⁵.

Σήμερα, τα Κουμπουριανά υπάγονται στον ενιαίο Δήμο Αργιθέας με έδρα το Ανθηρό, χωρίς όμως μόνιμο πληθυσμό, παρά μόνο ένα ζεύγος υπερηλίκων και άλλες δύο οικογένειες, τρίτης ηλικίας, που ασχολούνται με την κτηνοτροφία. Από τη δεκαετία του 1990 το χωριό ερήμωσε από τους κατοίκους του, που ήδη από τη δεκαετία του 1950 άλλοι μετανάστευσαν στο εσωτερικό, άλλοι στο εξωτερικό. Κάποιοι, λίγοι ωστόσο, από τους απόδημους που είχαν την οικονομική δυνατότητα είτε αναπαλαίωσαν τα πατρικά σπίτια τους ή ανήγειραν νέες κατοικίες, προκειμένου να επισκέπτονται τη γενέτειρά τους με τις οικογένειές τους στις διακοπές του καλοκαιριού.

⁵ Κηρυγμένα νεότερα μνημεία της Ελλάδος, ΥΠΠΟΑ, Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων-Διεύθυνση Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων, 2001, σελ. 224

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: Τα Κουμπουριανά μέσα από τις μνήμες και τις αφηγήσεις των κατοίκων τους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Ο τόπος: υλική υπόσταση και αποτύπωση του παρελθόντος στον χώρο

Ο τόπος, ταυτόχρονα υλικός και άυλος, συνιστά μια πολιτισμική έννοια, η οποία εκλαμβάνεται ως ταυτότητα, ως πολυσύνθετη, φυσική και ανθρωπογενής οντότητα. Η ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα χαράσσει τα ίχνη της και εγγράφεται σε έναν τόπο ως κληρονομιά του πολιτισμού. Ακολουθώντας, λοιπόν, οι κατασκευές του ανθρώπου αποτελούν μέρος των συλλογικών αναπαραστάσεων στοχεύοντας στη δημιουργία κοινωνικής μνήμης.

Για τον Β. Νιτσιάκο τα σημάδια του τόπου δηλώνουν την οργάνωση του χώρου αντανακλώντας την πολιτισμική δραστηριότητα της κοινωνίας κάθε εποχής που «εδράζεται στη διαλεκτική σχέση ανθρώπου-φύσης». Ο δομημένος χώρος αποτυπώνει την κοινωνική δομή και την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων και λειτουργιών (Νιτσιάκος, 2016: 18-34). Κάθε τόπος λατρείας, είτε προσκυνητάρι, εκκλησία ή εξωκλήσι και μοναστήρι, στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία σημείωνε τα περάσματα, όριζε τον χώρο, τον καθαγίαζε, τον προστάτευε. Όπως σημειώνει ο Γ. Δρίνης: «[...]τα ξωκκλήσια και τα εικονοστάσια ορίζουν τον αγροτικό χώρο, το εξωτερικό όριο της κοινότητας, που οριοθετεί την αγροτική, κτηνοτροφική και δασική περιοχή της. Ο ρόλος τους, έτσι καθώς είναι διάσπαρτα στις αγροτικές περιοχές, είναι να εξημερώνουν την άμορφη φύση [...] πράξη που αποτελεί το πρώτο βήμα για τον εξανθρωπισμό της» (Δρίνης, 2020: 107-108).

Οικισμοί και καλλιέργειες, πανηγυρότοποι, μαντριά και χάνια, μύλοι, πέτρινα γεφύρια και μονοπάτια εγγράφονταν στον χώρο και τον εμπλούτιζαν με κοινωνικά νοήματα. Σημάδευαν τον χώρο δείχνοντας τη λογική και το κοινωνικό του περιεχόμενο (Κυριακίδου-Νέστορος, 1979^β: 15-40).

1.1.Λαϊκή αρχιτεκτονική: Οι κατοικίες

Οι ορεινοί οικισμοί της Αργιθέας διακρίνονταν για την αρχιτεκτονική της πέτρας (Κυριακίδου-Νέστορος, 1979^β: 22-23). Η λαϊκή αρχιτεκτονική αντιπροσωπεύει σημαντικό κλάδο του παραδοσιακού πολιτισμού μας, με πρωταρχική έκφρασή της την

κατοικία, τον προστατευτικό χώρο για τον άνθρωπο και τα αποκτήματά του (Νιτσιάκος, 2016: 30). Οι παραδοσιακοί τεχνίτες, οργανωμένοι σε ομάδες, ταξίδευαν από περιοχή σε περιοχή αναλαμβάνοντας να χτίσουν τα σπίτια, τα δημόσια κτήρια, τις γέφυρες, τις βρύσες, τους μύλους και κάθε άλλη κατασκευή των παραδοσιακών οικισμών.

Εναρμονισμένα με το φυσικό περιβάλλον, τα σπίτια στα Κουμπουριανά ήταν χτισμένα σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά της ηπειρώτικης, συγκεκριμένα της βορειοελλαδικής λαϊκής αρχιτεκτονικής (Μουτσόπουλου, 1976: 289-327). Ομάδες τεχνιτών, οι μάστοροι, όπως τους αποκαλούσαν, έρχονταν από τα γειτονικά Τζουμέρκα (ή Αθμανικά όρη), για την κατασκευή των κατοικιών (Μέγας, 1946: 33-56). Η κομπανία των μαστόρων είχε επικεφαλής τον πρωτομάστορα που έφτιαχνε το σχέδιο του σπιτιού, και οι υπόλοιποι ήταν οι βοηθοί του. Γινόταν συμφωνία είτε γραπτή είτε προφορική με όποιον ήθελε να χτίσει σπίτι για την αμοιβή των μαστόρων και το κόστος της κατασκευής (υλικά, φόρτωμα πέτρας και μεταφορά της με μουλάρια), καθώς υπήρχε εμπιστοσύνη στον λόγο, στη «μπέσα». Συχνά στη μεταφορά των υλικών συμμετείχαν και οι γυναίκες που έπαιρναν στην πλάτη (ζαλίκι) τα ξύλα ή και πέτρινες πλάκες. Αν στη συμφωνία περιλαμβανόταν το καθημερινό γεύμα των τεχνιτών, έλεγαν ότι είχαν «πανωφάι», εάν όχι, το έλεγαν «ξύψωμα» (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 202). Για πληρωμή οι μάστοροι έπαιρναν χρήματα ή ζώα (αιγοπρόβατα) «Ο παππούς μου, ο πατέρας της μητέρας μου, για να κτίσει το σπίτι, συμφώνησε με τους κτίστες αντί για χρήματα να δώσει ως αμοιβή 200 αιγοπρόβατα. Η συμφωνία ήταν προφορική, αλλά τότε και μόνο ο λόγος ήταν συμβόλαιο» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Η κατασκευή των σπιτιών γινόταν από την άνοιξη έως το φθινόπωρο, μιας και οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες του χειμώνα καθιστούσαν δύσκολο οποιοδήποτε τέτοιο έργο. Οι περισσότερες κατοικίες στο χωριό ήταν ισόγειες, χτισμένες σε μικρά οικόπεδα, δεδομένου ότι δεν υπήρχε χώρος, αφού τα Κουμπουριανά βρίσκονται στην κορυφή σχεδόν του βουνού. Ελάχιστοι χωρικοί, οι εύποροι, είχαν κατοικίες με ισόγειο και πρώτο όροφο. Το ισόγειο το χρησιμοποιούσαν κυρίως ως αποθήκη (κατώι) και τον πρώτο όροφο (ανώι) για κατοικία. Στη θεμελίωσή τους έφερναν τον ιερέα που διάβαζε την ευχή «επί θεμελιώσει οίκου» ρίχνοντας αγιασμό στα θεμέλια. Έπειτα, έσφαζαν έναν κόκορα στο σημείο που θα έμπαινε η πρώτη πέτρα. Ως δομικά υλικά χρησιμοποιούσαν σκληρές πέτρες, αμμοκονίαμα και ξύλα. Στη στέγη τοποθετούσαν πέτρινες πλάκες ή λαμαρίνα, που τη στερέωναν με βαριές πέτρες. Κατά την κατασκευή της στέγης γίνονταν τα «μαντηλώματα». Γύρω από τον σταυρό που έβαζαν στην κορυφή, έδεναν

ένα λευκό μαντίλι μαζί με λουλούδια, για να είναι καλότυχοι οι νοικοκύρηδες. Σύμφωνα με τον Δημ. Λουκάτο η εξήγηση που έδιναν οι τεχνίτες για τον σταυρό και το μαντίλι στη στέγη ήταν ότι «ο σταυρός θα φέρει την ευλογία και το μαντίλι θα θυμίζει τον ιδρώτα του εργάτη» (Λουκάτος, 1961: 37) . Με την ολοκλήρωση της κατασκευής η οικοδέσποινα προσέφερε πίτες και μπακλαβά στους συγχωριανούς που έρχονταν να ευχηθούν για τα καλορίζικα φέρνοντας και δώρα, το πεσκέσι, για τους μαστόρους, συνήθως κάλτσες και πουκάμισα.

Οι οικογένειες των Κουμπουριανών ήταν πολυάριθμες και πολυμελείς. Στο χωριό κατά τη δεκαετία 1930-1940 κατοικούσαν περισσότερες από διακόσιες οικογένειες. Η κάθε οικογένεια αποτελείτο κατά μέσο όρο από πέντε-έξι μέλη. Μαζί με την οικογένεια ζούσαν ο παππούς με τη γιαγιά, ίσως και κάποια ανύπαντρη θυγατέρα. Οι φτωχές οικογένειες περιορίζονταν σε μικρές κατοικίες. Οι πλούσιες οικογένειες έκτιζαν κατοικίες ισόγειες με ένα όροφο, ενώ οι φτωχές αγροτικές οικογένειες έκτιζαν με δυσκολίες μια μικρή ισόγεια κατοικία. Η πιθανότητα κοινωνικής ανόδου ήταν πολύ σπάνιο φαινόμενο. Η δομή των οικογενειών δεν άλλαζε. Συνεπώς και η δομή των κατοικιών αντικατόπτριζε τις ανάγκες των οικογενειών. Οι πλουσιότερες οικογένειες κατοικούσαν στο κεντρικό οικισμό. Στους διασκορπισμένους εξοχικούς οικισμούς οι κατοικίες ήταν ισόγειες.

Τα σπίτια είχαν σχήμα ορθογώνιο. Στο μέσον της νότιας πλευράς ήταν η κεντρική είσοδος. Σε αυτή οδηγούσε μία στενή σκάλα από μεγάλες επεξεργασμένες πέτρες (αγκωνάρια). Δεξιά και αριστερά από την είσοδο υπήρχαν δύο μικρά παράθυρα, οι φανέστρες, με ξύλινα εξώφυλλα. Στο κατώφλι του σπιτιού, οι νοικοκυρές συνήθιζαν να φυτεύουν βασιλικό, για να αποδιώχνει, όπως πίστευαν τα απειλητικά για την ευημερία της οικογένειας πνεύματα. Εδώ παρατηρείται η συμβολική σημασία του κατωφλιού ενός σπιτιού, που εμφανίζεται ως ένα σημείο περάσματος, ένα σύνορο. Το κατώφλι, επομένως, διαχωρίζει το ιδιωτικό από το δημόσιο, το μέσα από το έξω. Μελετώντας τις ανθρώπινες πρακτικές του παρελθόντος που συνδέονταν με τη διάβαση ενδιάμεσων χώρων, οδηγούμαστε στις διαβατήριες τελετές, όπου στην πρώτη φάση το άτομο αποχωρίζεται από την υπόλοιπη κοινότητα παραιτούμενο από τα γνωρίσματα που συνόδευαν τη μέχρι τότε κοινωνική του ταυτότητα και στη δεύτερη φάση μετέχει σε ένα σύνολο από εμπειρίες που συνιστούν ένα μεταβατικό στάδιο, ως άτομο χωρίς ταυτότητα. Έτσι λοιπόν, έχουμε μια ταύτιση ιδιότητας ατόμου και χώρου. Δίνοντας στο κατώφλι συμβολικό περιεχόμενο επιφορτίζεται το πέρασμά του με την έννοια της τελετουργίας. Για τον A.v.Gennep το κατώφλι είναι μόνο ένα μέρος της πόρτας και

συνεπώς η διάβασή του μπορεί να θεωρηθεί ως φυσική και άμεση τελετή εισόδου, αναμονής και αποχώρησης (v. Genper, 2016).

«Στον κεντρικό οικισμό και στους διασκορπισμένους εξοχικούς οικισμούς των Κουμπουριανών, κατά τη δεκαετία 1960-1970, κατοικούσαν ογδόντα οικογένειες σε ισάριθμες κατοικίες, από τις οποίες οι δέκα είχαν ισόγειο και πρώτο όροφο και οι υπόλοιπες ήταν ισόγειες. Τα περισσότερα πετρόκτιστα σπίτια του χωριού με φαρδείς τοίχους είχαν κτισθεί πριν το 1920 από συνεργεία μαστόρων της Ηπείρου και ήταν σκεπασμένα με πλάκες. Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949) σπίτια που είχαν υποστεί ζημιές κατά τη διάρκειά του ανοικοδομήθηκαν με χρηματοδότηση του Οργανισμού Περίθαλψης και Αποκατάστασης των Ηνωμένων Εθνών (UNHRA) και ήταν σκεπασμένα με τσίγκους. Το γενικό αρχιτεκτονικό σχέδιο των σπιτιών ήταν δυο δωμάτια με ένα μικρό βοηθητικό χώρο για τις ανάγκες σίτισης της οικογένειας και με εξωτερικό αποχωρητήριο. Στην ίδια κατοικία μαζί με την οικογένεια έμεναν και ο παππούς με τη γιαγιά, φτάνοντας πολλές φορές τα δώδεκα άτομα, καθώς οι περισσότερες οικογένειες ήταν πολύτεκνες. Μετά το 1970 άρχισε η εσωτερική μετανάστευση των οικογενειών ανά την Ελλάδα και ερήμωσε σιγά-σιγά το χωριό. Στον κεντρικό οικισμό σήμερα κατοικούν δύο κτηνοτροφικές οικογένειες» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

α) Τα δίπατα σπίτια (ισόγειο και 1^{ος} όροφος)

Δίπατα σπίτια είχαν μόνο οι λίγες εύπορες οικογένειες του χωριού με ισόγειο και 1^ο όροφο. Το ισόγειο (κατώι) δεν ήταν σοβατισμένο και είχε δεξιά και αριστερά της εισόδου δυο μεγάλα παράθυρα. Η κύρια είσοδος του ισογείου οδηγούσε στην εσωτερική ξύλινη σκάλα για τον 1^ο όροφο. Το ισόγειο χρησιμοποιείτο κατά το ένα μέρος του ως κατοικία των γερόντων και κατά το άλλο μέρος του ως γενική αποθήκη του σπιτιού. Σπάνιζε το φαινόμενο ο ιδιοκτήτης στη γενική αποθήκη του ισογείου να σταβλίζει και ζώα (μουλάρι για μεταφορές ή οικόσιτες προβατίνες ή γίδες για το γάλα των παιδιών). Ο 1^{ος} όροφος (ανώι) ήταν σοβατισμένος, ασβεστωμένος και επιπλωμένος πλήρως. Είχε δυο δωμάτια με μεγάλα παράθυρα με κεντημένα κουρτινάκια και ένα ενδιάμεσο χώρο για μαγείρεμα, φαγητό, ως κουζίνα περίπου. Στο νεροχύτη της κουζίνας, με μικρή αποχετευτική σωλήνα στο πίσω μέρος του σπιτιού, πλένονταν και ετοιμάζονταν τα μέλη της οικογένειας κάθε πρωί. Στο ένα δωμάτιο που είχε και τζάκι έμεναν τα παιδιά. Κοιμούνταν σε ξεχωριστά κρεβάτια. Τα παιδιά προετοιμάζαν τα σχολικά μαθήματά τους κοντά στα παράθυρα με το φως της ημέρας. Στο άλλο δωμάτιο έμεναν οι γονείς. Σ' αυτό το δωμάτιο υπήρχε το κρεβάτι με κάλυμμα μια καραμελωτή κουβέρτα και με κεντημένες μαξιλαροθήκες. Στον τοίχο του κρεβατιού υπήρχε ως στολίδι

η «πάντα», μια κεντημένη στενόμακρη μικρή κουβέρτα. Δίπλα ήταν η ντουλάπα της οικογένειας και το μπαούλο της νοικοκυράς. Από την άλλη πλευρά του δωματίου υπήρχε ο γίκος ή γοίκος, ένα τραπέζι ή μια ξύλινη βάση, που πάνω ήταν διπλωμένα με τάξη όλα τα χοντρά κλινοσκεπάσματα (φλοκάτες, μάλλινες βελέντζες, κουβέρτες, σετόνια, μαξιλαροθήκες, εργόχειρα κεντημένα κ.ά.). Δίπλα στην πόρτα του δωματίου των συζύγων κρεμόταν οι κορνιζαρισμένες φωτογραφίες των προγόνων και ο καθρέπτης της νοικοκυράς, η «καλημέρα», όπως λεγόταν. Στη μέση του δωματίου υπήρχε τραπέζι με καρέκλες για τις επίσημες γιορτές και τους καλεσμένους. Αυτό το δωμάτιο λεγόταν «καλό» δωμάτιο. Το αποχωρητήριο βρισκόταν έξω από το σπίτι, στην άκρη αυλής. Δεν υπήρχε κεντρικό δίκτυο ύδρευσης. Η οικιακή βοηθός (φτωχή γυναίκα του χωριού) κουβαλούσε νερό σε βαρέλα (βιτσέλα) από την κεντρική βρύση του χωριού. Τα σπίτια έως τη δεκαετία του '80 φωτιζόνταν με λάμπες πετρελαίου. Το 1981 έφτασε στο χωριό το δίκτυο της ΔΕΗ.

β) Τα ισόγεια σπίτια

Σε ισόγεια σπίτια κατοικούσαν οι μεσαίες και οι πιο φτωχές οικογένειες του χωριού. Η ισόγεια κατοικία είχε δυο δωμάτια και ένα μικρό ενδιαμέσο χώρο για μαγειρέμα, φαγητό, ως κουζίνα περίπου. Στην κουζίνα πλένονταν και ετοιμάζονταν τα μέλη της οικογένειας κάθε πρωί. Υπήρχε κρεμασμένο στον τοίχο ειδικό μεταλλικό δοχείο νερού με βρυσούλα και από κάτω μια λεκάνη. Δίπλα υπήρχε ένας μικρός καθρέπτης, για να ξυρίζεται ο πατέρας. Δεξιά και αριστερά της εισόδου ήταν δυο μεγάλα παράθυρα με κουρτινάκια. Το ισόγειο ήταν σοβατισμένο και ασβεστωμένο. Στο ένα δωμάτιο που είχε και τζάκι έμεναν τα παιδιά και ο παππούς με τη γιαγιά. Κοιμούνταν σε κρεβάτια ή σε στρωματσάδες από ξηραμένα ροκόφυλλα από τα «ξεφλουδίσματα» του καλαμποκιού ή από ξερά χόρτα, με κουβέρτες και βελέντζες τον χειμώνα. Τα παιδιά προετοίμαζαν τα σχολικά μαθήματά τους κοντά στα παράθυρα με το φως της ημέρας. Στο άλλο δωμάτιο έμεναν οι γονείς. Σ' αυτό το δωμάτιο υπήρχε κρεβάτι με κάλυμμα μια απλή κουβέρτα και με μαξιλαροθήκες. Στον απέναντι τοίχο ήταν η ντουλάπα της οικογένειας και το μπαούλο της νοικοκυράς. Το αποχωρητήριο, όπως και στα δίπατα, ήταν εκτός σπιτιού. Για τις αποθηκευτικές ανάγκες και για στάβλο οκόσιτων ζώων κατασκεύαζαν σε μια άκρη της αυλής μια πρόχειρη ξύλινη καλύβα. Η νοικοκυρά ή τα μεγαλύτερα παιδιά της οικογένειας κουβαλούσαν νερό σε βαρέλες (βιτσέλες) ή σε γκιούμια από τις δυο βρύσες του χωριού. Οι ισόγειες κατοικίες είχαν δύο δωμάτια. Το ένα ήταν υπνοδωμάτιο των συζύγων και το άλλο υπνοδωμάτιο των παιδιών και κουζίνα. Υπήρχαν και ισόγειες κατοικίες με ένα δωμάτιο για όλες τις ανάγκες της οικογένειας.

1. 2. Ιεροί τόποι και σημεία

1.2.1. Μονές και εκκλησίες

Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου-Σπηλιάς

Το σημαντικότερο ιερό μνημείο των Κουμπουριανών και της Αργιθέας είναι η Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, κτισμένη στην κορυφή ενός απόκρημνου βράχου ύψους 900 μέτρων, πιθανόν στα 1667 μ.Χ. Ονομάζεται και Μονή της Σπηλιάς, καθώς στα θεμέλια του μοναστηριού βρίσκεται η ιερή σπηλιά, όπου σύμφωνα με τον θρύλο, όπως τον διηγούνται οι Κουμπουριανίτες, βρέθηκε η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας. Δύο αδέρφια, καλόγεροι, ο Αθανάσιος και ο Παρθένιος, είδαν και οι δύο σε όνειρο την Παναγία. Η Μεγαλόχαρη τους υπέδειξε το μέρος, για να χτίσουν μοναστήρι αφιερωμένο σε Αυτήν. Στο πιο δύσβατο σημείο βρήκαν την εικόνα Της, και δίπλα να καίει ένα καντήλι⁶, ενώ ανάβλυσε και νερό, που κυλά ακόμα⁷. Το νερό για την Άλ. Κυριακίδου-Νέστορος είναι σημάδι της ιερότητας ενός τόπου: «Οι περισσότεροι τόποι που σημαδεύονται με σταυρό έχουν συνήθως νερό: με τη μορφή πηγής ή πηγαδιού[...] ή βρίσκεται στο βάθος μιας σπηλιάς, και τότε λέγεται «αγίασμα» και είναι σίγουρο σημάδι της παρουσίας του θείου (θεοφάνεια)» (Κυριακίδου-Νέστορος 1979^β: 21-22).

Βρέφη φιλάσθENA ή που κινδύνευσαν στον τοκετό, τα έταζαν στην Παναγία και τα βάφτιζαν στη Μονή δίνοντάς τους τα ονόματα Μαρία, Μάριος, Δέσποινα, Παναγιώτα, Παναγιώτης, Ζωή. Το Μοναστήρι γιορτάζει στις θεομητορικές εορτές της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και της Ζωοδόχου Πηγής, με πλήθος προσκυνητών να συρρέουν κυρίως τον Δεκαπενταύγουστο.

Ιερά Μονή Κώστη (Γενεσίου της Θεοτόκου)

Σε απόσταση δύο χιλιομέτρων δυτικά των Κουμπουριανών, προς τη λίμνη Στεφανιάδας, βρίσκεται η Ι.Μ. του Κώστη, μετόχι της Ι.Μ. Σπηλιάς. Η χρονολογία κτίσης της δεν έχει τεκμηριωθεί ιστορικά, εικάζεται όμως ότι οικοδομήθηκε το 1759 μ.Χ.⁸ «Σύμφωνα με τη θρυλούμενη προφορική παράδοση στο μέρος, όπου σήμερα βρί-

⁶ Ο Ευ. Αυδίκος θεωρεί το Άκτιστο Φως ως υλικό σύμβολο των μυστών της χριστιανικής κοινότητας με αποτροπαϊκή δύναμη, και το νερό ως μέσο καθαρμού από τις αμαρτίες στις χριστιανικές τελετουργίες (Αυδίκος, 2017: 149).

⁷ Σύμφωνα με την ειδολογική θεωρία του L. Honko, ο θρύλος κατατάσσεται στους αγιολογικούς θρύλους στον άξονα ιερού-μυθικού (fabulato).

⁸ Στη βόρεια πλευρά του Ναού της Μονής ευρίσκεται η ιδρυτική επιγραφή, όπου το μόνο που μπορεί να διακρίνει ο επισκέπτης είναι το «εν έτει...». Ακολουθούν σβησμένα ψηφία. Οι αρχαιολόγοι που επέπτευσαν την ανακαίνιση της Μονής το 2009 θεωρούν ότι η κατασκευή του Ναού χρονολογείται, πιθανώς, το 1769 μ. Χ..

σκεται το μοναστήρι, έβασκαν τα πρόβατά τους δυο αδέρφια, ο Κωστής και ο Δημήτρης. Ο Κωστής έβλεπε στον χώρο, όπου σήμερα βρίσκεται το μοναστήρι, ένα φως. Ο αδελφός του αντίθετα δεν έβλεπε τίποτα. Κάποια στιγμή ο Κωστής πλησίασε το σημείο απ' όπου προερχόταν το φως. Εκεί είδε μια εικόνα της Γεννήσεως της Θεοτόκου πάνω σε ένα δέντρο και μπροστά της ένα καντήλι να καίει. Έτσι, πούλησε το μερίδιό του από τα πρόβατα στον αδερφό του και έκτισε το Μοναστήρι αυτό, που πήρε το όνομά του» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Το πανηγύρι της Μονής Κώστη συγκεντρώνει πλήθος πανηγυριστών στις 8 Σεπτεμβρίου. Ατόνησε, όμως, με την ερήμωση του οικισμού. Ωστόσο, από το 1996 αναβίωσε με πρωτοβουλία οικογενειών των Κουμπουριανών και έκτοτε συνεχίζεται με την υποστήριξη του Δήμου Αργιθέας.

Οι εκκλησίες

Ο ενοριακός ιερός Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος χτίστηκε μετά την εξέγερση του 1767, οπότε και το χωριό μεταφέρθηκε από την Κάτω Χώρα στην Άνω Χώρα, όπου βρίσκεται και σήμερα. Ο ναός πανηγυρίζει στις 6 Αυγούστου, ενώ στον περίβολο της εκκλησίας πραγματοποιείται μεγάλο πανηγύρι.

Ο ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κάτω Χώρας υπήρξε ο πρώτος ενοριακός ναός του χωριού. Υπέστη σοβαρές ζημιές από τους κατά καιρούς σεισμούς και ανοικοδομήθηκε πρόσφατα με προσωπική εργασία των χωριανών.

Τα Κουμπουριανά είναι «σταυρωμένο χωριό», με τα τέσσερα εξωκλήσια του χτισμένα στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα να εγγράφουν τα όρια του χωριού στον χώρο σχηματίζοντας το σημείο του σταυρού. Νότια, πριν την είσοδο του χωριού, συναντάμε πρώτα το παλαιότερο εξωκλήσι, αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο, πλησίον του οποίου σήμερα είναι κτισμένο το οστεοφυλάκιο του χωριού. Όταν οι κτηνοτρόφοι επέστρεφαν την Άνοιξη από τα χειμαδιά, στήνονταν εκεί μεγάλο πανηγύρι. Βόρεια, στην υψηλότερη κορυφή του βουνού Κουκουρέλος, στα 1434 μέτρα, βρίσκεται ο Προφήτης Ηλίας. Δυτικά, βρίσκουμε την Αγία Παρασκευή κτισμένη πάνω σε πηγή που έρχεται από το βουνό⁹. Νοτιοανατολικά είναι κτισμένος ο Άγιος Νικόλαος με το παλαιό κοιμητήριο του χωριού.

⁹ Τα εξωκλήσια που είναι αφιερωμένα στο όνομα της Αγίας Παρασκευής είναι συνήθως κτισμένα πάνω σε πηγή (Κυριακίδου-Νέστορος, 1979²: 20).

1.2.2. Τα «υψωμένα» δέντρα

Σε περιόδους που τα χωριά της Αργιθέας μαστίζονταν από λοιμούς, λιμούς και φυσικές καταστροφές, οι κάτοικοι προσέφευγαν στον Θεό για τη σωτηρία τους. Τέλεση αγιασμών και λιτανειών, εγκοιμήσεις, αναθήματα και τάματα ήταν τα μέσα, για να αποδιώξουν τη συμφορά. Σε επιδημικές ασθένειες, ωστόσο, μία τελετουργική πρακτική ήταν και το «ύψωμα» δέντρων¹⁰. Μετά την πρωινή λειτουργία γινόταν κυκλική περιφορά των εικόνων της εκκλησίας περιμετρικά του χωριού. Στέκονταν σε δέντρα ψηλά και αιωνόβια¹¹, συνήθως πλατάνους ή βελανιδιές αλλά και έλατα, καρυδιές και καστανιές σταυρωτά στα σημεία του ορίζοντα. Εκεί ο ιερέας άνοιγε μία μικρή οπή στο δένδρο, τοποθετούσε μέσα τμήμα από τον καθαγιασμένο Άρτο¹², που διατηρούσε από τη θεία λειτουργία της Μεγάλης Πέμπτης, και το σφράγιζε με κερί, για να μην αλλοιωθεί από τον καιρό. Το αντίδωρο με την πάροδο του χρόνου ενσωματωνόταν στον κορμό του «υψωμένου» δέντρου, που απαγορευόταν πια να κοπεί, επειδή λειτουργούσε ως ασπίδα προστασίας από τις ασθένειες, που απειλούσαν το χωριό.

Παλαιότερα ήταν διαδομένη η πίστη ότι τα «υψωμένα» δέντρα ως ιερά προφύλασσαν τους ανθρώπους από τους κακούς δαίμονες. Τα αγιασμένα αυτά δέντρα προστατεύονταν και από τους κατοίκους. Δεν έκοβαν τα κλαδιά τους και, πολλώ μάλλον, δεν διανοείτο κάποιος να κόψει το «υψωμένο» δέντρο, που είχε χαραγμένο το ιερό σχήμα του Σταυρού. Τέτοια ιερά δέντρα υπήρχαν από ένα στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα του χωριού ώστε να προστατεύονται πανταχόθεν οι άνθρωποι από τις δυνάμεις του κακού. Οριοθετούσαν έτσι τον καθαγιασμένο χώρο του χωριού, με μαγικοθρησκευτικό κύκλο προστασίας¹³ για προσέλκυση του Καλού, διαχωρίζοντάς τον από

¹⁰ «Είχε ριζώσει εδώ η παραδοχή πως οι επιδημικές ασθένειες έρχονταν προσωποποιημένες, με μορφή αποκρουστικών στην όψη γυναικών. Τις βλέπανε και τις ακούγανε μάλιστα πολλοί σαν έμπαιναν στα χωριά για ν' ασκήσουν τον απαίσιο ρόλο τους. Καταλήξανε έτσι στην απόφαση να κυκλώσουν τα χωριά με ιερά κτίσματα, ώστε να γίνουν οι άγιοι ασπίδες της υγείας των χωριανών. Το μεταξύ των ρημοικησιών διάστημα το καλύπτανε συχνά με λιτανείες, κι ακόμα, για να υπάρχει παντοτινή η παρουσία του Θεού στον τόπο, τοποθετούσαν σε τρύπες των τριγυρινών δέντρων αγιασμένα υψώματα. Από τότε τούτα τα δέντρα λέγονται ως σήμερα 'υψωμένα'» (Θωμά, 1970: 52-53).

¹¹ Ο άνθρωπος ανά τους αιώνες επηρεασμένος και άμεσα εξαρτώμενος από τον περιοδικό κύκλο της βλάστησης, τίμησε το δέντρο με ποικίλους τρόπους μέσα από τα έθιμα και τις παραδόσεις του. Η κάθετη ανάπτυξη του δέντρου, ως άξονας του κόσμου (axis mundi), το ταύτισε με το θείο. Ορισμένα δέντρα θεωρήθηκαν ιερά και γύρω τους αναπτύχθηκαν τόποι λατρείας θεών, ακόμα και πριν τη δημιουργία των πρώτων ναών, ενώ απαγορευόταν η υλοτόμησή τους. Οι βέβηλοι, σύμφωνα με τις παραδόσεις, τιμωρούνταν ακόμα και με τη ζωή τους από τις θεότητες των δέντρων.

¹² Ο Άρτος αυτός λέγεται και «ύψωμα».

¹³ Στην αρχαιότητα η χάραξη μαγικού-προστατευτικού κύκλου ή φραγμού σχηματιζόταν με περισχοινισμό γύρω από χώρους λατρείας ή από τα σπίτια με σκοπό να εξορκίσουν το κακό. Ο περισχοινισμός διασώθηκε στα νεότερα χρόνια με το νημάτωμα των εκκλησιών ή χωριών, κυρίως σε περιόδους επιδημιών λοιμωδών ασθενειών με σκοπό την αποτροπή της ασθένειας και των θανάτων που προκαλούσε. Ο Γ. Αικατερινίδης κινηματογράφησε τον περισχοινισμό του χωριού Παράνυμφοι, στο Ηράκλειο Κρήτης,

τον άγριο χώρο, τη μη εξημερωμένη/εξανθρωπισμένη φύση. Στον μη καθαγιασμένο χώρο παραμόνευαν επικίνδυνες υπερφυσικές δυνάμεις¹⁴.

«Στα Κουμπουριανά σωζόταν μέχρι πρόσφατα ένα «υψωμένο» δέντρο στο νότιο μέρος του οικισμού «Σταυρός». Όταν αφαλτοστρωνόταν ο παρακείμενος δημόσιος δρόμος, ένας ξενομερίτης, αδαής και βέβηλος χειριστής του μηχανήματος παρέσυρε και κατέστρεψε, δυστυχώς, το αγιασμένο δέντρο. Επρόκειτο για μια γέρική βελανιδιά, το μοναδικό ιερό δέντρο, που θυμάμαι. Σύμφωνα με την προφορική τοπική παράδοση καθαγίασε το δέντρο ο εθναπόστολος άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός σε μια περιοδεία του στην Αργιθέα. Η πίστη στην καθαγιαστική δύναμη των υψωμένων δέντρων στα Κουμπουριανά αλλά και στην Αργιθέα είναι διαρκής»(Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

το 1964. Το ζώσιμο αυτό έγινε, επειδή δεν φυσούσε ευνοϊκός άνεμος, για να λυχνίσουν τον καρπό στα αλώνια. «Έκαμαν τον σταυρό τους και άρχισαν να ζώνουν περιμετρικά την εκκλησία με το νήμα ξεκινώντας από το κερκέλι της πόρτας. Στη συνέχεια, χωρίς να κόψουν το νήμα, έζωσαν το χωριό, περικλείοντας και αλώνια. Κατέληξαν και πάλι στον πολιούχο Άγιο, δένοντας το τέλος του νήματος στο ίδιο κερκέλι. Κάνοντας το σταυρό τους απεχώρησαν με πλήρη πεποίθηση στην ευόδωση της προσπάθειάς τους» (Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Λαογραφίας- Κινηματογραφικό αρχείο).

¹⁴ Ο Ν.Γ. Πολίτης διασώζει ανάλογες αναφορές στο έργο του: «Τα μεγάλα και παλαιά δέντρα είναι στοιχειωμένα, και οι άνθρωποι αποφεύγουν να κάθονται πολλήν ώρα αποκάτω σ' αυτά, ή να κοιμώνται στον ήσκιο των, για να μην πάθουν. Και όταν κόβουν κανένα απ' αυτά οι ξυλοκόποι και το ιδούν πως γέρνει να πέσει, πέφτουν μπρούμυτα καταγής και δε βγάνουν μιλά, για να μην τους εννοήσει η ψυχή του δέντρου, όταν θα βγαίνει, πως είναι εκεί, και καθώς είναι αγαναχτισμένη τους λαβώσει. Και στον κορμό στη μέση όταν κόβουν βάνουν μια πέτρα για να εμποδιστεί να μην έβγει με ορμή η ψυχή του δέντρου. Τι αλλιώς θα τους κάμει κακό και θα τους κοφομεσιάσει...», (Παραδόσεις, τ. Α', 1904, σ. 177-178, αρ. 324). Παράδοση για τη νεράιδα της ιτιάς, από την Αλωνίσταινα Μαντινείας: «Στης Μηλιάς τον κάμπο, στ' αμπέλια κοντά στην Τουρκόβρυση, ήτανε νια ετιά. Ο συχωρεμένος ο Δημητράς... ανέβηκ' ένα μεσημέρι να κόψει κλάρες... Ήτανε μοναχός, κι έκοψε δυο τρεις κλάρες, ακούει και σειέται η ετιά και σκούζει, «Ωχ! Εγώ 'μαι, η ετιά. Γιατί με κόβεις; Βάνε στη στιγμή τούς κλώνους στη θέση τους». Ο άνθρωπος που άκουσε το δέντρο να μιλάει, εκατέβηκε λιγοθυμισμένος. Σε τρεις μέρες επέθανε...», (ό.π., σ.178-9, αρ. 326).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Ο υλικός πολιτισμός της ένδυσης και της διατροφής: μνημονικές και συμβολικές διαστάσεις

2.1. Προσεγγίζοντας τις έννοιες της μνήμης και της ταυτότητας

Η μελέτη της μνήμης ως επιστημονικού αντικειμένου ξεκίνησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και έχει εντατικοποιηθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Σημειώνεται μάλιστα μία πληθώρα θεματικών, όπως ιστορική, έμφυλη, ενσωματωμένη, κοινωνική και συλλογική μνήμη. Η μνήμη επομένως μπορεί να εξεταστεί τόσο στο πλαίσιο της προφορικότητας και της εγγραμματοσύνης, και στον 21^ο αιώνα της δευτερογενούς εγγραμματοσύνης (Ong, 2015⁷: xl). «Η μνήμη αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ενθύμησης του παρελθόντος, χωρίς τον οποίο δεν υπάρχει τόπος, υλικός πολιτισμός¹⁵ ή κοινωνικές σχέσεις».¹⁶ Διερωτάται η Κ.Ν. Σερεμετάκη κατά πόσο η μνήμη αποθηκεύεται σε καθημερινά αντικείμενα διαμορφώνοντας ως εκ τούτου την ιστορικότητα μιας κουλτούρας (Σερεμετάκη, 1996:32), για να σημειώσει στη συνέχεια ότι «το αντικείμενο, φορτωμένο με αντιληπτικό μνημονικό, είναι ένας χρονικός αγωγός» και ότι «η μνήμη των αισθήσεων παραπέμπει σε μια θεωρία (πρόσ)ληψης της υλικής κουλτούρας (Σερεμετάκη, 1996:51-52).

Κατά τον Γάλλο στοχαστή Μ. Halbwachs, τα άτομα είναι οι φορείς της μνήμης, και δη τα άτομα που ανήκουν σε μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, η οποία οριοθετείται στο χώρο και τον χρόνο (Halbwachs, 2013: 23). Η συλλογική μνήμη, λοιπόν, αποτελεί επικοινωνιακή διαδικασία που προϋποθέτει την αναφορά σε μια κοινωνική ομάδα (π.χ. κοινωνική τάξη, Εκκλησία, οικογένεια) (Παραδέλλης, 1999:28).

Ο λόγος περί μνήμης έχει αποκτήσει σημασία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς θεωρείται ότι η μνήμη παρέχει καταφύγιο στους ηττημένους της Ιστορίας. Ενώ η Ιστορία εκλαμβάνεται ως αφήγηση των νικητών, η μνήμη δίνει φωνή στις κατώτερες τάξεις και στους σιωπηλούς μάρτυρες. Για αυτό και η έκρηξη της μνήμης (Μπάδα (επιμ.), 2008:10) θεωρείται αποτέλεσμα της αποαποικιοποίησης και απάντηση στο

¹⁵ «Υλικός πολιτισμός είναι η έρευνα και μελέτη, συγχρονική και διαχρονική, των τεχνουργημάτων/χειροτεχνημάτων και η κατανόηση και ερμηνεία των τρόπων παραγωγής και κατανάλωσής τους, των αντιλήψεων, δοξασιών και πεποιθήσεων, των νοοτροπιών και των συμπεριφορών, όπως αυτά αποτυπώνονται και ενσωματώνονται στα αντικείμενα/τεχνουργήματα του πολιτισμού εν γένει μιάς κοινωνίας ή μιάς πολιτισμικής ομάδας» (Οικονόμου, 2014: 26).

¹⁶ Λινάκη Ε.Γ., Σεργάος Κ., Στεφάνου Ι., «Η μνήμη και ο τόπος ως υπόβαθρα πολιτισμού», *Εισήγηση στο 2^ο Συνέδριο του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας/Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας «Δημόσιος Χώρος»*, 30 Μαΐου 2021, <https://www.teetkm.gr> Ανακτήθηκε: 01-09-2021.

τραύμα του Ολοκαυτώματος. Η μνήμη συνεπώς χρησιμοποιείται προκειμένου να διαμορφωθεί η εθνική συνείδηση ή να κατασκευαστεί το παρελθόν. Πρόκειται για την ιστορική μνήμη. Στη μελέτη της μνήμης από την προφορική ιστορία, η κατασκευή της μνήμης που προκύπτει από τις προφορικές αφηγήσεις είναι γεγονός, εφόσον η μνήμη δεν αναπαριστά το παρελθόν «όπως ακριβώς συμβαίνει» (Κυριακίδου-Νέστορος, 1993: 261). Έτσι, το παρελθόν κατασκευάζεται και ερμηνεύεται από κοινωνικούς θεσμούς, όπως επετειακοί εορτασμοί και τελετές (Halbwachs, 2013^β: 23).

Για τον P. Thompson «κάθε ιστορική πηγή που φτάνει σε μας διαμεσολαβημένη από την ανθρώπινη αντίληψη είναι υποκειμενική» (Thompson, 2008: 217). Σε άμεση συνάρτηση με την υποκειμενικότητα και τη συλλογική μνήμη βρίσκονται οι έννοιες της προφορικής ιστορίας και της ταυτότητας. Η μνήμη συνδέεται στενά με την ταυτότητα. Αυτό συμβαίνει, καθώς η μνήμη ως κατασκευή του παρελθόντος συντελεί στη διαμόρφωση της ταυτότητας (Μπάδα, 2008: 26-27), και μάλιστα με παράγοντες πολιτισμικού τύπου κατά τον Bartlett (Παραδέλλης, 1999: 35). Σύμφωνα με την Κ. Μπάδα η μνήμη έχει αναγνωριστεί και αποτελεί «ζωντανή παραγωγή νοημάτων και ερμηνειών στρατηγικού χαρακτήρα που έχουν την ιδιότητα να επηρεάζουν το παρόν» (Μπάδα, 2008: 105). Η μνήμη συνεπώς είναι μία έννοια-κλειδί για την κατανόηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων (Μπάδα, 2008: 108).

2.2. Το ένδυμα ως σύμβολο

«Τα ενδύματα από τους προϊστορικούς χρόνους ξεπέρασαν τον πρωταρχικό απλώς προστατευτικό από τις καιρικές συνθήκες σκοπό τους και διαδραμάτισαν τον ρόλο μεταφοράς πληροφοριών για την προσωπική και κοινωνική ταυτότητα των ατόμων, συνιστώντας το δεύτερο δέρμα τους, το alter ego τους, σε κάθε εποχή και κάθε κοινωνία (πρωτόγονη, παραδοσιακή, εξελιγμένη, αστική), με τους ιστορικούς και κοινωνικούς όρους και με όλες τις γενεσιουργές δυνάμεις του πολιτισμού να βρίσκουν σε αυτά την αντανάκλασή τους» (Βρέλλη, Μαχά, 2016: 344-345). «Η ενδυμασία, είναι δημιουργήμα των συνθηκών ζωής, της καθημερινότητας, της κοινωνικής ζωής, της αισθητικής του λαού, των ιδιαίτερων ιστορικών και εθνικών συγκυριών, των ηθών και εθίμων κάθε τόπου, των ιδεών και αξιών του. Το παραδοσιακό ένδυμα εκφράζει την πολιτιστική ταυτότητα και παράδοση και σχετίζεται με την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς εντάσσεται στις κατηγορίες που εκφράζουν έθιμα, πολιτιστικά στοιχεία της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, τοπική ταυτότητα και γνώσεις, ενώ συχνά προβάλλεται και εντάσσεται σε δράσεις, όπως ο παραδοσιακός χορός, το

παραδοσιακό τραγούδι, η παραδοσιακή τέχνη που έχουν κατηγοριοποιηθεί ως στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.» (Θεοδοσίου, 2018: 27-28).

Η ετοιμασία του ακατέργαστου υλικού χρειαζόταν μια σειρά από ενέργειες, ώσπου να καταστεί δυνατή στον αργαλειό η μετατροπή του σε ύφασμα. Στον εξωραϊσμό των ενδυμάτων σημαντική συμβολή είχαν και διάφορα σχέδια, τα οποία διαμορφώνονταν με ποικίλους τεχνικούς τρόπους ύφανσης ή και με το κέντημα. Στο σπίτι, η γυναίκα φρόντιζε και συντηρούσε τα ενδύματα, ακόμα και όταν αυτά δεν χρησιμοποιούνταν πλέον. Στα καθήκοντά της ανήκε και η κατασκευή μεγάλου μέρους των κλωστοϋφαντουργικών αντικειμένων που χρειαζόταν η οικογένεια.

Αναμφίβολα, η συνολική ενδυματολογία συγκαταλέγεται στα πρώτης τάξης τεκμήρια της ιστορίας του πολιτισμού, στην οποία δεν αντικατοπτρίζεται μόνο το πνεύμα της εποχής, αλλά και η κοινωνική ζωή και διαστρωμάτωση και ο υλικός βίος. Η ενδυμασία αντανakλούσε την υποχρέωση και την προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στο κοινωνικό σύστημα (Βρέλλη, 2014: 62). Έτσι τα ενδύματα κατορθώνουν να μας δίνουν πληροφορίες για τις συνθήκες της ζωής, τους τρόπους συμπεριφοράς, τα ήθη και τα έθιμα. Καθίστανται με αυτόν τον τρόπο διαχρονικοί φορείς συμβολικής επικοινωνίας. Ως σύμβολο, το ένδυμα μπορεί να ενταχθεί στα «μνημονικά τοπία» (memoryscapes), καθώς αντανakλά την κοινωνική-ιστορική μνήμη της ομάδας, αλλά και την ατομική των μελών της αποτελώντας σημείο αναφοράς της παράδοσης και του παρελθόντος της. Κατά τον Pierre Nora, άλλωστε, ως τόπος μνήμης ορίζεται κάθε σημαντική οντότητα, υλική ή μη υλική ως προς τη φύση της, η οποία μέσω ανθρώπινης θέλησης ή μέσω της επιρροής του χρόνου έχει γίνει συμβολικό στοιχείο της μνημονικής κληρονομιάς μιας κοινότητας (Χρυσανθοπούλου, 2017: 71-72). «Το ένδυμα συνδέει τον άνθρωπο με το περιβάλλον μέσω των πρώτων υλών της κατασκευής του, που υπάρχουν στο εγχώριο περιβάλλον του, μέσω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του που διαμορφώνονται σε συνάρτηση με τις προτιμήσεις και τις ανάγκες των ανθρώπων της κάθε περιοχής, μέσω συγκεκριμένης ονοματολογίας που χρησιμοποιείται για κάθε ένδυμα, η οποία διαμορφώνεται από τους εκάστοτε τοπικούς ιδιοματισμούς, μέσω της συλλογικής ταυτότητας που εκφράζεται με τη χρήση του και ως κοινό σημείο αναφοράς μεταξύ των ανθρώπων που δηλώνει μνήμη και σύνδεση με τον τόπο καταγωγής τους» (Θεοδοσίου, ό.π.).

Συγκεκριμένα, η γυναικεία ενδυμασία στον παραδοσιακό κόσμο, ως σύμβολο συνόψισης, εκφράζει και αναπαριστά την παραδοσιακή ζωή, τον πολιτισμό και τη συλλογική ταυτότητα των μελών μιας κοινότητας. Κατά την Ortner «τα ‘σύμβολα συνόψισης’ αντιπροσωπεύουν με ένα συναισθηματικά έντονο και σχετικά αδιαφοροποίητο τρόπο αυτό που σημαίνει το σύστημα[...] Λειτουργούν έτσι ώστε να συνδυάζουν και να αναπτύσσουν ένα σύνθετο σύστημα ιδεών σε μια ενοποιημένη μορφή που “αντιπροσωπεύει” το σύστημα στο σύνολό του[...]» (Hirschon, 2008: 176).

Ωστόσο, με το πέρασμα στον 20^ο αιώνα και τις αλλαγές στα ενδυματολογικά πρότυπα που επέφερε η ευρωπαϊκή κατεξοχήν μόδα, οι παραδοσιακές φορεσιές μένουν ολοένα και περισσότερο στα σεντούκια καταλήγοντας ουσιαστικά σε αχρησία. Αποτελούν προγονικό ενθύμιο, κάποιες φορές επιμελώς συντηρημένο ως αντικείμενο υψηλής αξίας, άλλες πάλι εγκαταλελειμμένο στη φθορά του καιρού. Οι διασωσμένες φορεσιές, συνήθως οι επίσημες, εκτίθενται σε μουσεία, σε συλλογές, ακόμη και σε ιδιωτικές οικίες, προφυλαγμένες σε προθήκες, ως αδιαμαρτύρητα τεκμήρια της πολιτιστικής μας κληρονομιάς προκαλώντας το ενδιαφέρον, αλλά και τον θαυμασμό για την περικαλλή τεχνική κατασκευής τους. Άλλες φορές πάλι, τις βλέπουμε σε μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις ως απαραίτητο στοιχείο της πλαισίωσης των δρώμενων των χορών.

Δεν είχαν όμως όλα τα ενδύματα την ίδια τύχη. Πολλά κομμάτια καθημερινής, ως, επί το πλείστον, χρήσης, και σπανιότερα τα γιορτινά, των παλαιάς εποχής ενδυμασιών ανήκουν στην κατηγορία των απορριμμένων αντικειμένων παραγνωρισμένης αξίας, κατά τη «θεωρία των σκουπιδιών» του Thompson. Κάποια βέβαια εξ αυτών διασώθηκαν και διατηρήθηκαν, αφού πέρασαν από στάδια και διαδρομές μετάβασης, μέχρις ότου φτάσουν στην επανοικειοποίησή τους από νέους ιδιοκτήτες, οπότε κατέστη δυνατή η επανανοηματοδότηση και ένταξή τους σε νέο περιβάλλον ως ανθεκτικά και διαρκή πια αντικείμενα (κυρίως ως μουσειακά είδη) (Κούζας, 2016, Γιαλούρη, 2017^β).

Το ένδυμα προσεγγίζεται, λοιπόν, ως μηχανισμός κοινωνικής διάκρισης και επιδεικτικής κατανάλωσης, εφόσον εντάσσεται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Επομένως, οι ενδυματολογικές νόρμες εμπεριέχουν και το έμφυλο στοιχείο συνδυάζοντας ως *habitus*, κατά τον Bourdieu, κοινωνικές δομές και νοοτροπίες, με τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται η βιωματική εμπειρία του κοινωνικού κόσμου (Πετρίδου, 2017^β: 357-358, 370-371). «Σε σύνδεση με το στολισμό τα ενδύματα αποτέλεσαν και ένα ισχυρό μέσο προβολής της ανομοιότητας των φύλων [...] Στις κλειστές παραδοσιακές κοινωνίες το φύλο αποτελούσε πάντοτε βασικό και καθοριστικό σημείο διαφοροποίησης» (Βρέλλη, 2014: 55).

Στην εξέλιξη της παραδοσιακής φορεσιάς δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ο ρόλος των κοινωνικών και πολιτιστικών παραγόντων: η οικογένεια, η θρησκεία, η απασχόληση, τα ήθη και τα έθιμα, οι κανόνες διαβίωσης που είχε καθιερώσει η κοινότητα. Η ενδυμασία έχει σαφώς μία κοινωνική και κοινωνικοποιητική λειτουργία (Βρέλλη, 2014: 62), ενώ λειτουργούσε και ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου. Κάθε νεοτερισμός δεν ήταν εύκολος, ούτε αυτονόητος σε μία κλειστή συντηρητική κοινότητα με πατριαρχική δομή. Η χήρα γυναίκα, για παράδειγμα, επιβαλλόταν να μείνει μαυροφορεμένη όλο το υπόλοιπο της ζωής της.

Τα ενδύματα αποτελούν φορείς επικοινωνίας. Είναι εκφραστές των ανθρώπινων συναισθημάτων και των κοινωνικών αναγκών και επιταγών, «έξοχος καθρέφτης της κοινωνικής ταυτότητας ενός ατόμου και συνάμα και μαγική ασπίδα με φυλακτά, αντιβασκάνια μοτίβα για την προώθηση της γονιμότητας» (Πούχνερ, 2009: 428). Επικαλούμενοι τη διατύπωση του Marshall McLuhan, συμπληρώνουμε ότι το ένδυμα ως μέσο είναι το μήνυμα. Δείκτης της κοινωνικής θέσης και της ευμάρειας ή μη των μελών μιας ομάδας, η ενδυμασία αντανακλά τη δομή και την οργάνωση μιας συλλογικότητας καθορίζοντας την ταυτότητα και την ετερότητα. Άλλωστε, «στο κουστούμι αντικαθρεφτίζεται όλος ο πολιτισμός μιας εποχής» (Μερακλής, 2011: 27).

2.2.1. Το κέντημα και η συμβολική προσέγγισή του

Κέντημα είναι η διακόσμηση υφασμάτων με σχέδια που γίνονται με βελόνα και κλωστή. Ωστόσο, κέντημα εννοούμε και το κεντημένο ύφασμα και το σχέδιο. Βελόνες υπάρχουν διαφόρων μεγεθών. Το κέντημα γίνεται με τις μικρές βελόνες και ο τρόπος της τεχνικής του κεντήματος μοιράζεται σε δύο βασικές κατηγορίες: α) στα λεγόμενα ξομπλιαστά. Πρόκειται για κεντήματα, των οποίων τα σχέδια γίνονται με το μέτρημα των κλωστών του υφάσματος χωρίς να είναι προσχεδιασμένα πάνω σε αυτό. Το ξόμπλι είναι συνώνυμο με το κέντημα. Στα ξομπλιαστά ή μετρητά το ύφασμα παίρνει τη θέση λεπτού καμβά, γι' αυτό δεν υπάρχουν σχέδια αυτά καμπυλωτές γραμμές. β) στα «γραφτά». Τα θέματά τους είναι ελεύθερα σχεδιασμένα πάνω σε ύφασμα. Όπως είναι το σχέδιο, ανάλογη και η βελονιά, ξομπλιαστή ή γραφτή. Η πιο συνηθισμένη ξομπλιαστή βελονιά είναι η φρυγική γνωστή ως σταυροβελονιά. Η κλωστή ή το νήμα περνιέται δύο φορές, ώστε το ένα πέρασμα να διασταυρωθεί χιαστί με το άλλο.

Τα κεντητά υφάσματα διακρίνονται σε κεντήματα για τον στολισμό της φορεσιάς και σε κεντήματα για το σπίτι παρουσιάζοντας μεγάλη ποικιλία και πρωτοτυπία

στα θέματά τους. Γεωμετρικά σχήματα απλά ή σύνθετα, μαιανδρικά, ελικοειδή, σταυροειδή, ρόμβοι, σχήματα καρδιάς και ρόδακες, δέντρα και κλαδιά δέντρων, ήλιοι, μαργαρίτες και άλλα άνθη, φύλλα τοποθετημένα οριζόντια ή κατακόρυφα, διαγώνια, πουλιά, δικέφαλος αετός. Από τη μελέτη της Πόπης Ζώρα «Συμβολική και Σημειωτική Προσέγγιση της Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης¹⁷» σταχυολογούμε απόψεις για την παρουσία και τη νοηματική απόδοση των συμβόλων στην τέχνη του λαού:

-Η ελληνική λαϊκή τέχνη, αποκρυστάλλωμα μακραίωνης καλλιτεχνικής επεξεργασίας, κλείνοντας μέσα της υποσυνείδητες μηνύμες πανάρχαιων πολιτισμών, όπου η τέχνη λειτουργούσε κυρίως ως έκφραση μίας μαγικής θεώρησης του κόσμου, διατηρεί στα έργα της πλήθος από συμβολικά θέματα, που, ακόμη και όταν η χρήση και η επανάληψη τα έχουν αδειάσει από το μυστικό τους νόημα, διατηρούν αναμφισβήτητη τη μεταφυσική καταγωγή τους.

-Αρκετές έννοιες συχνά ταυτίζονται με την έννοια του συμβόλου μεταξύ των οποίων το έμβλημα, το σήμα και η αλληγορία. Σήμα, αλληγορία και έμβλημα είναι μορφές συμβατικές, που έχουν γίνει κοινά αποδεκτές.

-Τα σύμβολα, ως ένυλες μορφές, αντίθετα προς τις ιδέες, που μένουν αιώνιες και άφθαρτες, υπόκεινται στον νόμο της παραλλαγής και της φθοράς.

-Τα σύμβολα παραλλάζουν από εποχή σε εποχή και από ομάδα σε ομάδα. Μπορούν να εμφανίζονται με την πρωταρχική τους έννοια αλλά με διαφορετική μορφή, ή με την πρωταρχική τους μορφή και με άλλη έννοια, προσαρμοζόμενα κάθε φορά στη συγκεκριμένη πραγματικότητα, που μέσα της λειτουργούν και την εκφράζουν.

Αν, λοιπόν, προσέξουμε κεντητά τραπεζομάντηλα, μπάντες κρεβατιών, καλύμματα μπαούλων, θα παρατηρήσουμε δέντρα, άνθη, πουλιά, πετεινούς. Η αρχή του δέντρου ως συμβόλου ζωής ανάγεται σε προαιώνιο χρόνο, στα βάθη της ανθρώπινης προϊστορίας. Γίνεται σύμβολο του κύκλου της ζωής, γέννηση-θάνατος-αναγέννηση. Ο πετεινός υπήρξε πολυσήμαντο σύμβολο. Άλλοτε ως στοιχείο αγαθοποιό θυσιάζεται στα θεμέλια οικοδομής, άλλοτε έχει αποτρεπτική σημασία, ή είναι θέμα διακοσμητικό.

2.3. Η χειροτεχνία της Αργιθεάτισσας νοικοκυράς

Από το μαλλί στο ύφασμα

Η προμήθεια του μαλλιού γίνεται από την κουρά των προβάτων την άνοιξη από τους τσοπάνηδες μετά την καθιερωμένη εορτή της Αναλήψεως, Τα μαλλιά πλένονται

¹⁷ Λαογραφία ΛΣΤ'(39), 1990-1992, Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, σσ. 1-77.

με επιμέλεια στον νερόμυλο του χωριού, στη νεροτριβή, για να καθαρισθούν καλά. «Ο νερόμυλος του χωριού με τη μεγάλη μυλόπετρα βρισκόταν στην ακροποταμιά του Πετριλιώτη ποταμού, παραπόταμου του Αχελώου. Λειτουργούσε καθημερινά με δύο μυλωνάδες, τον έναν μήνα με τον Δημήτριο Καραμπίνη και τον άλλον μήνα με τον Μάρκο Κίσσα. Τα καλοκαίρια, εκτός από το άλεσμα σιταριού και καλαμποκιού, λειτουργούσε και μεγάλη νεροτριβή με μπατάνια για το πλύσιμο και το στέγνωμα των χειμερινών κλινοσκεπασμάτων της κάθε οικογένειας, όπως βαριές φλοκάτες, μάλλινες κουβέρτες, μπατανίες, σεντόνια. Ο νερόμυλος λειτούργησε στην περίοδο της ακμής του χωριού (1950-1970). Διέκοψε τη λειτουργία του, όταν μετανάστευσαν οι περισσότεροι κάτοικοι. Μετά το 1970 δηλαδή.» (Γεώργιος Δήμος, Κουμπουριανά). Μετά το στέγνωμά τους οι νοικοκυρές τα λαναρίζουν. Το λανάρισμα, με τον οξύ διαπεραστικό του ήχο, ήταν μία πολύωρη και επίπονη εργασία που ξεκινούσε συνήθως πριν την ανατολή του ηλίου. Τα λανάρια ήταν δύο επίπεδες ξύλινες τετράγωνες πλάκες 0, 30 x 0, 30. Στη μία από τις δύο επιφάνειες της κάθε πλάκας ήταν περασμένες συρμάτινες σκληρές βελόνες. Το εργαλείο για το λανάρισμα ήταν μία σανίδα με πλάτος όμοιο με τις πλάκες και μήκος λίγο μακρύτερο του μέτρου. Στην άκρη της, δεξιά και αριστερά, ήταν τοποθετημένα δύο όρθια ισομεγέθη με τις πλάκες σανίδια και πάνω τους καρφωμένη η μία από τις πλάκες με βελόνες, ώστε να σχηματίζουν Π. Η σανίδα ήταν στο πάτωμα. Η γυναίκα καθόταν επάνω στη σανίδα και τέντωνε τα πόδια της μέσα στο Π. Με το ένα χέρι έβαζε το μαλλί πάνω στη στερεωμένη πλάκα και ύστερα ακουμπούσε πάνω στην άλλη πλάκα. Κρατώντας με τα δύο της χέρια το χερούλι που ήταν καρφωμένο στην πλάκα, την τραβούσε προς την κοιλιά της με επαναλαμβανόμενες κινήσεις, έως ότου το μαλλί αραιώσει και γίνει ανάλαφρο, έτοιμο για γνέσιμο. Για το γνέσιμο χρησιμοποιούσαν τη ρόκα και το αδράχτι με το σφοντύλι. Η ρόκα, στην πιο απλή μορφή της, ήταν ένα ξύλινο ίσιο και λεπτό ραβδί που στο ένα άκρο κατέληγε σε διχάλα (φούρκα). Εκεί έδεναν το μαλλί, όπως ήταν μετά το λανάρισμα. Η μία άκρη της ρόκας στερεωνόταν πλάι στη μέση των γυναικών, την αγκάλιαζαν με το ένα χέρι, το οποίο χρησιμοποιούσαν, για να στρίβουν το μαλλί και να γίνεται κλωστή. Σε αυτό συνέβαλλε και το αδράχτι, καθώς με το βάρος και την περιστροφή του τραβούσε το νήμα προς τα κάτω. Στη συνέχεια χρησιμοποιούσαν το τυλιγάδι, ένα ξύλο μικρότερο από τη ρόκα, διχαλωτό συνήθως στη μία άκρη, με καρφωμένο καρφί στην άλλη. Εκεί τύλιγαν το νήμα που είχε προκύψει από το γνέσιμο, ώστε να μπορούν στη συνέχεια να το περάσουν στην ανέμη. Εάν δεν υπήρχε τυλιγάδι, χρησιμοποιούσαν τα γόνατα. Ακολουθούσε το μάζεμα σε

μασούρια, το καλάμισμα με το ροδάνι (ναμαδούρα). Περιστρεφόταν ο τροχός της ναμαδούρας, ξύλινης ή μεταλλικής, και μετέδιδε την κίνηση στον άξονα, τη λεπτή σιδερένια βέργα που περνούσαν τα άδεια μασούρια, όπου προσκολλούσαν τις άκρες του νήματος. Σειρά είχε η κίνηση της ανέμης, από την οποία ξετυλιγόταν το νήμα και τυλιγόταν μετά σε μασούρια. Τα περνούσαν και αυτά στην ανέμη και με το καλάμισμα γέμιζαν τα μασούρια.

Για τη βαφή των νημάτων χρησιμοποιούσαν διάφορα φυτά, φλούδες, φύλλα και ρίζες δέντρων. Για το μαύρο και το γαλάζιο χρώμα έβραζαν ρίζες από λάπατα (λάχανο) με λουλάκι, για το καφέ καρυδότσουφλα, για το κίτρινο κρεμμυδόφυλλα και για το μπεζ φλοιο από τον κορμό κορομηλιάς. Η διαδικασία της βαφής διαρκούσε τρεις ημέρες. Σε παλαιότερες εποχές γινόταν χρήση και φυτικών βαφών από κρεμέζι¹⁸.

Έδιναν ιδιαίτερη σημασία στο χρώμα, μιας και με τα υφαντά αυτά έφτιαχναν τα βασικά κομμάτια της ενδυμασίας τους. Τηρούσαν δε ευλαβικά την τελετουργική διαδικασία της βαφής. Τα νήματα βάφονταν στο χάσιμο και όχι στο γέμισμα του φεγγαριού, ούτε έπρεπε να υπάρχει άνθρωπος βαριά άρρωστος στο σπίτι, ειδάλλως το χρώμα «έκοβε». Ακόμη, η νοικοκυρά, εάν έβγαине από το σπίτι μετά τη βαφή, έκρυβε επιμελώς τα βαμμένα χέρια της κάτω από την ποδιά, για να αποφύγει το κακό μάτι (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 211).

Ο αργαλειός, ξύλινος και ογκώδης, ήταν το εργαλείο της ύφανσης. Δύο ορθογώνια παραλληλόγραμμα αποτελούν τις δύο πλαϊνές πλευρές του και το καθένα σχηματίζεται από τα τέσσερα χοντρά καδρόνια, τέσσερις δοκούς, δύο κάθετα και δύο οριζόντια. Τα δύο κάθετα επεκτείνονται κατά μισό μέτρο κάτω από το κατώτερο οριζόντιο και σχηματίζουν τα τέσσερα πόδια του αργαλειού. Με αυτά πατάει ο αργαλειός στο δάπεδο. Τα δύο παραλληλόγραμμα δένονται μεταξύ τους με ισομήκη μικρότερου πάχους κορδόνια και με πλανισμένες σανίδες δημιουργώντας ένα σφιχτό σύνολο. Μία από αυτές στο πίσω μέρος αποτελεί το κάθισμα της υφάντρας. Μπροστά από το κάθισμα δύο ξύλινες κατασκευές καρφωμένες ανά μία στην κάθε οριζόντια δοκό με ημικύκλιο βαθούλωμα, για να εισχωρεί και να στηρίζεται στο αντί που μαζεύει το ύφασμα. Στις πρόσθιες κάθετες δοκούς και στο ανάλογο ύψος πάλι δύο θέσεις, ανά μία σε κάθε δοκό για το αντί του στημονιού, και λίγο πιο πάνω πλανισμένο καδρόνι προσκολλημένο στις δύο δοκούς. Εκεί πατάει ανερχόμενο το νήμα του στημονιού και σχηματίζοντας ορθή γωνία κατευθύνεται οριζόντια προς τα μιτάρια. Το κάθε αντί έχει σχήμα

¹⁸ Το κρεμέζι ή πρινοκόκι ήταν παράσιτο της βελανιδιάς και του πουρναριού.

κυλίνδρου εκτός από τη μία του άκρη που καταλήγει σε σχήμα κύβου με τις τέσσερις πλευρές τρυπημένες σταυρωτά. Χρησιμεύουν στην υφάντρια, για να μπορεί με ανάλογο μήκους ξύλο να το θηλυκώνει σε κάποια από τις τρύπες και να στρίβει το κάθε αντί, χωρίς να μετακινείται από τη θέση της. Στρίβοντας το αντί του στημονιού τροφοδοτεί νήμα για την ύφανση, ενώ στρίβοντας το άλλο αντί μαζεύει σε ρολό το ύφασμα. Στις πάνω οριζόντιες δοκούς από μπροστά προς τα πίσω είναι κρεμασμένα πρώτα τα μιτάρια και μετά η «ξυλόφτρα», το ξυλόχτενο, στο οποίο είναι ενσωματωμένο το χτένι. Δύο σανίδια με σχήμα πέλματος συνδέονται με σπάγκους με τα μιτάρια και χρησιμεύουν πατώντας τα η υφάντρια με τα πόδια να ανεβάζουν εναλλάξ και να κατεβάζουν τα μιτάρια. Δύο σταυροκάλαμα χωρίζουν τα νήματα πριν περάσουν στο κάθε μιτάρι. Ανάμεσά τους τα νήματα διασταυρώνονται και αλλάζουν επίπεδο ακολουθώντας την κίνηση που κάνουν τα μιτάρια.

Κατά την ύφανση κάθε τόσο τα σταυροκάλαμα μετακινούνται και προχωρούν προς τα μιτάρια. Με ένα μακρύ καλάμι ή ραβδί και καρφωμένο κάθετα στην άκρη του ένα καρφί προσπαθεί η υφάντρια να τα σπρώχνει πίσω. Υπήρχε ακόμα μια σιδερένια ζώνη αποτελούμενη από δύο κομμάτια και του καθενός η άκρη με τρία δοντάκια, για να κρατά τεντωμένο το ύφασμα. Κάρφωναν τις άκρες με τα δοντάκια στις ούγιες δεξιά και αριστερά, και ύστερα τα κούμπωναν. Το ένα από τα δύο κομμάτια είχε τρύπες για να γίνεται το θηλύκωμα έτσι που να προκύπτει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Στις σαΐτες περνούν τα μασούρια με το υφάδι. Κατά την ύφανση, καθώς ανεβοκατεβαίνουν τα μιτάρια, τα νήματα του στημονιού ανοίγουν και δημιουργείται ένα κενό σαν λάμδα με κορυφή το ύφασμα και πλευρές τα νήματα που έρχονται από το χτένι. Εκτοξεύουν τη σαΐτα μέσα στο κενό, την τραβούν να τεντωθεί το υφάδι και ύστερα το χτυπούν με την ξυλόφτρα. Μεγάλη σημασία έχει και ο συνδυασμός των πατημάτων στην απόδοση των σχεδίων.

Η θέση του αργαλειού εξαρτιόταν από τον αριθμό των δωματίων που είχε το σπίτι. Αν υπήρχε μικρό πρόχειρο οίκημα δίπλα στο κυρίως κτίσμα, το οποίο χρησιμοποιούσαν ως βοηθητικό χώρο, χαμηλότερο συνήθως σε ύψος, τοποθετούσαν τον αργαλειό κοντά στο παράθυρο, για να εξασφαλίζεται το φως της ημέρας. Άλλη μία συνηθισμένη θέση ήταν η γωνιά του δεύτερου δωματίου που την προτιμούσαν, όταν το σπίτι αποτελείτο από δύο κύρια δωμάτια και δεν υπήρχε ο κατάλληλος βοηθητικός χώρος.

Οι Αργιθεάτισσες νοικοκυρές ύφαιναν καθημερινά μετά τις κύριες εργασίες του σπιτιού. Πρώτο μέλημά τους ήταν η ύφανση του δίμητου χοντρού και ανθεκτικού μαύρου υφάσματος για τις ενδυμασίες των συζύγων τους, τις οποίες έραβαν επαγγελματίες

ράπτες. Ακόμη ύφαιναν και τις βλαχόφουσες για τις ίδιες αλλά και τα προικιά των θυγατέρων τους. Η τέχνη της ύφανσης απασχολούσε τις νοικοκυρές σχεδόν όλες τις ημέρες του χρόνου, εκτός από γιορτές και αργίες. Η κάθε νοικοκυρά ύφαινε για την οικογένειά της. «Κιντούσαν μι το βελόνι σταυρουβελουνιά. Για τις προίκες κιντούσαν τα πάντα, εργόχειρα πολλά, καρέδια, σιμέδια, πάντες που τις βάζαν στο κρεβάτι, μαξιλαράκια. Τα σχέδια ήταν διάφουρα. Φυτά, λουλουδάκια, τον καρπό, τη μηλιά κιντούσαν, του μήλου βάζανε. Στις φορεσιές κιντούσαν ένα ζιγκ-ζαγκ στον πάτο με διάφουρα χρώματα. Τα βράδια μαζεύουνταν οι κουπέλες μαζί να κινηθούν. Τραγουδούσαν, δημοτικά τραγούδια έλεγαν, κάθουνταν μέχρι τις έντεκα-δώδεκα» (Αγλαΐα Πάνου, το γένος Κίσσα), «Όλες οι γυναίκες στην οικογένεια ύφαιναν και κεντούσαν. Έφτιαχναν τις μαντανίες, τις κουβέρτες, τα παπλώματα που λέμε σήμερα. Γνέθανε πολύ λεπτό το νήμα, έβαζαν ανάμεσα το αγοραστό στημόνι και το ύφαιναν στον αργαλειό. Στα Κουμπουριανά έφτιαχναν πιο πολύ υφαντά, σχέδια δεν είχαν πολλά. Όχι όπως στην Ήπειρο, που κεντούσαν πιο βαριά. Λίγα πράγματα. Λουλούδια, πουλιά, τον πετεινό βάζανε, σχέδια με κουτάκια. Τα δισάκια κεντούσαν πιο πολύ. Τα έβαζαν στα ζώα. Τα έριχναν πάνω στα άλογα, κρέμονταν από τις δύο πλευρές. Τα έφτιαχναν δίχρωμα με ρίγα, πράσινο-μαύρο, γαλάζιο-μαύρο ή σκέτο γαλάζιο. Τα κορίτσια από 8-9 χρονών μάθαιναν να γνέθουν μαλλί, να υφαίνουν και να κεντούν για να φτιάξουν την προίκα τους. Ταλαιπωριόντουσαν από μικρά με το σπίτι» (Λαμπρινή Δήμου, το γένος Κίσσα, Κουμπουριανά).

2.3.1. Οι αργιθεατικές φορεσιές

Η τοπική αργιθεατική φορεσιά είχε κοινά στοιχεία με τις φορεσιές όμορων περιοχών (Ευρυτανικά Άγραφα, Αιτωλοακαρνανία, Ήπειρος), αλλά και με τη φορεσιά των Σαρακατσάνων (Χατζημιχάλη, 1970).

Η παραδοσιακή ανδρική ενδυμασία αποτελείτο από φουστανέλα με πολλές πτυχές, κεντημένο γιλέκο με τσεπάκια, για να κρεμούν τα παλιά στρογγυλά ρολόγια, μαύρη σκούφια με σιρίτι χωρίς φούντα και τις μάλλινες βλαχόκαλτσες. Στη μέση φορούσαν μια δερμάτινη θήκη (σελάχι), όπου έβαζαν τον καπνό και τον σουγιά τους. Τα τσαρούχια ήταν μαύρα ή σκούρο βυσσινί με μαύρες φούντες. Αργότερα τη φουστανέλα αντικατέστησε το μπουραζάνι, ένα είδος παντελονιού, ευρύχωρου στο πάνω μέρος που στένευε προς τα κάτω, σε μαύρο κυρίως χρώμα (Χατζημιχάλη, 1970).

Από τη δεκαετία του 1950 η επίσημη ανδρική ενδυμασία ήταν το μαύρο κουστούμι, που αποτελείτο από μάλλινο παντελόνι, γιλέκο, σακάκι. Τα έφτιαχναν με το

ψιλό νήμα στον αργαλειό. «Επεξεργάζονταν το μαλλί μέχρι να γίνει πολύ ψιλό νήμα, για να είναι στρωτό. Επέλεγαν από τα πρόβατα αυτό που είχε το κατάλληλο μαλλί. Έπρεπε η γυναίκα να είναι πολύ τεχνίτισσα, όπως οι Σαρακατσάνες. Υπήρχαν λίγες στο χωριό» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά). Το βαμβακερό πουκάμισο το αγόραζαν. Για τον χειμώνα απαραίτητη ήταν η κάπα, που έφτιαχναν από το σκληρό μαλλί του τράγου, που προφύλασσε τους κτηνοτρόφους από το δριμύ ψύχος και τις δύσκολες καιρικές συνθήκες. Ήταν κυρίως μαύρη ή καφέ. «Το πάπλωμα στον κάθε τσοπάνη, το σκέπασμά του στη βροχή, το κρεβάτι του. Μέσα στο μανίκι έβαζε το ξυγκοκέρι, από ξύγκι προβάτου, σαν λαμπάδα, χειροποίητο σκληρό και χοντρό. Άναβαν φωτιά μ' αυτό, με πέτρα και ένα μέταλλο, πριόβολο το λέγανε, ας έβρεχε κιόλας» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά).

Το γυναικείο ένδυμα ήταν απλό. Τα μαλλινοφούστανα υφαίνονταν στον αργαλειό και στο τελειώμά τους είχαν κεντήματα με διάφορες χρωματιστές κλωστές, κυρίως κόκκινες. Επίσης φορούσαν τις βλαχόφουστες που ήταν μαύρες με πολλές μικρές πτυχές και είχαν τσέπες. Εσωτερικά φορούσαν λευκό βαμβακερό πουκάμισο (π'κάμισο), με μακρύ ή κοντό μανίκι, ανάλογα με το ύφασμα που διέθεταν (Γουήλ-Μπαδιερτάκη, 1980: 79-82). Παλαιότερα συνήθιζαν και οι γυναίκες να φορούν γιλέκο, ενώ δεν έλειπαν οι χοντρές μάλλινες ζακέτες με κουκούλα και οι κάλτσες που έφτιαχναν οι ίδιες στον αργαλειό. Τις πλεχτές μάλλινες κάλτσες (τσιρέπια) τις φορούσαν στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες, ενώ οι λευκές ήταν για τις γιορτές και την Εκκλησία. Το κεφάλι τους ήταν πάντα καλυμμένο με την μπόλια (ή τσίπα) (Κορρέ, 1978: 118). Κεντημένη μπόλια φορούσαν οι νέες γυναίκες (πολύχρωμο τσεμπέρι), ενώ μαύρη όσες πενθούσαν ή οι γηραιότερες. Την ποδιά της κάθε Αργιθεάτισσα την ύφαινε στον αργαλειό της, συνήθως σε μαύρο χρώμα. Στο κάτω μέρος κεντούσε σχέδια, όπως φυτικά και ζωικά μοτίβα ή και γεωμετρικά σχέδια, με χρωματιστές μάλλινες κλωστές (Παπαντωνίου, 1978: 4-92).

Η νυφιάτικη φορεσιά σε παλαιότερα χρόνια ήταν κόκκινη. Στα μαλλιά η νύφη φορούσε τσεμπέρι με κουκάκια. Μετά το 1930 επικράτησε το λευκό νυφικό ακολουθώντας τις επιταγές της μόδας, ενώ από το 1950 και εξής αγόραζαν έτοιμα τα νυφιάτικα από το Μουζάκι, τα Τρίκαλα και την Καρδίτσα. Πάνω από το νυφικό φορούσαν ζακέτα στο ίδιο χρώμα με το τσεμπέρι. Κοσμήματα πολλά δεν υπήρχαν, παρά μόνο ένα γιορντάνι με μία ή δύο σειρές φλουριά. Σκουλαρίκια δεν φορούσαν, κυρίως επειδή δεν είχαν.

Για τις Κουμπουριανίτισσες η υφαντική αποτελούσε και μέσο βιοπορισμού, γι' αυτό είχε αναπτυχθεί μία μικρής κλίμακας οικιακή βιοτεχνία. «Υφαίναμαν πολλά ξένα, και από άλλα χωριά. Έφκίαναμαν προικιά, ρούχα, βελέντζες, κουστούμια για άντρες. Έπαιρνα 1.000 με 1.500 δραχμές-είχαμαν δραχμές τότε- τη βελέντζα», (Περσεφόνη Καλλιακούδα, γένους Κίσσα, Κουμπουριανά).

Όσο περνούσαν τα χρόνια έκαναν την εμφάνισή τους επαγγελματίες ράφτες που επισκέπτονταν τα ορεινά χωριά, ενώ όσοι είχαν την οικονομική ευχέρεια κατέβαιναν πριν μπει ο χειμώνας στο Μουζάκι στην «Αμερικάνικη αγορά» να αγοράσουν έτοιμα ρούχα εισαγωγής. «Λίγο μετά τον Πόλεμο περνούσαν και πλανόδιοι ραφτάδες με τα μουλαράκια τους από τα χωριά μία φορά το χρόνο, το φθινόπωρο. Έμεναν δύο με τρεις μέρες σε κάθε οικογένεια, για να τους φτιάξουν τα ρούχα» (Αυγέρης Βοϊβόντας, Λεοντίτο).

2.4. Η διατροφή των Κουμπουριανιτών - Η τοπική γαστρονομία

Αδιαμφισβήτητα, από τις πιο έντονες αναμνήσεις του ανθρώπου είναι εκείνες που ανακαλούνται από το άρωμα και τη γεύση μιας σπιτικής συνταγής. Για τον Lévi-Strauss η μαγειρική είναι η γέφυρα που συνδέει τη φύση με τον πολιτισμό, καθώς «ο γευστικός κώδικας πιο συχνά μεταδίδεται από τους άλλους [κώδικες]» (Lévi-Strauss, 1964:164, στο Sutton, 2017^β:397). Τα φαγητά, είτε καθημερινά είτε εορταστικά φέρουν τη σφραγίδα ενός τόπου, τη διακριτή του ταυτότητα που συνυφαίνεται με τις ιδιαίτερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

Η παρασκευή των καθημερινών αργιθεατικών εδεσμάτων είχε ως βάση το αλεύρι και τα γαλακτοκομικά. «Οι νοικοκυρές, εκτός από το σπίτια τους, δούλευαν και στα χωράφια τους ή βοηθούσαν τους συζύγους τους στις στάνες τους. Μαγείρευαν για την οικογένειά τους τα απογεύματα, όταν επέστρεφαν στα σπίτια τους. Τα Σαββατοκύριακα, συνήθως, και ενόψει εορτών έφτιαχναν τα γλυκά, όπως μπακλαβάδες ή κουραμπιέδες. Στην παρασκευή των γλυκών βοηθούσαν οι θυγατέρες ή οι ανιψιές¹⁹» (Πελαγία Νταβαρίνου, Κουμπουριανά).

Για τις γυναίκες του τόπου το ζύμωμα του αλευριού ήταν μία τελετουργική πράξη. Πριν ξεκινήσουν, έδεναν το μαντίλι στο κεφάλι, φορούσαν την ποδιά, ανασήκωναν τα μανίκια και έσκυβαν πάνω από το σκαφίδι. Σταύρωναν το αλεύρι και έκαναν

¹⁹ Η J. Cowan πραγματεύεται τη γλυκιά γεύση στην Ελλάδα, μία γεύση που εμπεριέχει τόσο μία ηθική όσο και έμφυλη διάσταση, καθώς συνδέεται με το γυναικείο φύλο. Στον αντίποδα, το αλμυρό αντιστοιχεί στην ανδρική ιδιοσυγκρασία (Cowan, 1991:180-202).

την προσευχή τους. Μετά άρχιζε το ζύμωμα με επιδέξιες «δαχτυλιές» και «γροθιές». Έπειτα έβαζαν το ψωμί στη γάστρα που έκαιγε ήδη από πριν. Για να μην καεί, περνούσαν πάνω από το ψωμί ένα βρεγμένο πανί ή το σκέπαζαν με φύλλα καστανιάς ή κουτσουπιάς (Γραμμένος, Παπαδημητρίου, 2009: 54).

Το ιδιαίτερο φαγητό της περιοχής ήταν οι πίτες²⁰. Απαιτούσε γνώση και δεξιότητα, καθώς ένα από τα βασικά κριτήρια για την επιλογή νύφης ήταν και το αν έφτιαχνε νόστιμη πίτα. Τα υλικά προέρχονταν από τη φύση, τις καλλιέργειες των χωρικών αλλά και από γαλακτοκομικά προϊόντα που παρασκεύαζαν μόνες τους οι γυναίκες. Είτε με αυγά και τυρί, είτε με χόρτα ή γάλα, οι πίτες φτιάχνονταν πάντα με φρέσκο σπιτικό βούτυρο, μιας και το ελαιόλαδο έλειπε από τα σπίτια των Κουμπουριανιτών, εφόσον δεν υπήρχε παραγωγή στην ορεινή αυτή περιοχή. Το παραδοσιακό χειροποίητο φύλλο για όλες τις πίτες ονομάζεται «πέτρα» στην αργιθεατική διάλεκτο και το άνοιγαν με το «πετρόβεργο». Όπως το ψωμί, έτσι και οι πίτες ψήνονταν στη γάστρα. Πιο εύκολες και γρήγορες πίτες ήταν το τυροκ(ου)λούρι και η πριζμόπτα (με προζύμι).

Από τα πιο χαρακτηριστικά φαγητά της Αργιθέας ήταν ο πλαστός, το χουσμάρι, το κραμποκούκι και το κατσιαμάκι. Ο πλαστός φτιαχνόταν με καλαμποκάλευρο, κρεμμύδια, ανθούς κολοκυθιών, βλίτα, τυρί και βούτυρο. Όλα αυτά ζυμώνονταν μαζί, έβαζαν το μείγμα στο ταψί, έριχναν από πάνω την κορφή και το έψηναν στη γάστρα. Συνοδευτικό του πλαστού ήταν συνήθως το ξυνόγαλο. Το χουσμάρι γινόταν με ανάλατο τυρί και καλαμποκάλευρο. Τα ανακάτευαν στο τηγάνι, έως ότου λιώσει το μείγμα και πήξει. Το κραμποκούκι παρασκευαζόταν με αλεύρι καλαμποκιού και σιταριού. Το ζύμωναν σε καρβέλι και το έψηναν στη σπρούχνη (στάχτη ανακατεμένη στη θράκα). Για το κατσιαμάκι ανακάτευαν μπομποτάλευρο με βραστό νερό και μετά το τσιγάριζαν με βούτυρο και κρεμμύδι. Το ζύμωμα και το κοσκίνισμα του τραχανά ήταν μία ομαδική ασχολία. Συγκεντρώνονταν οι γειτόνισσες σε κάποιο από τα σπίτια και βοηθούσαν η μία την άλλη. Αγαπητό στην περιοχή ήταν και το τσαλαφούτι, το τυρί κρέμα που άλειφαν στο ψωμί.

Ως συμπλήρωμα δε του φαγητού προσφερόταν η κορφή. Κορφή έλεγαν τη βουτυρωμένη επιφάνεια του γάλακτος, το οποίο άφηναν στο δοχείο μία μέρα, και αφού

²⁰Η πίτα ως Διατροφική Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας, *Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας*, http://ayla.culture.gr/diatrofiki_politistiki_klironomia_t2/. Ανακτήθηκε: 10/01/2020.

την αφαιρούσαν χτυπούσαν το υπόλοιπο γάλα με τη βούρτσα (φουρλέτσι) στο μπουτινέλο (μακρόστενο κωνοειδές ξύλινο βαρέλι), για να βγάλουν το βούτυρο. Άλλωστε, τα παρασκευάσματα με βάση το γάλα ήταν η κύρια τροφή των Κουμπουριανιτών. Μάλιστα, στα μικρά παιδιά συνήθιζαν να δίνουν για πρωινό πρόβειο ή κατσικίσιο γάλα με τριμμένο ψωμί, την τριψάνα, ως δυναμωτικό.

Γνωστές και για τα γλυκά τους, ταψιού και κουταλιού, οι Κουμπουριανίτισσες συναγωνίζονταν στο ραβανί, που το έλεγαν «το γλυκό της φτώχειας», τον μπακλαβά, αλλά και στο κυδώνι, το κάστανο, το καρύδι κ.ά..

Εάν ερχόταν επισκέπτης στο σπίτι, οι γυναίκες απείχαν από το τραπέζι. Ήταν παλιά συνήθεια των Αγραφιωτών οι γυναίκες να μην τρώνε στο οικογενειακό τραπέζι, όταν είχαν φιλοξενούμενο, αλλά χωριστά²¹, αφού είχαν φάει οι άντρες. Στέκονταν όρθιες σε ετοιμότητα γύρω από τους καλεσμένους, για να τους περιποιηθούν. Μόλις άδειαζε το πιάτο ή το ποτήρι, αμέσως αναπλήρωναν κάθε έλλειψη.

²¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα του υποχρεωτικού χαρακτήρα της ελληνικής φιλοξενίας αλλά και του διαχωρισμού του έμφυλου χώρου εντός της οικογενειακής εστίας (Cowan, 1991).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Στον κύκλο της ζωής: Έθιμα του γάμου, της γέννησης και της τελευτής

Η προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού γίνεται κατά βάση μέσα από τα έθιμα και τις τελετουργίες που συναντάμε στον κύκλο της ζωής και του χρόνου. Ο Μ. Μερακλής ορίζει τα έθιμα ως τα ήθη, που με την πάροδο του χρόνου παγιώθηκαν στη συνείδηση του λαού ως σταθερές επαναλαμβανόμενες και με συγκεκριμένο τύπο πρακτικές (Μερακλής, 2011: 132-133). Άλλωστε, τα πολιτισμικά φαινόμενα αποτελούν φαινόμενα μακράς διάρκειας (Braudel, 1999). Οι τελετουργίες (rituals) εμπεριέχουν συμβολισμούς, άμεσα συνυφασμένους με το παρελθόν, αποκτώντας έτσι μία θρησκευτική διάσταση (Turner, 1967: 6-11). Συστηματικά, ωστόσο, οι τελετουργίες μελετήθηκαν από τον Γάλλο λαογράφο Arnold van Gennep. Το 1909 στο έργο του *Les rites de passage* μίλησε για τις διαβατήριες τελετουργίες, τη μετάβαση από το ένα στάδιο ύπαρξης σε ένα άλλο, τις εναλλαγές δηλαδή που συμβαίνουν στην ανθρώπινη κατάσταση, σε κοινωνικό ή σε ατομικό επίπεδο. Τις περιέγραφε με την ακόλουθη τριμερή δομή: «διαχωρισμός» (separation), «μεθοριακό στάδιο» (liminal period) και «επανένταξη» (reassimilation) (v. Gennep, 2016: 1-14). Το διακύβευμα εδώ είναι η όσο το δυνατό πιο ομαλή εκ νέου ένταξη στο σύνολο. Το ανθρώπινο σώμα αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο συμβόλων και έκφρασης της μεθοριακότητας κατά τη διάβαση από το ένα στάδιο στο άλλο, τόσο στη γέννηση (Παραδέλλης, 1995: 114, 119), στον γάμο (Αυδίκος, 2007^α: 100-101) αλλά και στον θάνατο (Σερεμετάκη, 1994: 138).

Παρατηρώντας τα λαϊκά δρώμενα με τον έντονο παραστασιακό χαρακτήρα (Πούχγερ, 1980) διαπιστώνουμε ότι στοχεύουν στην ενδυνάμωση των συνδετικών δεσμών ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας γεφυρώνοντας παράλληλα το παρελθόν με το παρόν. Για τον Μ. Σέργη οι τελετουργίες αποτελούν «τυπικές, επαναλαμβανόμενες, τελεστικές, συμβολικές πράξεις, παραστάσεις, δράσεις που μεταφέρουν μηνύματα» (Σέργης, 2007: 20). Ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες, διέπονται από πολλαπλά συμβολικά και κοινωνικά νοήματα, ενώ συνδέονται άμεσα με τη θρησκεία (Βαρβούνης, 2017^α: 116-127).

Γέννηση και βάπτισμα

Στις περισσότερες παραδοσιακές κοινωνίες το νεογέννητο εισέρχεται προοδευτικά ανάμεσα στους ζωντανούς, με βήματα που εντάσσονται στην τριμερή δομή των τελετών διάβασης, όπως ορίστηκαν από τον Α. van Gennep (1909), του αποχωρισμού,

της μεθοριακότητας και της ενσωμάτωσης. Για την ανθρωπολογία της γέννησης, η ίδια η γέννηση συνιστά μια πανανθρώπινη εμπειρία και αποτελεί την στην ουσία αρχετυπική μορφή των διαβατήριων τελετών. «Η ύπαρξη του ανθρώπου προϋποθέτει τον διαχωρισμό του εμβρύου από το σώμα της μητέρας του (έξοδος του νεογέννητου από το σωματικό άνοιγμα της μητέρας του που είναι το υλικό όριο) και συνεπώς η γέννηση ενεργοποιεί με εμφανή τρόπο ένα σύνολο αναπαραστάσεων γύρω από τον αποχωρισμό. Καθώς μάλιστα ο αποχωρισμός αυτός είναι δραματικά εμφανής, οι τελετουργίες που συνοδεύουν τη βιολογική γέννηση υπογραμμίζουν συμβολικά τα στάδια του περιθωρίου της ενσωμάτωσης, στάδια απαραίτητα για τη μετατροπή του γεννήματος αυτού σε άνθρωπο» (Μπρούσκου, 2015: 74-75). Ο Ιωάννης Μ. Θεοδωρακόπουλος στην «Εισαγωγή στον Πλάτωνα» θεωρεί ότι: «Η γέννηση και η γέννα με τον μυστηριακό χαρακτήρα τους είναι το καθαρό σύμβολο που προβάλλουν όλοι οι αρχαϊκοί φιλόσοφοι για να παραστήσουν το γίγνεσθαι του κόσμου, τη φυσική γένεση των όντων. Και είναι τόσο έντονο το βίωμα τούτο, που και στον Πλάτωνα αργότερα η γέννα, οι ωδίνες, η μαίευση και ο καρπός της γίνονται σύμβολα μόνιμα για να φανερωθεί, πώς γεννιέται μέσα μας η γνώση» (Θεοδωρακόπουλος, 1947: 14).

Για τους κατοίκους των Κουμπουριανών, η παιδοποιία θεωρείτο ο σκοπός του γάμου, ο προορισμός του ανθρώπου. Τα άτεκνα ζευγάρια αντιμετώπιζονταν με κριτική στάση από την κοινότητα, μιας και επικρατούσε η αντίληψη ότι ο Θεός τους στερεί την απόκτηση παιδιών, εξαιτίας αμαρτιών που είχαν διαπράξει. Για την ατεκνία κατηγορούσαν κυρίως τη γυναίκα. Οι οικογένειες ήταν κατά κανόνα πολυμελείς. Τα ζευγάρια αποκτούσαν συνήθως πάνω από τέσσερα παιδιά, ενώ δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έφθαναν ως τα δέκα ή δώδεκα. Η εγκυμονούσα, ωστόσο, παρά την κατάστασή της δεν εγκατέλειπε τις καθημερινές ασχολίες της. Ακόμη και στον τελευταίο μήνα της εγκυμοσύνης της απασχολείτο σε δύσκολες εργασίες, είτε αγροτικές είτε κτηνοτροφικές. Γι' αυτό και υπήρχαν περιπτώσεις γυναικών που γέννησαν μόνες στα χωράφια.

Στην περίπτωση που οι πόνοι του τοκετού έπιαναν την ετοιμόγεννη στο σπίτι, τότε η πεθερά ειδοποιούσε με κάθε μυστικότητα τη μαμή του χωριού. Ιατρός υπήρχε ένας και εξυπηρετούσε όλα τα χωριά της Αργιθέας, επομένως τις περισσότερες φορές δεν προλάβαινε να φτάσει εγκαίρως. Κανείς δεν έπρεπε να μάθει ότι θα γεννιόταν το παιδί, προκειμένου να προφυλαχθούν από το μάτιασμα και τις κακές γλώσσες. Έστελναν και ένα μικρό αγόρι στον ιερέα με ένα μπακράτσι (μικρό χάλκινο σκεύος με κρεμαστή λαβή για τη μεταφορά νερού ή γάλακτος) νερό, για να το διαβάσει και να το ευλογήσει. Το νερό αυτό το ονόμαζαν ευχολόνερο, και το χρησιμοποιούσαν, για να

διευκολυνθεί η έγκυος στον τοκετό ραντίζοντάς την. Το κρατούσαν στο εικονοστάσι του σπιτιού για σαράντα μέρες. Η λεχώνα ξέπλενε με το ευχολόνερο τα χέρια της μετά από τις οικιακές δουλειές, ενώ ράντιζαν και το νεογέννητο και το σπίτι για το καλό(Τόσκα-Κάμπα, 1981: 13-17).

Για την ομαλή έκβαση της γέννας συνήθιζαν επίσης να δένουν μία τριχιά στον κεντρικό δοκό του δωματίου, για να κρατιέται από τις δύο άκρες του η γυναίκα, έως ότου ολοκληρωθεί η διαδικασία. Άλλες φορές πάλι της έδιναν ένα τυλιγάδι (ξύλινο αντικείμενο που τυλίγουν το νήμα), το οποίο το κρατούσε στο χέρι περπατώντας μέσα στο δωμάτιο, ώστε να κατέβει πιο εύκολα, όπως έλεγαν, το παιδί. Αν η κατάσταση ήταν δύσκολη έταζαν λάδι, κερί ή ακόμη και σφάγιο στην εκκλησία του χωριού ή σε κοντινό μοναστήρι. Ο ιερέας διάβαζε μία ειδική ευχή είτε στην εκκλησία ή στο σπίτι και ράντιζε με αγιασμό τη γυναίκα που υπέφερε. Στη δυσάρεστη τροπή που το παιδί πέθαινε κατά τη γέννα, η ταφή γινόταν σε ένα εξωκλήσι, και όχι στο νεκροταφείο, εφόσον ήταν αβάπτιστο.

Όταν ευοδωνόταν ο τοκετός, έκαιγαν λιβάνι σε όλο το δωμάτιο, ράντιζαν τη γυναίκα και το μωρό με αγιασμό και άναβαν το κερί της Ανάστασης που φυλούσαν στο εικονοστάσι. Για την κοπή του ομφάλιου λώρου, το αφαλόκομμα, χρησιμοποιούσαν το ψαλίδι του σπιτιού και ως αιμοστατικό και αντισηπτικό τη σκόνη από καμένο μάλλινο ύφασμα (σκρούμπος). Η μαμή λάμβανε μία συμβολική αμοιβή, είτε σε χρήματα ή με κάποιο υφαντό, όπως μαξιλάρι ή κουβέρτα.

Έπειτα, σπαργάνωναν το βρέφος και το έβαζαν στη σαρμανίτσα (ξύλινη κούνια από οξιά ή και πουρνάρι), που συνήθως είχε σκαλισμένο στην κορυφή έναν σταυρό, ώστε να μην το πιάνει το κακό μάτι. Κάτω από το προσκέφαλο έβαζαν την «κουλουρίτσα» (Δευτεραίου, 1978: 59), για να «το βρουν οι Μοίρες χορτάτο», και την άφηναν για σαράντα ημέρες. Για το διάστημα των σαράντα ημερών τόσο η μητέρα όσο και το παιδί παρέμεναν εντός του σπιτιού, ενώ δέχονταν επισκέψεις μόνο από τους πιο οικείους, οι οποίοι, όταν έφταναν στο κατώφλι της οικίας, έπρεπε να περάσουν πάνω από αναμμένο κάρβουνο ή ένα κομμάτι μάλλινο ύφασμα που σιγοκαιγόταν. Πίστευαν ότι με τις αναθυμιάσεις απομακρύνονταν οι δαίμονες από το νεογέννητο. Κατά την περίοδο αυτή η γυναίκα φορούσε σκουρόχρωμα ρούχα, όπως και το μωρό φορούσε ένα σκούρο σκουφί ή μαντίλι στο κεφάλι. Τα ρούχα του μωρού δεν έπρεπε να μένουν απλωμένα μετά τη δύση του ήλιου, ενώ η μητέρα τα λιβάνιζε πριν του τα φορέσει. Τις νύχτες η γυναίκα δεν έπρεπε να ακούει θορύβους ή μουσική, καθώς πίστευαν ότι ήταν τα κακά πνεύματα που προσπαθούσαν να την παρασύρουν έξω από το σπίτι. Από το

σπίτι της λεχώνας δεν έδιναν αλάτι ή προζύμι, με το φόβο ότι η ευτυχία του βρέφους θα έφευγε και θα πήγαινε στα παιδιά του σπιτιού που τα ζητούσε.

Με τη συμπλήρωση των σαράντα ημερών, η νέα μητέρα πήγαινε με το μωρό στην εκκλησία, για να πάρει την ευχή του ιερέα. Αν το παιδί ήταν κορίτσι, και οι γονείς επιθυμούσαν το επόμενο να είναι αγόρι, τότε η λεχώνα πήγαινε μια ημέρα νωρίτερα για την ευχή, ώστε η τελευταία να ανήκει στο κορίτσι.

Η βάπτιση γινόταν στον Ναό του χωριού μετά τη συμπλήρωση του πρώτου έτους του παιδιού. Εάν λόγοι υγείας δεν επέτρεπαν την έξοδό του από το σπίτι, τότε η τέλεση του μυστηρίου πραγματοποιείτο εκεί. Η μητέρα δεν συνηθιζόταν να συνοδεύει το παιδί στην εκκλησία, αλλά περίμενε σε απόσταση ή στο σπίτι. Η ονοματοδοσία ακολουθούσε την πατρογονική γραμμή. Το πρώτο αγόρι έπαιρνε το όνομα του παππού του από τον πατέρα, αντίστοιχα και το πρώτο κορίτσι. Ωστόσο, δεν ήταν σπάνιο να διαλέξει το όνομα ο νουνός, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις που τα παιδιά ήταν πολλά, έδιναν και αρχαία ονόματα. Αν το παιδί ήταν ταγμένο σε Άγιο ή Αγία, έβγαζαν το όνομα που είχαν τάξει. Μόλις, λοιπόν, αναγγελλόταν το όνομα, τα παρευρισκόμενα στη βάπτιση αγόρια, έτρεχαν να συγχαρούν τη μητέρα, που τους έδινε το κέρασμα, λουκούμια ή ξηρούς καρπούς.

Αρραβώνας και γάμος

Ο αρραβώνας στο χωριό παλαιότερα είχε μεγάλη ηθική και κοινωνική σημασία για τους αρραβωνιαζόμενους νέους και τις οικογένειές τους. Οι γονείς του νέου που ήταν σε ηλικία γάμου, έστελναν προξενητή ή προξενήτρα στην οικογένεια της νέας, που είχε τα απαιτούμενα προσόντα, για να γίνει άξια νύφη τους. «Παλαιότερα, η συνάντηση του γαμπρού με τη νύφη πριν και μετά τον αρραβώνα απαγορευόταν αυστηρά. Μεταγενέστερα, εξελίχθηκαν τα ήθη και ο γαμπρός μπορούσε να επισκεφτεί το σπίτι της νύφης τις Κυριακές ή τις γιορτές, πάντοτε με παρουσία κάποιου συγγενικού προσώπου της νύφης. Η νύφη όμως δεν επισκεπτόταν το σπίτι της πεθεράς ποτέ πριν τον γάμο. Η ηλικία γάμου για τις νέες ήταν δεκαέξι έως εικοσιπέντε ετών. Πάνω από αυτήν την ηλικία οι κοπέλες θεωρούνταν γεροντοκόρες. Για τους άνδρες η ηλικία γάμου ήταν από δεκαοκτώ έως τριάντα ετών. Αυτό που ενδιέφερε τους γονείς του άνδρα για την επιλογή της νύφης ήταν αυτή να προέρχεται από ισχυρό και καλό γένος, σύμφωνα με την παροιμία *«Πάρε νύφη από σόι και σκυλί από μαντρί»*. Ο γαμπρός έπιανε το χέρι της νύφης για πρώτη φορά στην τέλεση του μυστηρίου του γάμου. Στα Κουμπουριανά και στα χωριά της ευρύτερης περιοχής της Αργιθέας οι γάμοι γίνονταν μόνο με προξενιό,

γιατί στην αυστηρή κοινωνία της εποχής οι έρωτες ήταν άγνωστοι» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Την ημέρα του αρραβώνα, ο γαμπρός με τους γονείς του, τον κουμπάρο και λίγους συγγενείς πήγαιναν στο σπίτι της νύφης. Ο ιερέας του χωριού ιερολογούσε τον αρραβώνα και ο γαμπρός έφερνε κάποιο δώρο στη νύφη και τα δαχτυλίδια, τα οποία φορούσαν στους αρραβωνιαζόμενους οι γονείς τους, οι οποίοι συμφωνούσαν και την ημερομηνία του γάμου. Η προίκα της νύφης γνωστοποιόταν από τον πατέρα της μπροστά στους καλεσμένους. Μετά η νύφη σερβίριζε το γλυκό στους συγγενείς και δεχόταν τις ευχές τους και ο αρραβώνας συνεχιζόταν με ένα μικρό γλέντι. Οι καλεσμένοι έφευγαν με δώρα από την οικογένεια της νύφης. Οι αρραβωνιασμένοι βλέπονταν ελάχιστες φορές και κυρίως όταν εκκλησιάζονταν (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 27). «Την επόμενη ημέρα ο παπάς συνέτασσε το προικοσύμφωνο και αφού το υπέγραφαν δύο μάρτυρες, ο παπάς και ο πατέρας της νύφης, το έστελναν στη Μητρόπολη για επικύρωση. Τα προικοσύμφωνα μετά το 1950 ατόνησαν και η προικοδοσία γινόταν προφορικά. Η προίκα περιλάμβανε την οικοσκευή, χωράφια ή γιδοπρόβατα ή χρυσές λίρες Αγγλίας. Για την καταμέτρηση των λιρών, ειδικά, προσκαλείτο έμπιστος καταμετρητής, κοινής αποδοχής. Στη δεκαετία 1960-1970 προσκαλείτο ως καταμετρητής ο Λουκάς Ποζιός, παραδοσιακός μουσικός και οργανοπαίχτης και πρόεδρος της Κοινότητας για δύο τετραετίες» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Στην κοινότητα των Κουμπουριανών αλλά και σε όλη την Αργιθέα, ο γάμος, (Πολίτης, 1931^β: 260-320) ήταν ως επί το πλείστον ήταν απόφαση των δύο οικογενειών, και μάλιστα των πατεράδων που αποφάσιζαν για τους μελλοννύμφους. Τη Δευτέρα πριν τον γάμο οι γυναίκες του χωριού έφερναν στο σπίτι της νύφης από ένα ζαλίκι²² ξύλα, που θα τα χρησιμοποιούσαν για το ψήσιμο των σφαχτών και των φαγητών της ημέρας του γάμου. Την Τρίτη οι μελλοννύμφοι έστελναν τους «καλεστάδες», έφηβους νέους, με μία σκαλισμένη κόφα (ξύλινο παγούρι) γεμάτη κρασί στολισμένη με αγριολούλουδα προσκαλώντας τους κατοίκους του χωριού στο Μυστήριο. Το βράδυ της Τετάρτης, συγγενείς και φίλοι του γαμπρού συγκεντρώνονταν στο σπίτι του και «ανάπιαναν τα προζύμια». Πέντε αμφιθαλή παιδιά, τρία αγόρια και δύο κορίτσια, φορούσαν λευκά μαντίλια για να ασπρίσει και να γεράσει ο γαμπρός και κοσκίνιζαν το αλεύρι για την κουλούρα της νύφης. Το κοσκινισμένο αλεύρι το ζύμωνε μία ανύπαντρη

²² Ζαλίκι, φορτίο που μεταφέρεται στην πλάτη δεμένο με τριχιά που έπλεκαν οι γυναίκες από τραγόμαλλο.

κοπέλα, με μητέρα και πατέρα, ενώ οι προσκεκλημένοι έριχναν ένα νόμισμα στο κόσκινο, για να προκόψουν οι μελλοννυμφοί. Ακολουθούσε το γλέντι με τραγούδια και χορούς. Το βράδυ της Πέμπτης γίνονταν τα «προζύμια» της νύφης για την «κουλούρα» του γαμπρού με τα ίδια έθιμα, όπως στο σπίτι του μέλλοντα συζύγου της. Την Παρασκευή γινόταν το «σάκιασμα» της προίκας σε γιούκους (ή γίκους). Έρχονταν οι «προικιαραίοι» να φορτώσουν τα προικιά στα μουλάρια, και επάνω από αυτά έβαζαν μία γλάστρα με βασιλικό ή μαντζουράνα για το αβάσκαμα. Οι χωριανοί έβγαιναν να δουν την πομπή με τα προικιά που μεταφέρονταν στο σπίτι του γαμπρού, έριχναν ρύζι και εύχονταν τα «καλορίζικα». Το βράδυ του Σαββάτου γινόταν γλέντι στο σπίτι της νύφης που διαρκούσε έως το μεσημέρι της Κυριακής (Δήμος Γ. κ.ά., 2018^α: 130-131).

Όλοι οι συγχωριανοί συμμετείχαν στη χαρά του γάμου. «Ήταν έθιμο στους γάμους να πηγαίνουμε όλοι υποχρεωτικά από ένα κομμάτι κρέας. Από αυτά γινόταν το τραπέζι του γάμου» (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς, Κουμπουριανά). Τα συνήθη δώρα²³ του γάμου ήταν κεντητές κουλούρες (πρεβέντες) με σχέδια λουλουδιών και πουλιών (Δευτεραίος, 2000), πίτες, μπακλαβάς, και όσοι είχαν τη δυνατότητα προσέφεραν από ένα μικρό σφάγιο.

Οι φίλοι του γαμπρού, οι «μπράτιμοι», έφτιαχναν παλαιότερα στο χωριό το φλάμπουρο του γάμου, ένα μακρύ κοντάρι με σταυρό την κορυφή και καρφωμένα πάνω του ένα άσπρο ή κόκκινο πανί, βασιλικό και μαντζουράνα. Όταν ξεκινούσε η πομπή από το σπίτι του γαμπρού για την εκκλησία, μπροστά πήγαινε το φλάμπουρο²⁴. Οι Αργιθεάτες ιδιαίτερα πιστεύουν ότι ο γάμος είναι πρώτα μυστήριο και έπειτα κοινωνικό γεγονός. Οι μελλοννυμφοί με τις οικογένειές τους και τους καλεσμένους πήγαιναν την Κυριακή το απόγευμα στην εκκλησία για να ευλογηθεί το μυστήριο και μετά ο γαμπρός έπαιρνε τη νύφη στο σπίτι του. Το γλέντι στο σπίτι του γαμπρού κρατούσε μέχρι τις πρωινές ώρες με χορούς, καλαματιανό και τσάμικο, και με τραγούδια, τα οποία είτε τα τραγουδούσαν διάφοροι καλεσμένοι, είτε τα έπαιζαν οι οργανοπαίχτες.

²³ Για τον Μ. Mauss το δώρο είναι ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο. Η ανταλλαγή δώρων βρίσκεται στον πυρήνα των κοινωνικών σχέσεων που με τη σειρά τους αποτελούν την ύλη για τη δημιουργία του ανθρώπινου πολιτισμού εν γένει (Mauss, 1999).

²⁴ Ο Μ. Μερακλής κάνει λόγο για ένα «πολυήμερο εορταστικό continuum» (2011:171) με διάχυτο τον θεατρικό χαρακτήρα, όπου συγγενείς και φίλοι αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους, και επισημαίνει ότι στις γαμήλιες τελετές βρίσκουμε «περισσότερο ή λιγότερο αυτονομημένα επεισόδια» που παραπέμπουν σε παραμυθιακά μοτίβα (2011:181).

Στις οκτώ ημέρες, την Κυριακή, μετά τον γάμο, οι νεόνυμφοι επιστρέφουν στο σπίτι της νύφης, γίνονται τα «επιστροφία», για το παραδοσιακό φαγοπότη και το γλέντι με τους στενούς συγγενείς τους» (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 50-51).

Τελευταία

Έρχεται κάποτε η στιγμή που ο κύκλος της ζωής κλείνει για κάθε άνθρωπο. Στα Κουμπουριανά, οι περισσότεροι, άνδρες και γυναίκες, έφευγαν από τη ζωή πλήρεις ημερών. Ωστόσο, ο θάνατος δεν κάνει διακρίσεις στην ηλικία, οπότε υπήρχαν περιπτώσεις που και νέοι άνθρωποι και παιδιά έχαναν τη ζωή τους.

Όταν έβλεπαν το τέλος να πλησιάζει, καλούσαν τον ιερέα του χωριού να μεταλάβει τον μελλοθάνατο, και μόλις έκλεινε τα μάτια, η νεότερη κόρη ή κοντινότερη συγγενής άρχιζε τον θρήνο. Οι φωνές της ακούγονταν σε όλο το χωριό και οι κάτοικοι σταματούσαν τις ασχολίες τους. Ήταν η ώρα της νοερής συμμετοχής στο πένθος. Τα παιδιά χτυπούσαν την καμπάνα της εκκλησίας πένθιμα, ώστε να ειδοποιηθούν και όσοι ήταν στα χωράφια. Ένας από τους άνδρες της οικογένειας έβγαινε στην αυλή, για να ρίξει πυροβολισμούς, εναντίον του Χάρου, όπως έλεγαν. Οι γυναίκες έπλεναν με νερό το σώμα του νεκρού και τον έντυναν με τα καλά του ρούχα, «να πάει ομορφοντυμένος στον κάτω κόσμο». Τους άγαμους νέους τους έντυναν ανάλογα, νύφη ή γαμπρό στολίζοντας το κεφάλι τους με το νυφостέφανο (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 54).

Οι συγχωριανοί κατέφθαναν στο σπίτι του θανόντος, οι γυναίκες φορούσαν σκουρόχρωμα ρούχα, κρατώντας ένα ματσάκι αγριολούλουδα με ένα κεριά στη μέση. Φτάνοντας χαιρετούσαν πρώτα τον νεκρό, άφηναν τα άνθη στην νεκρική κάσα, ενώ το κεριά είτε γύρω από αυτή ή στο παράθυρο. Αφού συλλυπόταν τους συγγενείς, κάθονταν γύρω από τον νεκρό. Οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες άρχιζαν τα «μοιργιολόγια», αυτοσχέδια τα περισσότερα, όπου εξήραν τα χαρίσματα του ανθρώπου που έφυγε. Στην αγρυπνία έπιναν τσίπουρο και καφέ. Το πρωί της επόμενης μέρας ξεκινά η εξόδιος ακολουθία, όπου όλο το χωριό «ξεβγάζει» τον νεκρό. Βγαίνοντας από το σπίτι, έσπαγαν ένα γυάλινο ή πήλινο αντικείμενο. Πριν τον ενταφιασμό στο κοιμητήριο του χωριού, κάποιοι που είχαν χάσει δικούς τους ανθρώπους τοποθετούσαν στο φέρετρο νομίσματα, μαντίλια ή πετσέτες, για να τους πάει χαιρετίσματα ο νεκρός στον άλλο κόσμο. Ο ιερέας ή άλλοι συγχωριανοί έβαζαν στα χέρια του νεκρού ένα κεραμίδι ή χαρτί με την επιγραφή «ΙΣ.ΧΡ.ΝΙΚΑ», για να αποτρέψουν το βρικόλακισμα (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 56). Πάνω από το μνήμα έσπαγαν ένα πήλινο δοχείο με νερό και έπειτα μοίραζαν την παν(υ)χίδα (βρασμένο σιτάρι στολισμένο με ζάχαρη και καρύδια) (Πολίτης, 1931: 323-362).

Πίσω στο σπίτι, ωστόσο, έμεναν μερικές γυναίκες, για να το καθαρίσουν και να πλύνουν όλη την οικοσκευή, «να απολυτρωθούν από τον Χάρο», αλλά και για να ετοιμάσουν το φαγητό της παρηγοριάς. Προσφερόταν λαχανόψωμο χωρίς λάδι, που φτιαχνόταν από καλαμποκάλευρο και αγριόχορτα. Συγγενείς ή και φίλοι της οικογένειας έφτιαχναν ως προσφορά ρυζόπιτα με γέμιση καρυδιού.

Για τις πρώτες εννέα ημέρες η οικογένεια του νεκρού δεν έκανε καμία εργασία, μόνο οι γυναίκες που ετοίμαζαν το καθημερινό φαγητό. Απείχαν από την κρεοφαγία για τουλάχιστον σαράντα ημέρες, έως την τέλεση του μνημόσυνου για την ανάπαυση της ψυχής του. Κατά το διάστημα αυτό οι άντρες φορούσαν μαύρο πουκάμισο και άφηναν γενειάδα, και οι γυναίκες ντύνονταν στα μαύρα καλύπτοντας το κεφάλι με μαύρο επίσης μαντίλι, ενώ τοποθετούσαν ένα μαύρο ύφασμα έξω από το παράθυρο ή την πόρτα του σπιτιού. Φρόντιζαν ακόμη, ώστε το καντήλι του τάφου να παραμένει αναμμένο. Η διάρκεια του πένθους μπορεί να υπερέβαινε τις σαράντα ημέρες και να διαρκούσε πολλά χρόνια, ιδίως όταν επρόκειτο για νέο άνθρωπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Στον κύκλο του χρόνου: Λαϊκή λατρεία και φιλέορτος βίος. Πανηγύρια, τοπικοί χοροί και μουσική παράδοση. Σημερινές αναβιώσεις στο χωριό.

4.1. Η έννοια του χρόνου στην παραδοσιακή κοινωνία

«Ο χρόνος²⁵ είναι μία ψευδαίσθηση», είχε πει ο Άλμπερτ Αϊνστάιν σε συνάρτηση με τη θεωρία της σχετικότητας. Κατά τον Μάρτιν Χάιντεγκερ μέσω της καθημερινής τριβής με τα πράγματα, της συνύπαρξης με τους άλλους, της ανακάλυψης του κόσμου και του εαυτού αποκαλύπτοντας τον χρόνο ως την ουσία του ανθρώπου και των υπαρξιακών του επιλογών (Χάιντεγκερ, 2009). «Ο χρόνος για τον λαϊκό άνθρωπο δεν είναι μια αφηρημένη έννοια. Στον παραδοσιακό πολιτισμό η εμπειρία του χρόνου βιώνεται με βάση τις εργασίες που πρέπει να γίνουν σε κάθε στιγμή του έτους στο πλαίσιο της σχέσης της κάθε τοπικής κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον και της ένταξής της στο γενικότερο οικονομικό σύστημα [...] Καλή χρονιά για τον παραδοσιακό άνθρωπο είναι εκείνη η χρονιά κατά την οποία έχει καλή σοδειά²⁶». Για την παραδοσιακή κοινωνία το σχήμα του χρόνου δεν είναι γραμμικό, αλλά κυκλικό. Με άλλα λόγια «ο χρόνος παρέμενε «αντιστρεπτός», ώστε να προσιδιάζει στον αγροτικό τρόπο παραγωγής, την επιστροφή του αγρότη στη γη, σύμφωνα με τον ρυθμό των εποχών²⁷».

Οι διαβατήριες εθιμικές πρακτικές συνδέονται με τη λαϊκή λατρεία και εκφράζονται με ποικίλους συμβολισμούς μέσα στον κύκλο του χρόνου. Από τις δοξασίες του Δωδεκαημέρου μέχρι τον διωγμό των καλικαντζάρων τα αρχαία έθιμα εντάχθηκαν στη χριστιανική πίστη και λατρεία, ενώ συνδέθηκαν με ενέργειες για την αποτροπή του κακού. Ακολουθεί ο κύκλος της Αποκριάς με έντονη την παρουσία των ψυχών που έχουν αποδημήσει, των οποίων τη μνήμη τιμούν οι ζωντανοί με κόλλυβα τα Ψυχοσάββατα. Την Καθαρή Δευτέρα ξεκινά η Τεσσαρακοστή, περίοδος νηστείας, σωματικού

²⁵ Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Φυσικά* ορίζει τον χρόνο: «Χρόνος αριθμός εστί κινήσεως κατά το πρότερον και το ύστερον» (219b1-2).

²⁶ Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Ο χρόνος του παραδοσιακού ανθρώπου, <http://www.kentrolaografias.gr/el/content>, Ανακτήθηκε: 01/09/2021.

²⁷ Θεοδωρίδης Πέτρος, Τρεις τύποι κοινωνιών, τρεις αντιλήψεις του χρόνου, <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/treis-typoi-koinonion-treis-antilipseis-toy-xronoy>, Ανακτήθηκε: 01/09/2021.

και πνευματικού καθαρισμού ενόψει του Πάσχα. Η Ανάσταση του Κυρίου συμβολίζει τη νίκη της ζωής σε αρμονία με την αναγέννηση της φύσης.

4.2. Εθιμικές πρακτικές και λαϊκή λατρεία στα Κουμπουριανά Καρδίτσας

4.2.1. Λατρευτικά έθιμα

Η γουρνοχαρά

Γουρνοχαρά²⁸ λεγόταν όλη η περίοδος του Δωδεκαημέρου στα ορεινά χωριά της Αργιθέας, από τα Χριστούγεννα έως τα Θεοφάνια. Οι νοικοκυραίοι ενόψει των εορτών, συνήθως έσφαζαν τον οικόσιτο χοίρο, ανήμερα των Χριστουγέννων ή την Παραμονή. Στα ορεινά μέρη, όπως η Αργιθέα, η κατανάλωση κρέατος, εκτός από κάποιες ιδιαίτερες περιστάσεις, όπως σε γάμους, γιορτές και πανηγύρια, αποτελούσε πολυτέλεια. Τίποτε δεν πήγαινε χαμένο εκείνα τα χρόνια από ένα γουρούνι. Από το δέρμα του κατασκεύαζαν τα γουρνοτσάρουχα, που πριν την κατασκευή των πλαστικών υποδημάτων, ήταν τα μόνα ανθεκτικά για την περιοχή και τις καιρικές συνθήκες, ενώ η κύστη του, η φούσκα, μετά από καλό πλύσιμο και φούσκωμα, γινόταν μπάλα να παίζουν τα παιδιά. «Στη δεκαετία 1950-1960 από το μεσημέρι της παραμονής οι νοικοκυραίοι, που είχαν γουρούνι για σφάξιμο, προσκαλούσαν για βοήθεια μερικούς γείτονες στη διαδικασία σφαξίματος του ζώου. Όλοι σχημάτιζαν έναν κύκλο στην αυλή του σπιτιού κρατώντας ο καθένας ένα τσαπί ή ένα τσεκούρι, για να κτυπήσουν το γουρούνι στο κεφάλι, όταν έβγαινε από το κοτέτσι του, μέχρι να το σκοτώσουν. Το ζώο έσκουζε γοερά και έτρεχε στην αυλή περικυκλωμένο από τους δημίους του αλλά άντεχε τα θανάσιμα χτυπήματα μέχρι την τελική πτώση του. Τότε, το έσφαζε αμέσως ένας γνώστης της τέχνης, για να μη χαλάσει το αίμα και το κρέας του ζώου. Ακολουθούσε το γδάρσιμό του με προσοχή, ώστε να μην καταστραφεί το δέρμα, από το οποίο οι χωρικοί έφτιαχναν τουλούμια για τυριά και γουρουνοτσάρουχα, για διαδρομές πάνω στα χιονισμένα μονοπάτια του οικισμού. Από το κρέας έβγαζαν τις τσιγαρίδες και το λίπος, το οποίο πάστωναν για τις μαγειρικές ανάγκες της χειμωνιάτικης περιόδου και το διατηρούσαν σε τενεκέ στην εξωτερική κουζίνα. Ο νοικοκύρης έδινε στους γείτονες από ένα κομμάτι κρέας για ανταμοιβή του κόπου τους» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά). Το έθιμο

²⁸ Αν και το γουρούνι τοποθετείται κατά βάση στον πόλο του μισρού, βλ. Douglas, 2006: 21-44, εντούτοις αυτό δεν φαίνεται να ισχύει απόλυτα στη Δυτική Θεσσαλία, καθώς το ζώο εντασσόταν στον διατροφικό κύκλο των οικογενειών και την πολιτισμική οικολογία της περιοχής.

ήταν μία τελετουργική πράξη εγγεγραμμένη στο τοπικό πολιτισμικό κεφάλαιο, και αποτελούσε πραγματική χαρά για κάθε σπίτι, αφού το νοικοκυριό γέμιζε τις προμήθειές του σε κρέας και τα παράγωγά του για μήνες, πράγμα που δεν ήταν εύκολο, κυρίως για οικονομικούς λόγους, τον υπόλοιπο χρόνο. Όπως γράφει σχετικά ο Ευ. Αυδίκος: «Εξάλλου, η γουρνοσφαγή οριοθετεί ως γεγονός την είσοδο, όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου, στη φάση της μεθοριακότητας, που υποδηλώνει τη διατάραξη της συνήθους κανονικότητας. Αυτή η κατάσταση εγγράφεται στις παραδόσεις για την εμφάνιση και κυριαρχία των καλικάντζαρων κατά τη διάρκεια του Δωδεκάμερου», και συμπληρώνει «το θυμίαμα λειτουργεί ως καθαρτήριο τελετουργική πράξη, που εξυπηρετεί την ένταξη του σφάγιου στον διατροφικό κύκλο της οικογένειας [...] επιχειρεί να δημιουργήσει έναν μαγικό κύκλο, ώστε να προστατεύσει την οικογένεια από την επίθεση των εχθρικών δυνάμεων» (Αυδίκος, 2017^α: 199-203).

Χριστούγεννα-Πρωτοχρονιά-Φώτα (Θεοφάνια)

Το απόγευμα της παραμονής των Χριστουγέννων ομάδες μαθητών επισκέπτονταν τα σπίτια του χωριού και έψαλλαν τα κάλαντα «Καλήν εσπέραν άρχοντες...». Οι νοικοκυρές έδιναν στα παιδιά καρύδια, κάστανα, τηγανίτες μελωμένες ή σε ελάχιστες περιπτώσεις λίγα χρήματα. Η νοικοκυρά προετοίμαζε την κακαβιά των Χριστουγέννων, το μαγείρεμα του κρέατος για το μεσημεριανό οικογενειακό τραπέζι της μεγάλης γιορτής. Το ξημέρωμα των Χριστουγέννων χτυπούσε η καμπάνα της εκκλησίας και οι συγχωριανοί ετοιμάζονταν να πάνε στη λειτουργία της γεννήσεως του Χριστού. Μετά τη λειτουργία οι συγχωριανοί εύχονταν στην έξοδο στους εορτάζοντες Χρόνια Πολλά. Το μεσημέρι όλη η οικογένεια καθόταν στο γιορτινό τραπέζι. Ο παππούς έκοβε ιεροτελεστικά το χριστόψωμο, που έψησε η νοικοκυρά στον φούρνο. Ο πατέρας ευχόταν Χρόνια Πολλά στην οικογένεια και όλοι μαζί έψαλλαν τα κάλαντα. Μετά γεύονταν την κακαβιά με το χοιρινό κρέας, που μαγείρεψε η νοικοκυρά με πολλή φροντίδα. Σερβιριζόταν, επίσης, και χλωρό τυρί από το γάλα των προβατίνων που γέννησαν τις προηγούμενες εβδομάδες. Μετά τη λειτουργία της Πρωτοχρονιάς ομάδες μαθητών επισκέπτονταν τα σπίτια του χωριού και έψαλλαν τα κάλαντα «Αρχιμηνιά και αρχιχρονιά...». Οι νοικοκυρές έδιναν στα παιδιά ό, τι και τα Χριστούγεννα. Το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι της οικογένειας ήταν συνέχεια του χριστουγεννιάτικου τραπεζιού, με μαγειρεμένο χοιρινό κρέας, που διατηρείτο μέσα στη σίτα στην εξωτερική κουζίνα με το χειμωνιάτικο ψύχος των 20-30 βαθμών C υπό το μηδέν.

Την ημέρα των Φώτων γινόταν ο αγιασμός των υδάτων κατά τη διάρκεια της λειτουργίας μέσα στον ναό, επειδή το ποτάμι του χωριού απέχει πολύ από τον κεντρικό

οικισμό και ήταν δύσκολη η μετάβαση και η επιστροφή των κατοίκων. Μετά τη λειτουργία των Φώτων ομάδες μαθητών επισκέπτονταν τα σπίτια του χωριού και έψαλλαν τα κάλαντα «Σήμερα είναι τα Φώτα και ο φωτισμός ...». Οι νοικοκυρές έδιναν στα παιδιά το συνηθισμένο κέρασμα. Την επόμενη ημέρα, του Αγίου Ιωάννη, μετά τη λειτουργία, ο ιερέας με βοηθό ένα μεγάλο μαθητή επισκεπτόταν τα σπίτια και αγίαζε με τον Μεγάλο Αγιασμό των Φώτων και με ματσάκι βασιλικού, που μετέφερε σε ειδικό κατσαρολάκι, όλα τα μέλη της οικογένειας, τα δωμάτια, την κουζίνα, τον στάβλο, το μαντρί, για να φύγουν οι καλικάντζαροι ή τα παγανά, που παρέμεναν στα σπίτια την περίοδο των εορτών. Οι αγιαζόμενοι πιστοί έριχναν στο κατσαρολάκι λίγα κέρματα που είχαν.

Τα ρουγκατσάρια

Βασικό στοιχείο των λαϊκών δρώμενων του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς είναι οι μεταμφιέσεις. «Μάσκα και μεταμφίεση ανήκουν στα παλαιότερα πολιτισμικά στοιχεία της ανθρωπότητας και στα αρχαιότερα της θεατρικής έκφρασης. Αρχικά, οι μεταμφιέσεις συνδέονταν με την αναλογική μαγεία, την προσπάθεια δηλαδή του ανθρώπου να επηρεάσει τις φυσικές και υπερφυσικές δυνάμεις για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του» (Κακάμπουρα-Κασσαβέτη, 2018:129).

Ένα ιδιαίτερο έθιμο του Δωδεκαημέρου στη Θεσσαλία, ήταν τα ρουγκατσάρια ή λιουγκατσάρια στη θεσσαλική διάλεκτο. Με τα ρουγκατσάρια γινόταν μια συμβολική αναπαράσταση του θανάτου και της ζωής, της μετάβασης από τη νάρκη του χειμώνα στη βλάστηση της άνοιξης και τη γονιμότητα, της διάβασης από τον παλιό στον καινούριο χρόνο. Όπως αναφέρει ο Γ. Μέγας σχετικά με τις μεταμφιέσεις αυτές, πρόκειται για αναπαραστάσεις είτε των δαιμόνων του χειμώνα, που ενσαρκώνουν τον Κακό, ή των δαιμόνων της βλάστησης, που προοιωνίζουν την ευφορία της φύσης (Μέγας, 2012: 43-44).

Την παραμονή των Φώτων ομάδες νέων του χωριού γύριζαν από σπίτι σε σπίτι, από τη μία άκρη του χωριού στην άλλη τραγουδώντας και χορεύοντας. Οι εκκωφαντικοί θόρυβοι των κουδουνιών και των κυπριών, που κρατούσε και κουνούσε η πομπή των μασκαράδων, πίστευαν ότι λειτουργούσαν αποτροπαϊκά για την εκδίωξη των καλικαντζάρων (Ρωμαίου, 1955: 264-303).

«Ομάδες μαθητών του Δημοτικού Σχολείου ξεκινούσαμε την παραμονή των Φώτων πολύ πρωί, για να προλάβουμε να πάμε σ' όλα τα σπίτια να τραγουδήσουμε τραγούδια των ρουγκατσαρίων. Οι μεγαλύτεροι μαθητές κρατούσαν μεγάλες κουδούνες και κυπριά από τα κοπάδια των πατεράδων τους, και όλοι μαζί ξυπνούσαμε τους

κατοίκους με τα παράξενα τραγούδια μας. Μουτζουρώναμε το πρόσωπό μας με καπνιά από το τζάκι. Οι μικρότεροι μαθητές κινδύνευαν να υποστούν κάποιο ατύχημα από τον συνωστισμό των ομάδων. Ένας συμμαθητής μου χτύπησε στο κεφάλι του από το γλωσσίδι μιας μεγάλης κουδούνας και χρειάστηκε άμεση φαρμακευτική περίθαλψη. Τόσο μεγάλη ήταν η έκσταση που είχε η ομάδα από τα τραγούδια που λέγαμε. Οι νοικοκυραίοι μας έδιναν καρύδια, κάστανα ή σταφίδες. Ελάχιστοι μας έδιναν λίγα χρήματα» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Τα «Λαζαράκια»

Το Σάββατο του Λαζάρου λάμβανε χώρα στα Κουμπουριανά το αγερμικό έθιμο προς τιμήν του Αγίου. Την παραμονή τα κορίτσια μαζί με τις μητέρες τους μάζευαν σπαθιά, δηλαδή μακριά λογχόσχημα φύλλα και λουλούδια από τους αγρούς. Μετά συγκεντρώνονταν σε σπίτια και έδεναν φύλλο-φύλλο με κλωστή τα σπαθιά σε μικρά καλάθια καλύπτοντας περιμετρικά όλη την επιφάνειά τους. Στο τέλος τα στόλιζαν με τα λουλούδια. Στο εσωτερικό τοποθετούσαν χλωρά χορταράκια και ένα αυγό, ώστε το καλάθι να μην είναι άδειο. Αφού ετοίμαζαν το καλάθι, το κρεμούσαν κάπου ψηλά, έξω από το σπίτι, για να διατηρηθεί. Έφτιαχναν και μικρά ανθρωπόσχημα ψωμάκια με καρύδια, τα «Λαζαράκια». Ανήμερα της γιορτής, μόνο τα αγόρια του χωριού, τα δασκαλούδια ή «Λαζαράκια», (ενώ σε άλλα μέρη συμμετείχαν στον αγερμό μόνο τα κορίτσια) πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι, πρώτα στους δικούς τους και έπειτα σε άλλους, για να πουν τα κάλαντα²⁹ του «Λαζάρου» με ευχές για το νοικοκυριό. Η νοικοκυρά έδινε από ένα κέρασμα στο κάθε παιδί, συνήθως ξερά σύκα και ξυλοκέρατα. Το καλύτερο δώρο, όμως, ήταν τα αυγά, που θεωρούσαν ότι συμβόλιζαν την αφθονία. Ανάμεσα στους καλαντιστές υπήρχε ανταγωνισμός για το πιο γεμάτο καλάθι. Σύμφωνα με τον Δημ. Λουκάτο «η αμοιβή των μικρών καλαντιστών δεν ήταν ούτε ζητιανιά, ούτε φιλανθρωπία. Ήταν μια πράξη τελεστική, που και μόνη της έφερνε το ποθητό αποτέλεσμα: την αφθονία των αγαθών και τον πλούτο στο σπίτι του νοικοκύρη» (Λουκάτος, 1997: 45).

Σήμερα, το έθιμο αναβιώνει στο χωριό Λαζαρίνα, κοντά στην πόλη του Μουζακίου. Την ημέρα μάλιστα που τελείται το έθιμο, το πρωί της Πέμπτης πριν την Κυριακή των Βαΐων, τα κορίτσια του Δημοτικού Σχολείου, οι «Λαζαρίνες», δεν πηγαί-

²⁹ Τα κάλαντα προέρχονται από τη ρωμαϊκή λέξη *calendae*, που σημαίνει την πρώτη του μήνα (Κυριακίδου-Νέστορος, 1982: 23). Πρόκειται για ευχετικά τραγούδια που τραγουδούν μικρά παιδιά σε ομάδες (αγερμοί).

νουν στο σχολείο, αλλά στα σπίτια του χωριού και λένε τα κάλαντα του Λαζάρου κρατώντας τα καλαθάκια τους. Για τα αγόρια είθισται εκείνη την ημέρα να πηγαίνουν εκδρομή.

Μεγάλη Εβδομάδα- Ανάσταση

Το Πάσχα συμβολίζει την έξοδο από το σκοτάδι στο φως. Για την Αικ. Καμηλάκη πρόκειται για «μια μετάβαση που απαιτεί μακρά σωματική και πνευματική προετοιμασία. Για τη Χριστιανοσύνη ξεκινά με τη νηστεία της Σαρακοστής και συνεχίζεται με τον λαό να συμπάσχει στο μαρτύριο του Θεανθρώπου»³⁰.

Τη Μεγάλη Δευτέρα άρχιζαν στα Κουμπουριανά οι προετοιμασίες για τη Μεγάλη Εβδομάδα. Οι χωριανοί καθάριζαν τα σπίτια τους, μάζευαν τα αυγά που θα έβαφαν, τα οποία τοποθετούσαν μέσα σε κασέλες με καλαμπόκι, για να μην κλουβιάσουν, και έθρεφαν το μανάρι που προοριζόταν για το σούβλισμα. Οι γυναίκες και τα κορίτσια αναλάμβαναν τον διεξοδικό καθαρισμό της εκκλησίας.

Τη Μεγάλη Τετάρτη το πρωί, οι Κουμπουριανίτισσες ανάπιαν τα προζύμια για την κουλούρα της Λαμπρής, που τη στόλιζαν με κεντητό σταυρό από το ζυμάρι και στη μέση έβαζαν ένα κόκκινο αυγό. Από το βράδυ ξεκινούσαν το πλάσιμο των κεριών της Ανάστασης (τα λαμπροκέρια). Το υλικό που χρησιμοποιούσαν ήταν το μελισσοκέρι (από τις κηρύθρες του μελισσιού). «[...] αφού έβγαζαν το μέλι έπαιρναν την κερήθρα την έκαναν μπάλες και την τοποθετούσαν σ' ένα κακάβι για να βράσει. Όταν έβραζε καλά το έβαζαν σε μικρά ταψιά που έπαιρνε το σχήμα κουλούρας και αφού κρύωνε, το τοποθετούσαν κάπου ως τη στιγμή που θα χρειάζονταν να φκιάζουν τα κεριά» (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 100). Προτού ζυμώσουν το ζεσταμένο στη θράκα κερί, έπλεναν με καθαρό νερό τα χέρια και το πρόσωπο, έπιαναν τα μαλλιά σφιχτά στη μαντήλα, για να μην πέσει τρίχα, και έκαναν τρεις φορές τον σταυρό τους κοιτώντας προς την Ανατολή. Η μία κρατούσε το φυτίλι κάθετα από τις δύο άκρες και η άλλη έπλαθε με τα χέρια της το κερί από πάνω προς τα κάτω. Έφτιαχναν από ένα κερί για κάθε μέλος της οικογένειας, μιας και η ποσότητα του κεριού ήταν μικρή.

Τη Μεγάλη Πέμπτη τα ξημερώματα άπλωναν, «ήλιαζαν», στην αυλή των σπιτιών ένα κόκκινο ρούχο, μαντίλι ή βελέντζα, γιατί πίστευαν ότι το κόκκινο χρώμα προμήνυε τη χαρά της Ανάστασης και της ζωής και ότι έτσι θα απέτρεπαν τις ασθένειες από το σπίτι τους. Την ίδια μέρα έβαφαν τα αυγά κόκκινα, απαραίτητη εθιμοτυπική διαδικασία της ημέρας, χρησιμοποιώντας φλούδες από κοκκινοκρέμμυδα, παντζάρια ή

³⁰ Πηγή ΑΠΕ-ΜΠΕ, «Το Πάσχα στην παλιά Αθήνα».

κόκκινα μούρα, ενώ κάποιοι προτιμούσαν την έτοιμη βαφή που αγόραζαν από το παντοπωλείο-καφενείο του χωριού. Όπως, άλλωστε, γράφει ο Γ. Μέγας «χωρίς κόκκινα αυγά Πάσχα δεν εννοείται» (Μέγας, 2012: 152). Το πρώτο κόκκινο αυγό έλεγαν ότι πήγαινε στην Παναγία, γι' αυτό και το έβαζαν στο εικονοστάσι του σπιτιού, όπου το φυλούσαν μέχρι το επόμενο Πάσχα, ενώ αν χρειαζόταν το χρησιμοποιούσαν, για ξεμάτιασμα των παιδιών. Από τα αυγά αυτά άφηναν μερικά στο μνήμα των νεκρών τους τη Δευτέρα του Πάσχα. Τα αυγά εκτός από υψηλή διατροφική αξία είχαν και συμβολική (Κυριακίδης, 1957: 5-13), μιας και η λαϊκή πίστη τα συνέδεε με την ίδια τη ζωή (Λουκάτος, 1995: 99).

Κατά τη διάρκεια της ημέρας, τα αγόρια μάζευαν τα λουλούδια για τον Επιτάφιο, είτε από ανθισμένα δέντρα ή από τους αγρούς, και οι ανύπαντρες κοπέλες του χωριού αναλάμβαναν τον στολισμό. Το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης, οι μητέρες και οι γιαγιάδες έφτιαχναν τα «μεγαλοπεφτίσια», φυλαχτά για τα παιδιά. «Από ό, τι παρατήρησα ο ίδιος σε ένα κομμάτι ύφασμα έβαζαν μέσα λίγο θυμιάμα, κάρβουνο, μπαρούτι, σκελίδα σκόρδου, μικρό κομμάτι δέρματος ασβού, λίγο αντίδωρο, αλάτι και τα έραβαν και μας τα περνούσαν στο λαιμό ή παραμάσχαλα. Τα λέγαμε και χαϊμαλιά» (Μενέλαος Παπαδημητρίου, Ανθηρό). Παρόμοια φυλαχτά φορούσαν και στον λαιμό των ζώων του κοπαδιού.

Τη Μεγάλη ή Σταυρωμένη Παρασκευή, τα αγόρια του χωριού τραγουδούσαν τα θρηνητικά κάλαντα από σπίτι σε σπίτι *«Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα, σήμερα όλοι θλίνονται και το βουνά λυπούνται»* κρατώντας ένα καλαθάκι που είχαν στολίσει με κισσό³¹, και όχι λουλούδια, που είχαν μαζέψει στις ρεματιές την προηγούμενη μέρα. Το κέρασμα ήταν αυγά. Το μεσημέρι δεν κάθονταν στο οικογενειακό τραπέζι, αλλά έτρωγαν όρθιοι τον νηστίσιμο «πλαστό». Οι μεγάλοι απείχαν από κάθε είδους εργασία είτε στο σπίτι είτε στα χωράφια, ούτε λούζονταν, όπως συνηθίζονταν στο πένθος. Από την περιφορά του Επιταφίου, όπως και το βράδυ της Ανάστασης, δεν έπρεπε να απουσιάζει κανείς, γι' αυτό και ο ιερέας δεν άρχιζε τη Λειτουργία, εάν δεν είχαν καταφτάσει μέχρι και οι τελευταίοι «εξοχίτες» (οι κάτοικοι των οικισμών). Τα λουλούδια του Επιταφίου τα έβαζαν στο εικονοστάσι για τον αβασκαμό.

Το Μεγάλο Σάββατο γίνονταν οι προετοιμασίες στο σπίτι για τη μεγάλη γιορτή της Λαμπρής. Το βράδυ μετά την Ανάσταση έφερναν με τα λαμπροκέρια το αναστάσιμο φως στο σπίτι και άναβαν με αυτό το καντήλι στο εικονοστάσι, τσούγκριζαν τα

³¹ Το χρώμα του κισσού ταίριαζε στην πένθιμη ατμόσφαιρα της ημέρας.

αυγά, που περίμεναν όμως μέχρι την επόμενη μέρα να τα φάνε, και έτρωγαν μαγειρίτσα.

Την Κυριακή του Πάσχα κάθε οικογένεια σούβλιζε το αρνί στην αυλή του σπιτιού, και οι νοικοκυρές ετοίμαζαν τις πίτες. Αφού τελείωναν το φαγητό, οι χωριανοί συγκεντρώνονταν στην πλατεία του χωριού ή στον περίβολο της εκκλησίας, και άρχιζε το ομαδικό γλέντι με χορό και τραγούδι. Αν δεν υπήρχαν όργανα, άρχιζαν μόνοι τους να τραγουδούν. Ο κατεξοχήν πασχαλιάτικος τοπικός χορός ήταν το «κλειστό», και πρώτος χόρευε ο ιερέας, ενώ έριχναν και τουφεκιές για τη χαρά της Ανάστασης.

Εθιμοτυπία της ονομαστικής εορτής

Ο εορτάζων ή η εορτάζουσα εκκλησιαζόταν και μετά τον εκκλησιασμό δεχόταν τις ευχές των επισκεπτών στο σπίτι. Το σύνηθες κέρασμα ήταν ο μπακλαβάς. Στα νεότερα χρόνια οι εορτάζοντες άνδρες δέχονταν συνήθως τις ευχές των συγχωριανών στο καφενείο και τους κερνούσαν καφέ ή τσίπουρο και λουκούμι. «Κάνανε караβάνια οι άντρες να πούνε τα «Χρόνια Πολλά». Πρώτος στο μπουλούκι έμπαινε ο γιατρός του χωριού, και πήγαιναν στα σπίτια που γιόρταζαν. Αυτό κρατούσε μέχρι το βράδυ» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά).

4.2.2. Γεωργοκτηνοτροφικά έθιμα

Ο κούρος

Το κούρεμα των προβάτων είναι απαραίτητο για την πρόληψη της καλοκαιρινής θερμικής καταπόνησης και των μολύνσεων από τσιμπούρια. Οι διαδικασίες του κούρου αρχίζουν ενωρίς, επειδή οι τσοπάνηδες αρχίζουν το άρμεγμα από τον Μάρτιο. Από τα μέσα Μαρτίου τσοπάνηδες «κωλοκουρίζουν» τα πρόβατα, δηλαδή κουρεύουν την ουρά και το πίσω μέρος τους, για να μην πέφτουν ακαθαρσίες στο γάλα. Αργότερα, τον Ιούνιο και Ιούλιο, αναλόγως τον καιρό, γίνεται ο μεγάλος κούρος του κοπαδιού, το «κατακούρι». Στα γίδια αφήνουν λίγα μαλλιά στη ράχη, που τα λένε «σέλα» ενώ τα πρόβατα τα κουρεύουν τελείως. Τα τραγιά, τα γκεσέμια, τα έφτιαχναν όμορφα. Τους άφηναν «μπροστελίνες, δηλ. μαλλιά στα μπροστινά πόδια. Την ορισμένη ημέρα του κούρου συγκεντρώνονται αρκετοί τσοπάνηδες, οι κουρευτάδες, οι οποίοι με τα μεγάλα προβατοψάλιδα κουρεύουν τα γιδοπρόβατα. Πρώτα κουρεύουν τα κριάρια, μετά τα λευκόμαλλα και τελευταία τα λάγια (μαύρα), για να μην μπερδευτούν τα μαλλιά. Το μαλλί του κάθε προβάτου το τυλίζουν χωριστά, το δένουν με τα «λόιδα» του, δηλαδή τις μακριές τρίχες του, το κάνουν δεματάκι, το «ποκάρι». Τα μαλλιά των γιδοπροβάτων οι κτηνοτρόφοι τα χρησιμοποιούσαν στην οικογενειακή υφαντουργία ή τα πουλούσαν.

[Ο ιδιοκτήτης του κοπαδιού καλεί τον ιερέα του χωριού να τελέσει το μυστήριο του ευχελαίου για ευλογία της κουράς του κοπαδιού. Μετά το ευχέλαιο, ο τσοπάνης ετοιμάζει το μεσημεριανό τραπέζι των κουρευτάδων με ψητό αρνί ή κατσίκι και φρέσκο τυρί, το οποίο ευλογεί ο ιερέας. Οι νοικοκυραίοι κερνούν και τους επισκέπτες και τους περαστικούς και εκείνοι τους εύχονται: *«Χρόνια πολλά ... να τα χιλιάσετε του χρόνου στον κούρο χίλια τα ψαλίδια σας ..κ.ά.»*.] Όταν τελείωναν τον κούρο οι κουρευτάδες, ράντιζαν το κοπάδι με λίγο νερό και εύχονταν στον νοικοκύρη *«να τα χιλιάσει ... και του χρόνου»*. Εάν τελείωναν τον κούρο ενωρίς, τότε γινόταν ένα μικρό πανηγύρι με μεζέδες, κρασί, τραγούδια, χορό και τουφεκιές (Γεώργιος Δήμος, Κουμπουριανά).

Ο θερισμός και το αλώνισμα του σιταριού

«Κατά τους μήνες «Θερ'στή» (Ιούνιο) και «Αλωνάρη» (Ιούλιο) γίνεται ο θερισμός και το αλώνισμα του σιταριού. Οι θερίστριες είναι γυναίκες με αμοιβή σε κιλά σιταριού. Φέρουν λευκό κάλυμμα στο κεφάλι τους και χρησιμοποιούν συνηθισμένα χειροδρέπανα για τον θερισμό. Το θεριζόμενο σιτάρι γίνεται δέματα και μεταφέρεται δίπλα από το αλώνι του χωριού. Ο παραγωγός λαμβάνει σειρά προτεραιότητας και περιμένει. Τα δέματα σχηματίζουν έναν ογκώδη σωρό. Ο αλωνισμός γίνεται με ημιόνους ή άλογα. Ταυτόχρονα ο γεωργός «λυχνίζει» και καθαρίζει από το άχυρο του αλωνισθέντος σιταριού με τη δικέλλα. Κατόπιν γίνεται η καταμέτρησή του με δοχεία ελαίου και η αποθήκευσή του στην οικία του παραγωγού. Ο μέσος όρος παραγωγής δεν ξεπερνά τα πενήντα δοχεία, τα οποία είναι αρκετά για τις ετήσιες ανάγκες της οικογένειας» (Παναγιώτης Νταβαρίνος).

Τα «ξεφλουδίσματα» του καλαμποκιού

Οι Κουμπουριανίτες με δυσκολία κατόρθωναν να καλλιεργήσουν το πετρώδες έδαφος του τόπου τους, γι' αυτό και οι καλλιέργειες ήταν ελάχιστες. Έσπερναν κυρίως καλαμπόκι, για να καλυφθούν οι ανάγκες των νοικοκυριών σε αλεύρι για όλο τον χρόνο. Για να προφυλάξουν τα σπαρτά από τις κίσσες και τα ζιζάνια ράντιζαν τα χωράφια με αγιασμό ή καλούσαν τον ιερέα να τελέσει δέηση.

Η συγκομιδή του καλαμποκιού γινόταν στο τέλος του Ιουνίου, του Θηρ'στή (Θεριστή) στην τοπική διάλεκτο. Οι καρποί μεταφέρονταν στις αποθήκες των σπιτιών, προκειμένου να αφαιρεθεί το κάλυμμά τους και στη συνέχεια να αποξηραθούν. Με το ξεφλουδισμό του καλαμποκιού σήμαινε και το τέλος των γεωργικών εργασιών του καλοκαιριού. Για τους παλαιότερους τα ξεφλουδίσματα ανήκουν στις πιο νοσταλγικές

αναμνήσεις που τις ανασύρουν από τη μνήμη τους με συγκίνηση, αφού η διαδικασία αυτή είχε περισσότερο την αίσθηση συλλογικής γιορτής παρά κοπιαστικής δουλειάς.

Με το σούρουπο, κάτω από το φως της λάμπας πετρελαίου συγκεντρώνονταν τότε στο ένα σπίτι, τότε στο άλλο, στο πλαίσιο πάντα της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης, και το νυχτέρι ξεκινούσε. Συμμετείχαν όλοι οι χωριανοί, μεγάλοι και μικροί. Για τους ελεύθερους νέους και οι νέες του χωριού, τέτοιες συναθροίσεις ήταν αφορμή για προξενιά που ξεκινούσαν από το τυχαίο δήθεν πέταγμα του καρπού σε αγόρι ή κοπέλα, για να του/της τραβήξουν την προσοχή. Τα ξεφλουδίσματα γίνονταν συνήθως μέσα σε ένα δωμάτιο όπου είχαν μαζευτεί οι ρόκες, ο καρπός του καλαμποκιού, που είχαν κουβαλήσει οι γυναίκες ζαλικά μέσα σε σακιά. Ένα μεγάλο μέρος του καρπού δεν ξεσπυριζόταν, αλλά δενόταν σε κρεμάδες, δώδεκα με δεκαπέντε ρόκες περίπου γίνονταν ένα δεμάτι, που τοποθετούνταν σε οριζόντια ξύλα στο ταβάνι του σπιτιού για συντήρηση και προφύλαξη από την υγρασία και τα τρωκτικά. Μόλις τελείωνε το ξεφλούδισμα, η νοικοκυρά προσέφερε το καθιερωμένο κέρασμα, πίτες και τσίπουρο.

Τα αποξηραμένα φύλλα του καλαμποκιού χρησίμευαν, για να γεμίζουν τα στρώματα που κοιμούνταν. Ακολουθούσε το στούμπισμα του καρπού και η μέτρησή του με δοχεία λαδιού. Όποια οικογένεια συγκέντρωνε πενήντα με εξήντα δοχεία θεωρείτο εύπορη. Η άλεση γινόταν στον υδρόμυλο του χωριού με τη μεγάλη μυλόπετρα. Αφού ολοκληρωνόταν και η αποθήκευση του αλευριού σε κάθε σπίτι, άρχιζαν οι προετοιμασίες για τη μετάβαση των κτηνοτρόφων του χωριού στα χειμαδιά μετά του Αγίου Δημητρίου, από όπου θα επέστρεφαν πάλι την Άνοιξη κοντά στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου μέσα σε εορταστικό κλίμα.

4.3. Το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (6 Αυγούστου)

Οι γιορτές και τα πανηγύρια είναι συνυφασμένα με τη λαϊκή λατρεία και παράδοση και εντάσσονται στον κύκλο του χρόνου³². Οι χωρικοί έβρισκαν την ευκαιρία για ανάπαυλα από τις καθημερινές τους ασχολίες, να ευθυμήσουν και να συμμετάσχουν

³² Για τον Μ. Foucault, τα πανηγύρια μπορούν να ιδωθούν ως χρονικές ετεροτοπίες. Αφενός ο πανηγυρότοπος λαμβάνει νέα υπόσταση, μιας και ένας μόνιμος χώρος της κοινωνίας, όπως είναι ο περίβολος της εκκλησίας ή η πλατεία, μεταβάλλεται και αλλάζει χρήση πριν, κατά και μετά το πανηγύρι προσδίδοντας την αίσθηση του περικλειστού σε έναν χώρο ανοιχτό, και αφετέρου ο χρόνος αποδεσμευόταν από τους καθημερινούς ρυθμούς και μετατρέποταν σε έναν διαφορετικό, εφήμερο «γιορτινό» χρόνο (Foucault, 1984: 46-49). Η Αλ. Κυριακίδου-Νέστορος εντάσσει τους πανηγυρότοπους, τους τόπους «όπου πάντες αλείρονται», στα σημεία του τόπου, μαζί με την πλατεία και τον πλάτανο, που χαρακτηρίζουν τα παραδοσιακά χωριά (Κυριακίδου-Νέστορος, 1979²: 28)

στο κοινό γλέντι, καθώς «βίος ανεόρταστος μακρά οδός απανδόκευτος» κατά τον Δημόκριτο, τον αβδηρίτη ατομικό φιλόσοφο. Για τον Ευ. Αυδίοκο είναι «οι αρμοί που οργανώνουν τόσο τον χρόνο όσο και τον χώρο των ανθρώπων» (Αυδίοκος, 2017^α: 44-45). Ως ορόσημο της τοπικής ταυτότητας, τα πανηγύρια ως λαϊκό δρώμενο με την εθιμοτυπία τους συνέβαλλαν στη σύσφιξη των σχέσεων των μελών μιας κοινότητας μεταξύ τους αλλά και με τα γειτονικά χωριά. Λειτουργούσαν, λοιπόν, ως συνεκτικός δεσμός του κοινωνικού ιστού «καθαγιάζοντας τόσο το χώρο όσο και τον χρόνο» (Νιτσιάκος, 2003: 163).

Το μεγάλο πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου στο χωριό διατηρεί ακόμη και τις τρεις παραδοσιακές διαστάσεις του: θρησκευτική, εμπορική και ψυχαγωγική. Ο χρόνος τέλεσης του πανηγυριού λειτουργεί ως σημείο αναφοράς τόσο για τους εντοπίους όσο και για τους αποδήμους που επιστρέφουν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους (Κακάμπουρα, Κασσαβέτη, 2018:232-236). Οι καταβολές των πανηγυριών ανάγονται στην αρχαιότητα, στις εορταστικές εκδηλώσεις που γίνονταν για να τιμήσουν τους θεούς και τις θεές.

Γράφει η Σ. Τόσκα-Κάμπα: «Στα πανηγύρια οι γυναίκες σηκώνουν υψώματα στην εκκλησιά για το καλό του σπιτιού και των ανθρώπων του και αρκετοί φέρνουνε τάματα (ζώα, λάδι, υφαντά, ασημικά και άλλα αντικείμενα), που τα έχουνε τάξει³³ σε κάποια δύσκολη στιγμή, κυρίως σε αρρώστια που τους βρήκε και που με τη συμπαράσταση κάποιου αγίου που επικαλέστηκαν, βρήκαν την γιατρεία» (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 221). Ανήμερα της γιορτής μετά τη Θεία Λειτουργία, ο ιερέας έβγαινε στον περίβολο της εκκλησίας με την εικόνα του Αγίου και με ένα από τα πρόσφορα των χωρικών τοποθετημένο σε δίσκο. Με το πρόσφορο σηκωμένο ψηλά ευχόταν για την υγεία των ανθρώπων και την ευφορία της γης. Οι παρευρισκόμενοι προσπαθούσαν να αγγίξουν τον δίσκο για το καλό, και όσοι δεν το έφταναν ακουμπούσαν στον ώμο των μπροστινών τους, για να περάσουν και σε αυτούς οι ευχές. Σε παλαιότερη αναφορά του 19^{ου} αι. για τα μοναστηριακά πανηγύρια της Θεσσαλίας γίνεται λόγος για θυσίες ζώων³⁴(κουρμπάνια), που τα έφερναν ανθοστόλιστα, την ημέρα των εορτασμών. Το

³³ Ο λαϊκός άνθρωπος ακολουθεί πιστά την αρχή του σχήματος «παροχή και αντίδοση» (do ut des) ζητώντας από τον Θεό και τους Αγίους να τον βοηθήσουν στις δυσκολίες της ζωής. Ως αντάλλαγμα για την ευμένεια και την προστασία υπόσχεται να ανταποδώσει με υλικά αγαθά. Όπως σημειώνει ο Μ. Αλ. Αλεξιάδης: «η σχέση αυτή της προσφοράς και της αντίδοσης δείχνει καθαρά τη ρεαλιστική συναλλαγή που γίνεται με το θείο, το οποίο ως χορηγός των αγαθών πρέπει να τύχει ανάλογης αμοιβής» (Αλεξιάδης, 2018: 78).

³⁴ Σύμφωνα με την J. Dubish, οι ζωοθυσίες ανήκουν στις ημερολογιακές τελετουργίες, χρονικά σημεία των προσκυνηματικών τόπων, που προσελκύουν πλήθος πιστών (Dubish, 1995: 52).

σφάγιο είτε το έπαιρνε αυτός που έκανε τη θυσία για το οικογενειακό τραπέζι ή το προσέφερε στους προσκυνητές (Ανωνύμου, 1874: 304-305).

Μουσική, χορός και τραγούδι ήταν τα εκ των ων ουκ άνευ κάθε πανηγυριού. Πρώτος στον χορό έμπαινε ο ιερέας. «Πηγαίναμε σε όλα τα πανηγύρια στα γειτονικά χωριά με τα πόδια. Ήταν η μόνη διασκέδαση. Της Αγίας Παρασκευής, 26 Ιουλίου, πηγαίναμε από το πρωί στην εκκλησία. Εκεί μοίραζαν πανχίδα (πανυχίδα), μετά γινόταν γιορτή στον πλάτανο στην πλατεία. Έρχονταν και οργανοπαίχτες, τρεις κομπανίες. Βάραγαν τα όργανα από τις δέκα το πρωί. Οι μουσικές δεν μπερδεύονταν, γιατί δεν υπήρχαν μικρόφωνα. Τρώγαμε κρέας εκείνη τη μέρα. Κάναμε διακοπή για φαγητό στο σπίτι και μετά πάλι στο πανηγύρι, γιατί τάζαν και τους ξένους στα σπίτια. Είχαν και στις γειτονιές γλέντια και πολύ τσίπουρο» (Αυγέρης Βοϊβόντας, Λεοντίτο).

Στα Κουμπουριανά, το μεγάλο θρησκευτικό πανηγύρι γινόταν στις 6 Αυγούστου, όταν γιόρταζε ο κεντρικός Ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Μετά τον εκκλησιασμό, οι χωριανοί κάθονταν στην πλατεία του χωριού κάτω από τις φτελιές, όπου έτρωγαν όλοι μαζί³⁵. Μικροπωλητές άπλωναν σε πρόχειρους πάγκους την πράματεια τους που προοριζόταν κυρίως για τα μικρά παιδιά του χωριού.

Το νηστίσιμο γεύμα περιλάμβανε οπωσδήποτε βακαλάο με κρεμμύδι και παραδοσιακές πίτες³⁶. Έλεγαν αρχικά τραγούδια της τάβλας, και ύστερα, όταν έφταναν οι οργανοπαίχτες, ξεκινούσαν τον χορό, με κυρίαρχο τον παραδοσιακό τοπικό «κλειστό». Όποιος ήθελε να χορέψει πρώτος, έκανε παραγγελιά το τραγούδι και κερνούσε την κομπανία. Το κέρασμα γινόταν με χαρτονομίσματα στους οργανοπαίχτες³⁷. Όποιοι έδιναν τα περισσότερα, κυρίως οι απόδημοι που επαναπατρίζονταν το καλοκαίρι, καταξιώνονταν στην κοινότητα του χωριού. Για τον πρωτοχορευτή κερνούσαν τα όργανα και οι συγχωριανοί του. Όσο περισσότερα ήταν τα κέρασματα, τόσο μεγαλύτερη θεωρούσαν ότι ήταν και η εκτίμηση στο πρόσωπο που χόρευε. Ήταν συνηθισμένο, άλλωστε, να εξοικονομούν όσα χρήματα μπορούσαν, για να τα διαθέσουν στο πανηγύρι και

³⁵ «Παλιά στην πλατεία υπήρχαν αιωνόβιες φτελιές. Ξεράθηκαν από μια ασθένεια, και από τότε φύτεψαν πλατάνια, (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς, Κουμπουριανά)».

³⁶ Διηγούνται οι γεροντότεροι χωριανοί ότι στο πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος του 1956, σε περίοδο νηστείας του Δεκαπενταύγουστου, ένας ταβερνιάρης προσέφερε στους πανηγυριώτες ψητό κρέας. Μετά από μια ξαφνική καταιγίδα, έπεσε κεραυνός και κατέκαψε την υπεραιωνόβια φτελιά της πλατείας. Το πανηγύρι διαλύθηκε, οι κάτοικοι θεώρησαν το φυσικό φαινόμενο ως προειδοποιητικό θαύμα και έκτοτε τηρείται κανονικά η νηστεία της ημέρας, (ιστορικός θρύλος, στον άξονα κοσμικού-γεγονοτολογικού, memorato).

³⁷ Τα συνήθη μουσικά όργανα στα πανηγύρια της Αργιθέας ήταν το βιολί, το κλαρίνο, το λαούτο και το ντέφι, και σπανιότερα η κιθάρα και το ακορντεόν.

στη φιλοξενία των επισκεπτών από άλλα χωριά. Στο πανηγύρι γίνονταν επίσης προξενιά, τα «νυφοδιαλέγματα», όπως και ανακοίνωση αρραβόνων. Όπως σημειώνει ο Χρ. Ιωαννίδης: «Το πανηγύρι αποτελεί τελετουργία-κλειδί (key ritual) δια της οποίας η κοινότητα κοινοποιεί θεμελιώδεις κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές κατά την ιστορική διάρκεια» (Ιωαννίδης, 1997: 10). Το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης στα Κουμπουριανά στις 6 Αυγούστου είναι ένα από τα μεγαλύτερα πανηγύρια στην Αργιθέα, δεδομένου ότι συγκεντρώνει 400-500 επισκέπτες³⁸.

4.3.1. Η αναβίωση του πανηγυριού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στα Κουμπουριανά

Από τη δεκαετία του 1990, οπότε έφυγαν οι τελευταίες οικογένειες από τα Κουμπουριανά, το πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος αναβιώνει με τη φροντίδα του Πολιτιστικού Συλλόγου των Απανταχού Κουμπουριανιτών³⁹. Αποτελεί σημείο αναφοράς για όσους απόδημους Κουμπουριανίτες επιστρέφουν για τις καλοκαιρινές διακοπές στη γενέτειρά τους και πόλος έλξης για επισκέπτες. Για τους απόδημους, ιδιαίτερα, το πανηγύρι είναι το κεντρικό σημείο της επανασύνδεσής τους με την κοινότητα, της επανατροφοδότησης της σχέσης τους με τον τόπο καταγωγής, αλλά και έκφραση ταυτότητας λειτουργώντας και ως μνημονικός τόπος (Ανδρουλάκη, 2008: 49-60). «Έχουν αρχίσει και έρχονται οι ηλικιωμένοι από την Αυστραλία, από Μεμβούρνη και Σίδνεϋ, κάθε δύο χρόνια, το καλοκαίρι. Βρίσκουν φτηνά εισιτήρια, τα κλείνουν νωρίς, και έρχονται» (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς, Κουμπουριανά).

Οι εορταστικές εκδηλώσεις ξεκινούν από τις 4 Αυγούστου με πολιτιστικά δρώμενα, όπως περιοδικές εκθέσεις με παλαιό φωτογραφικό υλικό του χωριού και των κατοίκων του στην αίθουσα του Δημοτικού Σχολείου, ομιλίες επιστημόνων με καταγωγή από την Αργιθέα, επισκέψεις στα εξωκλήσια και τις Μονές της περιοχής, και οδοιπορίες στα μονοπάτια των ερειπωμένων οικισμών, που απευθύνονται κυρίως στους νεότερους απογόνους Κουμπουριανιτών, οι οποίοι δεν έχουν ζήσει στο χωριό, ώστε να γνωρίσουν την τοπική ιστορία και παράδοση. Από το απόγευμα της παραμονής της

³⁸ Γνωστό στην Αργιθέα είναι και το παραδοσιακό πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου στο Συρράκο Ιωαννίνων. «Το πανηγύρι αυτό είναι μια κοινωνική-τελετουργική επιτέλεση και μουσικοχορευτικό δρώμενο ταυτισμένο με τον δημόσιο χορό, που οργανώνεται σε δυο ή και περισσότερους ομόκεντρους ανοιχτούς κύκλους» (Κακάμπουρα, Κασσαβέτη, 2018:237). Το πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου στο Συρράκο έχει εγγραφεί στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (Σύμβαση UNESCO), <http://ayla.culture.gr/>.

³⁹ Η διοργάνωση του πανηγυριού από τον Σύλλογο και όχι από την Ενορία ή την Κοινότητα συνιστά στοιχείο της νεωτερικότητας. Το ίδιο ισχύει και για τη χρήση των νέων τεχνολογιών, συστήματα μικροφωνικής και ήχου, που δεν υπήρχαν στο παρελθόν.

εορτής αρχίζει η διασκέδαση στο καφενείο του χωριού με την τοπική ορχήστρα παραδοσιακής μουσικής. Την ημέρα του πανηγυριού, μετά την αρχιερατική θεία λειτουργία, τελείται λιτανεία της ιερής εικόνας της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και αρτοκλασία στην πλατεία του χωριού. Στο τέλος της λιτανείας εντυπωσιακή είναι η διεξαγόμενη από την εκκλησιαστική επιτροπή δημοπρασία της ύψωσης της ιερής εικόνας. Ο πλειοδότης αξιώνεται να υψώσει την εικόνα, που θα προσκυνήσουν όλοι οι πιστοί. Το ποσό που συγκεντρώνεται διατίθεται για τις επισκευές του Ναού.

Μετά αρχίζει το γλέντι (Κάβουρας, 1996). Στήνουν μακρόστενα τραπέζια με καθίσματα στη μεγάλη πλατεία του χωριού, τον Μπλούνο, με τους πλατάνους και το πετρόκτιστο πολύγωνο, το «αγνάντι» του χωριού, και τέντες για προστασία από τον ήλιο ή τη βροχή. Πρώτος ανοίγει τον χορό (Αλεξάκης, 2001: 181-215) με τον «κλειστό» χορό ο ιερέας της περιοχής, μετά οι πρεσβύτεροι χωρικοί και έπειτα οι εκπρόσωποι της τοπικής αρχής. Η ιεραρχία αυτή στη σειρά των χορευτών αποτελεί παράδοση και τηρείται ευλαβικά. Ακολουθούν οι υπόλοιποι με τις παραγγελιές και τα κεράσματα στους οργανοπαίκτες. Η διαφορά με τα παλαιότερα χρόνια είναι ότι τώρα στο «κλειστό» άντρες και γυναίκες χορεύουν στον ίδιο κύκλο, και όχι σε δύο ξεχωριστούς. Η κομπανία, ντόπιοι λαϊκοί οργανοπαίκτες και τραγουδιστές, κάθεται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο με μικροφωνικές εγκαταστάσεις και ηχοσύστημα. Αργά το μεσημέρι διακόπτεται το γλέντι για το νηστίσιμο γεύμα με βακαλάο, πίτες και ψωμί από τον ξυλόφουρνο, προσφορά του Πολιτιστικού Συλλόγου. Μετά συνεχίζεται το μουσικοχορευτικό πρόγραμμα έως αργά το απόγευμα. Παράλληλα, οι πανηγυριστές επισκέπτονται και τους εμπορικούς πάγκους με διάφορα μικροεμπορεύματα (παιδικά παιχνίδια, τοπικά προϊόντα, εκκλησιαστικά είδη, διακοσμητικά, κ.ά.) γύρω από την πλατεία ή, ακόμη, για να παραγγείλουν έναν καφέ ή ένα παραδοσιακό γλύκισμα στο καφενείο. Το πανηγύρι τελειώνει με τη δύση του ηλίου και οι παρευρισκόμενοι αποχωρούν ευχόμενοι μεταξύ τους «Καλή αντάμωση και του χρόνου».

4.4. Μουσική παράδοση και τοπικοί χοροί της Αργιθέας

Ο χορός ως κοινωνικό γεγονός αφορά όλα τα μέλη της κοινότητας, χορευτών και μη χορευτών, τονίζοντας βασικές αξίες και την οργάνωση της ομάδας (Νιτσιάκος, 1994: 135). Η συμμετοχή των μελών της στον χορό ξεφεύγει από τα πλαίσια της ατομικότητας και γίνεται θέμα κοινωνικό. Ο χορός, σύμβολο κοινωνικοποίησης του ατόμου και συνοχής της ομάδας, διεγείροντας τη συγκίνηση υποκρύπτει τις αντιθέσεις α-

νάμεσα στα μέλη της και αναπαράγει την ισχύουσα κοινωνική πραγματικότητα. Σύνθετος είναι ο ρόλος του χορού προσφέροντας ευκαιρίες για συμμετοχή όλων των μελών σε μια α)δημιουργική εμπειρία, β)μορφή κοινωνικής πρακτικής και γ)εξωτερίκευση των αισθημάτων των μελών της κοινότητας (Λουτζάκη, 1992).

Τα δημοτικά τραγούδια της Αργιθέας

Η προφορική παράδοση της Αργιθέας ξεκινά βαθιά πίσω στον χρόνο, καθώς συνδέεται άμεσα με την τοπική ιστορία της. Κυρίως αναφέρεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, όταν η περιοχή ήταν καταφύγιο και ορμητήριο των αρματολών και των κλεφτών. Οι θρυλικοί αγώνες υπό την ηγεσία αρχηγών, όπως ο Κατσαντώνης (Σταμέλος, 1980), ο Καραϊσκάκης και οι Μπουκουβαλαίοι κ.ά. ενέπνευσαν τη δημιουργία των μοναδικών σχεδόν σε όλον τον κόσμο κλέφτικων δημοτικών τραγουδιών. Μέσα από τις δυσκολίες της καθημερινότητάς τους, οι κάτοικοι έβρισκαν την ευκαιρία σε γάμους, εορτές, πανηγύρια και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις, ως μοναδικές διόδους διασκέδασης, να χαίρονται και να ψυχαγωγούνται με τα τραγούδια τους και τους χορούς. Όλα τα συναισθήματα των ανθρώπων της υπαίθρου έβρισκαν έκφραση στο δημοτικό τραγούδι, το συλλογικό αυτό δημιούργημα της λαϊκής μούσας. Είναι η αντανάκλαση της λαϊκής ψυχής, το μέσο για να εξομολογείται τις σκέψεις, τις προσδοκίες και τις ελπίδες της.

Η γλώσσα των τραγουδιών της Αργιθέας είναι η δημοτική, κληροδοτώντας στις επόμενες γενεές το ιδιαίτερο λεξιλόγιο της περιοχής, το γλωσσικό ιδίωμά της. Τα τραγούδια εκφράζουν την ιδιοσυγκρασία των γηγενών, ενώ παρέχουν ιστορικές πληροφορίες και αποτελούν αστείρευτη πηγή για τη γνωριμία με τα ήθη και τα έθιμα του τόπου. Περιέχουν παραστατικές εικόνες με απλούς στίχους από τη γεωργική και κτηνοτροφική ζωή, τον κύκλο της ζωής και του χρόνου αποκτώντας έτσι κοινωνικό περιεχόμενο.

Κυρίαρχα δημοτικά τραγούδια στην Αργιθέα είναι τα «κλειστά» τραγούδια. «Τα τραγούδια αυτά, η κορωνίδα της Αργιθεατικής μουσικής, είναι συνήθως αφηγηματικά ή παραλογές. Αναφέρονται σε ιστορίες από την παράδοση και τους θρύλους του λαού μας. Είναι τραγούδια της ξενιτιάς, της αγάπης και της ποιμενικής ζωής» (Κάμπας, 2018: 59).

Σπουδαία θέση στον κύκλο των Αργιθεατικών τραγουδιών έχουν και τα επιτραπέζια τραγούδια με τις τοπικές παραλλαγές τους. «Σε γάμους και σε άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις μετά το «τραπέζι» οι καλεσμένοι τραγουδούσαν, χωρίς τη συνοδεία μουσικών οργάνων, τα επιτραπέζια ή «καθιστικά» τραγούδια. Γνωστότερα επιτραπέζια

τραγούδια στο χωριό μας είναι το «Σε τούτη την τάβλα που 'μαστε, σε τούτο το τραπέζι» και το «Φίλοι μου για δεν τρώτε, για δεν πίνετε». Με τα επιτραπέζια τραγούδια έκλεινε η κοινωνική εκδήλωση» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Το πρώτο ως άνω επιτραπέζιο τραγούδι έχει θρησκευτική και ιεροτελεστική σημασία, όπως φαίνεται από τους στίχους του:

*«Σε τούτη την τάβλα πού 'μαστε, σε τούτο το τραπέζι,
τον Άγγελο φιλεύουμε και το Χριστό κερνάμε
και την Παρθένα Παναγιά, κι αυτή την προσκυνάμε,
να μας χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του Παραδείσου⁴⁰.»*

Στην Αργιθέα τραγουδιούνται και χορεύονται και τα πανελλήνια τσάμικα και καλαματιανά τραγούδια.

Οι χοροί της Αργιθέας

Ο χορός βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση τόσο με το τοπίο, όσο και με το κοινωνικό περιβάλλον, εντός του οποίου δημιουργείται και διαμορφώνεται. Εκεί άλλωστε εντοπίζονται και οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους νησιώτικους και τους στεριανούς χορούς (Τυροβολά, 2005). Η ορεινή και απομονωμένη Αργιθέα διατήρησε στους χορούς της έναν συντηρητισμό που εκδηλώνεται στις αργές χορευτικές κινήσεις, οι οποίες έχουν παράλληλα μια σταθερότητα αλλά και εσωτερική δυναμική. Ο χορός βέβαια δεν είχε μόνο διασκεδαστικό αλλά και συχνά συμβολικό χαρακτήρα. Οι κινήσεις δεν ήταν συμπωματικές. Ξεκινούσαν από τη γενικότερη συμμετοχή στην ομαδική αντίληψη για τη ζωή (Λουκάτος, 1992: 96-101).

Η ορεινή Ελλάδα διατηρεί στους χορούς της μορφολογικά στοιχεία ανάλογα με το τραχύ περιβάλλον του βουνού. Ένα τσάμικο που αποδίδει τα στοιχεία της μορφολογίας του ψηλότερου βουνού της Αργιθέας είναι η «Καράβα»:

*Καράβα μου περήφανη και Οξιά ζωγραφισμένη,
Λιώστε τα χιόνια γλήγορα να χορταριάσει ο τόπος,
Να βγουν οι βλάχοι στα βουνά, να βγουν κι οι βλαχοπούλες.*

«Η Καράβα είναι η υψηλότερη κορυφή της οροσειράς των Θεσσαλικών Αγράφων με υψόμετρο 2.184 μέτρα και υψώνεται στα Κουμπουριανά και στα παρακείμενα χωριά. Η Καράβα, σύμφωνα με τον μύθο που τον διηγούνταν οι γέροντες του χωριού, είναι η

⁴⁰ Το τραγούδι που καταγράφεται προέρχεται από το προσωπικό αρχείο του εμπειρικού ερευνητή της δημοτικής μουσικής κ. Ελευθερίου Κάμπα από το Πετρίλο Αργιθέας, στον οποίο εκφράζω τις ευχαριστίες μου για την άδεια δημοσίευσής του.

απολιθωμένη κιβωτός του Δευκαλίωνα, η οποία, μετά τον κατακλυσμό, προσάραξε στο ψηλότερο βουνό των Αγράρων. Η Καραάβα είναι δύσβατο μέρος και έχει απόκρημνες πλαγιές. Οι τσοπάνηδες δεν τολμούν να πάνε τα κοπάδια τους για βοσκή. Οι χιονοστιβάδες τον χειμώνα είναι επικίνδυνες. Τα πολλά χιόνια αργούν να λιώσουν και η άνοιξη καθυστερεί. Η χαμηλότερη κορυφή της οροσειράς, η Οξιά, με υψόμετρο 960 μέτρα είναι πιο προσβάσιμη στους διερχομένους Αργιθεάτες ιδιαιτέρως κατά τον χειμώνα» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Στην ορεινή Αργιθέα χορεύονται ο «κλειστός», ο «τσάμικος», ο «συρτός», ο χορός στα «τρία», ο «αρβανίτικος» ή «λεσκοβίτικος» (από το βορειοηπειρώτικο χωριό Λεσκοβίκι). Χορεύεται πρωτίστως ο «κλειστός», ο κορυφαίος παραδοσιακός χορός, που έχει τις ρίζες του στην ελληνική αρχαιότητα. Ο «κλειστός» χορός θεωρείται ύμνος της Αργιθέας και δηλώνει την ανάγκη ενότητας των ανθρώπων της περιοχής. Ο κλειστός είναι ομαδικός, αργός χορός με τελετουργικό ρυθμό ως τα μέσα του τραγουδιού και στο δεύτερο μισό γίνεται πιο γρήγορος, ρυθμικός και ζωηρός (Κάμπα, 2018: 54).

Ο «κλειστός» χορός ως αντιπροσωπευτικός της Αργιθέας είναι παραλλαγή του αργού τσάμικου. Χαρακτηρίζεται αντιπροσωπευτικός, καθώς τον «κλειστό» τον συναντούμε σε ελάχιστες άλλες περιοχές της κεντρικής κυρίως χώρας, γεγονός που επιτρέπει να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι η αρχική κοιτίδα του ανευρίσκεται στην περιοχή της Αργιθέας (Τόσκα-Κάμπα, 1981: 226).

Ο «κλειστός» χορευόταν παλαιότερα αποκλειστικά στους εορτασμούς της Ανάστασης, είτε στην κεντρική πλατεία του χωριού είτε στο προαύλιο της εκκλησίας. Χορευόταν επί τρεις ημέρες. Όλοι οι χωριανοί έπρεπε να χορέψουν, με πρώτους τους γηραιότερους. Πρώτος έμπαινε στον χορό ο ιερέας του χωριού. Ο «κλειστός» ή το «κλειστό» χορευόταν κυκλικά από ομάδα ανδρών και ομάδα γυναικών. Ο ανδρικός κύκλος ήταν εξωτερικός και ο γυναικείος ήταν εσωτερικός. Η πρώτη γυναίκα του χορού ήταν ισοϋψής με τον δεύτερο χορευτή του ανδρικού κύκλου. Αξιοπρόσεκτη είναι η λαβή των χορευτών. Ο πρώτος και αντίστοιχα η πρώτη του χορού κάμπτουν τον αριστερό αγκώνα. Ο κάθε επόμενος χορευτής πιάνεται με το δεξί του χέρι από τον αγκώνα του προηγούμενου. Το κράτημα αυτό διαρκεί όσο και το αργό μέρος. Τα βήματα είναι αργά, σχεδόν τελετουργικά, εκφράζοντας την ομαδικότητα. Με το γύρισμα του χορού στον γρήγορο ρυθμό, οι χορευτές πιάνονται κανονικά από το χέρι, όπως στο συρτό στα τρία, ενώ ο πρωτοχορευτής επιδίδεται σε φιγούρες. Ένα στοιχείο από το οποίο πιθανό να πήρε την ονομασία ο «κλειστός» χορός είναι το ότι όταν χόρευαν πολλοί μαζί και ο

κύκλος δεν μπορούσε να απλωθεί στον χώρο, ιδίως στο δεύτερο μέρος του, ο πρώτος έμπαινε εσωτερικά και κατά κάποιον τρόπο έκλεινε ο κύκλος.

Ο «κλειστός» ήταν αρχικά τραγουδιστικός χορός, χωρίς όργανα. Οι άντρες άρχιζαν το τραγούδι και το επαναλάμβαναν αντιφωνικά οι γυναίκες ή όταν χορευόταν αποκλειστικά από άντρες ή μόνο από γυναίκες, το τραγουδούσαν πρώτα οι μισοί και έπειτα το επαναλάμβαναν οι υπόλοιποι. Εάν στον κύκλο του χορού υπήρχε κάποιος με ιδιαίτερο φωνητικό χάρισμα, το τραγουδούσε πρώτα εκείνος. Στα νεότερα χρόνια παράλληλα με το τραγούδι μπήκαν και τα μουσικά όργανα, που ειδικά για τον «κλειστό» είναι το βιολί, το λαούτο και το ντέφι. Αυτά ήταν και τα παραδοσιακά όργανα της Αργιθέας, όπως και φλογέρα (τζαμάρα) που έπαιζαν οι βοσκοί. Το κλαρίνο κάνει την εμφάνισή του στην περιοχή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Τα τραγούδια που συνόδευαν τον χορό αυτό, τα «κλειστά» όπως λέγονται, είναι αφηγηματικά ή παραλογές. Αναφέρονται σε ιστορίες από την παράδοση και τους θρύλους του λαού. Μπορεί να περιλαμβάνουν και ολόκληρες ιστορίες για την αγάπη και την ξενιτιά.

Από τα πιο γνωστά «κλειστά» της Αργιθέας είναι⁴¹:

*«Σταφύλι μου κρουστάλλινο, πες μας που μένεις βράδυ,
που μένεις, που βραδιάζεσαι, που νυχτοξημερώνεις.
-Εσύ για μένα δεν πονάς, το τι ρωτάς που μένω.
Που μένω που βραδιάζομαι, που νυχτοξημερώνω.
-Ανάθεμα κι αν δεν πονώ κι αν δεν αναστενάζω
κι αν δεν πιάνω τα δίστρατα, πιάνω τα μονοπάτια.
-Πέρα στα σπίτια τα ψηλά, τα μαρμαροχτισμένα
‘κει μένω και βραδιάζομαι και νυχτοξημερώνω.
-Που ‘σαι άστρο μου μ’ και δε φαίνεσαι,
φεγγάρι μ’ και δε λάμπεις,
Και συ καθάριε αυγερινέ που πας να βασιλέψεις.»*

Το επόμενο είναι ένα ιστορικό «κλειστό» τραγούδι που αναφέρεται σε ηρωική μάχη που έδωσε ο Κατσαντώνης και τα παλληκάρια του με Τουρκαλβανούς του Αλή-πασά έξω από τα Γιάννενα, στο Μπιζάνι, όπως το παραδίδει από το προσωπικό αρχείο του ο κ. Ελευθέριος Κάμπας:

⁴¹ Τα τραγούδια που καταγράφονται στην Εργασία προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του εμπειρικού ερευνητή της δημοτικής μουσικής κ. Ελευθερίου Κάμπα από το Πετρίλο Αργιθέας, στον οποίο εκφράζω τις ευχαριστίες μου για την άδεια δημοσίευσής τους.

*«Εψές ήμουν στα Γιάννενα
κι αντίκρυ απ' το Μπιζάνι
κι ακούω ντουφέκια να βαρούν
κανόνια να βροντούνε.
Μήνα σε γάμο πέφτουνε,
μήνα σε πανηγύρι.
Μηδέ σε γάμο πέφτουνε,
μηδέ σε πανηγύρι,
ο Κατσαντώνης πολεμάει
με τούρκικο ασκέρι.»*

Ο «κλειστός» χορός έχει ιδιαίτερη κοινωνική σημασία για τους Αργιθεάτες. Τα πολλά και δύσκολα προβλήματα της ορεινής ζωής καθιστούν αναγκαία την κοινωνική συνοχή, την ενότητα και την αλληλεγγύη μεταξύ των κατοίκων. «Ο τρόπος της λαβής μεταξύ των χορευτών σημαίνει την αναγκαία ενότητα των ανθρώπων της ορεινής κοινωνίας να ξεπερνούν εν τη ενώσει τα πολλά και δύσκολα προβλήματα της περιοχής» (Κλήμος, 2018: 28).

Ο «τσάμικος» χορεύεται στην Αργιθέα διαφορετικά από τους άνδρες και διαφορετικά από τις γυναίκες. Ο πρωτοχορευτής αυτοσχεδιάζει κάνοντας άλματα (πηδήματα), φέρνει δηλαδή πολλές γύρες (στροφές). Οι υπόλοιποι απλώς ακολουθούσαν. Ο γυναικείος τσάμικος ήταν σεμνός και ήρεμος, χορευόταν συγχρόνως από όλες τις γυναίκες που ήταν στον χορό, ενώ κρατιούνταν με μαντίλια. Στα τρία βήματα η πρώτη γύριζε ένα βήμα, στο δεύτερο σταματούσε σηκώνοντας το σώμα επί τόπου. Ο πρωτοχορευτής παρήγγελε στα όργανα το τραγούδι που ήθελε να χορέψει. Ένα εντόπιο τσάμικο είναι:

*«Κάθεται η Μάρω, κάθεται, σε γυάλινο κρεβάτι,
γυαλί κρατά στα χέρια της, τα κάλλη της κοιτάζει.
-Αϊ , κάλλη μου περήφανα και νιάτα μου γραμμένα,
να 'ξερα ποιος θα σας χαρεί και ποιος θα σας γλεντήσει.
Αν είναι κάνας καλονιός, χαλάλι του να γένουν,
αν είναι κάνας κακονιός, χαράμι να του γένουν.»*

Ο χορός στα «τρία» χορεύεται πάντα από τη νύφη σε έναν αργιθεατικό γάμο, στο γλέντι που γίνεται στο σπίτι του γαμπρού μετά την τέλεση του μυστηρίου, που θεωρείται και το αποκορύφωμα του γάμου.

«Δεν πάει γιόμα σήμερα, δεν πάει μεσημέρι,

να πάνε οι τσούπρες για νερό και οι έμορφες να πλύνουν
να πάει και μένα η αγάπη μου τα ρούχα μου να πλύνει
να μην τα πλύνει με νερό, ούτε και μ' αλισίβα,
παρά με μοσχοσάπουνο που λούζει τα μαλλιά της
να μην τ' απλώσει σε δεντρί ούτε και σε κλωνάρι,
παρά σε πικραμυδαλιά, π' ανθίζει το Γενάρη.»

Ο «αρβανίτικος» χορός χορεύεται συνήθως από τους γεροντότερους, αφενός γιατί απαιτεί δεξιότητες στα τσακίσματά του, και αφετέρου επειδή είναι στατικός χορός. Αυτό σημαίνει ότι οι φιγούρες γίνονται με αργές και ρυθμικές κινήσεις επί τόπου. Ο χορός είναι βορειοηπειρώτικης προέλευσης από το χωριό Λεσκοβίκι. Τα τραγούδια που συνοδεύουν τον χορό είναι κυρίως περιπαικτικού περιεχομένου, όπως:

«Με κάλεσε μια παπαδιά,
να πάω να με φιλέψει.
Μου φτιάχνει σίτινο ψωμί,
αυγά τηγανισμένα.
Μου δίνει και την κόρη της,
να κοιμηθούμε αντάμα.
Σφιχταγκαλιάζω κούτσουρο,
φιλώ δαυλί καμένο.
Με κάλεσε και μια φτωχή,
Να πάω να με φιλέψει.
Μου φτιάχνει κρίθινο ψωμί,
τσουκνίδια αλευρωμένα.
Μου δίνει και την κόρη της,
να κοιμηθούμε αντάμα.
Σφιχταγκαλιάζω μάλαμα,
φιλώ μαργαριτάρι.»

Περίοπτη θέση στη μουσικοχορευτική παράδοση της Αργιθέας κατέχουν τα κλέφτικα τραγούδια. Ο πατέρας της Λαογραφίας Ν. Γ. Πολίτης κατέγραψε το σημαντικότερο κομμάτι των δημοτικών μας τραγουδιών. Στον πρόλογο του βιβλίου του *Δημοτικά Τραγούδια. Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, γράφει ότι τα δημοτικά τραγούδια κατέχουν σπουδαία θέση μεταξύ των λογοτεχνικών μνημείων του λαού

μας. Τα τραγούδια του ελληνικού λαού αντικατοπτρίζουν τον βίο, τα ήθη και την ιστορία του⁴².

Επίσης, ο Γάλλος λαογράφος Κλωντ Φωριέλ κατέγραψε πολλά κλέφτικα και δημοτικά τραγούδια, τα οποία εξέδωσε στο Παρίσι σε δίτομο έργο με τίτλο «Δημοτικά Τραγούδια της Νέας Ελλάδος» στο διάστημα 1824-1825⁴³. Ο Φωριέλ θεωρεί τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια ως κορυφαία ποιητικά λαϊκά αριστουργήματα. Μάλιστα στον επίλογο του βιβλίου του σημειώνει ότι η Ευρώπη και ο κόσμος θα οφείλει ευγνωμοσύνη σε όσους Έλληνες και ξένους ερευνητές τα διασώσουν.

Παραθέτουμε ένα κλέφτικο τραγούδι που αναφέρεται στον Κατσαντώνη:

*«Εψές είδα στον ύπνο μου είδα και στ' όνειρό μου,
Είδα δυο λάφια να βοσκάν σε μια παλιοκαψάλα,
κι ο κυνηγός τα βίγλιζε από ψηλή ραχούλα,
Ξήγα το Γιώργη μ' τ' όνειρο
-Τα λάφια είμαστε εμείς και τα καψάλια οι Τούρκοι,
κι ο κυνηγός είν' η γριά, μας έχει προδομένους⁴⁴.»*

Υπάρχουν επίσης τα σκωπτικά τραγούδια, αλλά και τα «καλημέρια» που γνώρισαν μεγάλη ακμή τον προηγούμενο αιώνα, όμως πια έχουν ατονήσει. Ένα γνωστό στην περιοχή παράδειγμα σκωπτικού τραγουδιού είναι:

*«Τι κακό είδα η κακομοίρα,
με τον άνδρα όπου πήρα,
τα ποδάρια τ' μες στη στάχτη
τα παπούτσια του στον φράχτη,
ώσπου να σηκώσει το 'να
πήρε το βαθύ το γιόμα
ώσπου να σηκώσει τ' άλλο
βγήκε τ' άστρο το μεγάλο.»*

Τα «καλημέρια» ή «ξενιτ' κά» ήταν μελαγχολικά τραγούδια. Έμοιαζαν με μοιρολόγια και λέγονταν, όταν αποχωρίζονταν μέλη της οικογένειας που έφευγαν μετανάστες, είτε όταν οι νέοι έφευγαν για να υπηρετήσουν στον στρατό ή όταν ξεκινούσαν

⁴² Πολίτη Ν.Γ., *Δημοτικά Τραγούδια, Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, χ.έ., Αθήναι 1998

⁴³ Φωριέλ Κλ., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τόμ. Α'-Β'*, επιμ. Αλ. Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 2013

⁴⁴ Ο Γιώργης ήταν ο αδελφός του Αντώνη Κατσαντώνη και η γριά ήταν η καλόγρια που άθελά της τους πρόδωσε.

για τα χειμαδιά. Συνήθως τα τραγουδούσαν οι γυναίκες, που ήταν και οι δημιουργοί τους, και άρχιζαν με ένα «Αχ!»:

*«Αχ! δεν στο 'πα γω χινόπωρε φέτος ν'αργήσεις να 'ρθεις,
Και συ μας ήρθες γρήγορα, για να μας ξεχωρίσεις.
Άλλοι θα παν στη Λειβαδιά κι άλλοι θα παν στη Θήβα,
κι εγώ θα μείνω μοναχός στα έρμα αγριοβούνια.
Ξεχώρισαν τ' αδέρφια κι η μάνα απ' τα παιδιά,
Κι ο χωρισμός δεν είν' καλός κι αντάμα δεν μπορούμε.»*
*«Αχ! όταν μου είπες έχε γεια
και μου 'δωσες το χέρι,
καλύτερα να μου 'δινες
πέντε με το μαχαίρι.
Αχ! όταν μου είπες έχε γεια
και κίνησες να φύγεις,
κομμάτι απ' την καρδούλα μου,
ξερίζωσες και πήρες.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Μετακινούμενη κτηνοτροφία

Τον Δεκέμβριο του 2019 η Μετακινούμενη Κτηνοτροφία, το παραδοσιακό σύστημα εκτροφής των ζώων τόσο στην Ελλάδα όσο και σε πολλές περιοχές της Μεσογείου Θάλασσας με βαθιές ρίζες στον χρόνο, καταχωρήθηκε στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της Unesco ως συνολικό πολιτισμικό φαινόμενο αναδεικνύοντας τη σημασία της εμπειρικής γνώσης του τόπου και του περιβάλλοντος στη διαχείριση και τη βιωσιμότητα των φυσικών πόρων⁴⁵.

Ωστόσο, η μετακινούμενη αιγοπροβατοτροφία από το 1950 και εξής παρουσιάζει διαρκώς σημαντική ύφεση. Παρόλα αυτά, «ακόμα και σήμερα, που οι δομές των παραδοσιακών κτηνοτροφικών κοινωνιών του ορεινού χώρου έχουν αποδυναμωθεί ή έχουν αποδιαρθρωθεί, παραμένουν πολλές από τις συλλογικές πρακτικές συμβολικού εορτασμού της κοινότητας [...] Ειδικά τα πανηγύρια, με κορυφαίο αυτό της εκκλησίας του χωριού [...] αποτελούν ακόμα και σήμερα την πιο ζωντανή έκφραση της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας των κτηνοτροφικών κοινοτήτων, που είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εμπειρία της μετακίνησης και της επιστροφής στο βουνό⁴⁶».

Οι μετακινήσεις των κτηνοτρόφων της Αργιθέας

Στα Κουμπουριανά η κυριότερη πηγή και καλύτερη πρόσοδος για τους κατοίκους ήταν η κτηνοτροφία. Σχεδόν όλοι οι χωρικοί διατηρούσαν κοπάδια με αιγοπρόβατα που στέγαζαν σε στάνες. «Ζώα είχαμε όλοι στο σπίτι. Χωρίς αυτά δεν μπορούσε να ζήσει κανείς» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά). «Πρόβατα είχαμαν, γίδια είχαμαν, αρμέγαμαν, γάλα βγάζαμαν, τυρί βγάζαμαν, κουπάντζαμαν για βουτ'ρο» (Περσεφόνη Καλλιακούδα, το γένος Κίσσα, Κουμπουριανά). Για τον έλεγχο μάλιστα του κοπαδιού, οι «τσελιγκάδες» κρεμούσαν στον λαιμό των αρσενικών προβάτων και τράγων, των λεγόμενων γκεσεμιών, κουδούνια ή κυπριά με διαφορετικό ήχο το καθένα, ώστε να τα ξεχωρίζουν. Πολλές φορές έδιναν στα θηλυκά ζώα του κοπαδιού ονόματα, όπως Βάκρα⁴⁷, Μ(η)λιώρα⁴⁸, Μπουτσκάλεσα⁴⁹.

⁴⁵ http://ayla.culture.gr/i_metakinoumeni_ktinotrofia/, Ανακτήθηκε: 13/06/2020.

⁴⁶ Ο. π.

⁴⁷ Προβατίνα με λευκό τρίχωμα στο σώμα και μαύρο κεφάλι.

⁴⁸ Νεαρή θηλυκή γίδα.

⁴⁹ Προβατίνα καστανόμαυρη.

Το καλοκαίρι επέλεγαν βοσκοτόπια στις υπώρειες των βουνών, καθώς εκεί υπήρχε άφθονη τροφή και καθαρό νερό για τα ζώα. Τον χειμώνα, όσοι δεν έφευγαν για τα χειμαδιά, έκλειναν το κοπάδι τους στις στάνες, ενώ είχαν προμηθευτεί ήδη από νωρίς το φθινόπωρο τροφή από την αγορά υπολογίζοντας το βαρύ ψύχος. Οι περισσότεροι, ωστόσο, γύρω από τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου, ξεκινούσαν πεζή για τους χειμερινούς βοσκότοπους που βρίσκονταν σε περιοχές με ηπιότερο κλίμα, όπως τα χωριά του Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας, η Φθιώτιδα, η Βοιωτία και η Μαγνησία. «Εμείς πηγαίναμε στο Ξηρόμερο. Έβλεπες караβάνια ολόκληρα. Χιλιάδες πρόβατα και οι άνθρωποι πάνω στα άλογα. Και τα Τζουμέρκα και τα Άγραφα εκεί πήγαιναν. Ήταν γραφικότητα διαδρομή, άλλο να στο λέω, άλλο να το βλέπεις. Κάναμε 15 μέρες με τα πόδια. Φεύγαμε του Αγίου Δημητρίου και γυρνούσαμε του Αγίου Γεωργίου. Οι καιρικές συνθήκες δεν ήταν πάντα καλές, ούτε στο πηγαινε, ούτε στο έλα, και γίνονταν ζωοκλοπές. Στο δρόμο κλέβαν ζώα οι κάτοικοι από τα χωριά που περνάγαμε. Η οικογένειά μου σταμάτησε τη δεκαετία του '60» (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς, Κουμπουριανά).

«Ο πατέρας μου πήγαινε με τα ζώα του, περίπου 200 αιγοπρόβατα, με τα πόδια μέχρι το Μουζάκι, που είχε κοντά σταθμό τρένου. Χρειαζόταν μία μέρα να φτάσει. Έπαιρνε και δύο βοηθούς μαζί του με αμοιβή. Από το Μουζάκι περνούσε η γραμμή Καλαμπάκα-Βόλος των Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων, που είχε φτιαχτεί επί Τρικούπη. Φόρτωναν το κοπάδι σε δύο βαγόνια μέχρι τα Παλαιοφάρσαλα, όπου άλλαζαν για τη γραμμή Θεσσαλονίκη-Αθήνα. Κατέβαιναν στον σταθμό Αμφίκλεια ή στην Κάτω Τιθορέα, και από εκεί ανηφόριζαν για τον Παρνασσό, όπου βοσκούσαν τα ζώα δωρεάν, αφού ήταν δημόσια κτήματα. Στα Φάρσαλα, για παράδειγμα, έπρεπε να μισθώσουν τα λιβάδια για τη βοσκή από τον Δήμο ή από ιδιώτες. Εμείς τα παιδιά μέναμε στα Κουμπουριανά με τη μητέρα και τη γιαγιά μας, δεν ακολουθούσαμε τον πατέρα μας» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Κουμπουριανά).

Απέφευγαν να αναχωρούν Τρίτη, καθώς τη θεωρούσαν «ανάποδη» ημέρα (Πολίτης, 1920: 42-47). Οι άντρες αναλάμβαναν το κοπάδι και οι γυναίκες την καθημερινή φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων της οικογένειας, που συνήθως μετακινούνταν και αυτοί. Γύριζαν τον Απρίλιο για το «ξεκαλοκαιριό», και για την επάνοδό τους στηνόταν μεγάλο γλέντι στο εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου.

Στη γιορτή της Αναλήψεως άρχιζε ο κούρος, το κούρεμα των γιδιών και των προβάτων. Δεν κούρευαν ποτέ την Τρίτη. Προτιμούσαν τη Δευτέρα ή την Τετάρτη, ενώ το πρώτο πρόβατο για κούρο έπρεπε να είναι οπωσδήποτε άσπρο. Κατά το έθιμο

οι κτηνοτρόφοι δέχονταν επισκέπτες εκείνη την ημέρα στα μαντριά τους, οι οποίοι τους βοηθούσαν με τα ζωντανά. «Ήταν ένα λαϊκό πανηγύρι, όλο το χωριό ήταν στο πόδι. Όλοι πήγαιναν σε όλους» (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς, Κουμπουριανά). Η νοικοκυρά τους προσέφερε νωπό τυρί που είχε φτιάξει η ίδια, ελλείψει τυροκομείου στην περιοχή και ο ιερέας ευλογούσε τα κοπάδια.

Η εποχιακή μετακίνηση των κτηνοτρόφων του χωριού διήρκεσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε, εξαιτίας της αθρόας μετανάστευσης, ο πληθυσμός των Κουμπουριανών μειώθηκε αισθητά. «Υπάρχει ένας από το διπλανό χωριό, τη Στεφανιάδα που μετακινεί με τα ζώα του με αυτοκίνητο. Τα φέρνει στο Σχηματάρι, κοντά στην Αθήνα. Κανείς δεν μετακινείται τώρα με τα πόδια» (Βασίλης Κίσσας ή Παλαμάς).

**ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Από την ερήμωση στο ξαναζωντάνεμα
του τόπου και του πολιτισμού του.**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο Η ερήμωση: Μετανάστευση και ξενιτιά. Ανάμνηση
και μεταβίβαση της τραυματικής μνήμης**

Η σταδιακή εγκατάλειψη των Κουμπουριανών: 1940-1990

«Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος δεν υπήρξε μόνο όριο πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, αλλά, σε συνάρτηση με αυτές, και ένα σπουδαίο πολιτισμικό ορόσημο για τον ελληνικό, πολιτισμικό και γεωγραφικό χώρο» (Βαρβούνης, 1994: 7). Με την είσοδο της χώρας στον πόλεμο σήμανε για την ελληνική κοινωνία, και τον λαϊκό πολιτισμό, η αρχή μιας σειράς μετεξελίξεων και διαφοροποιήσεων στην καθημερινή ζωή των κατοίκων των πόλεων και της υπαίθρου, οι επιπτώσεις της οποίας εξακολουθούν να είναι ορατές αλλά και να εξελίσσονται ακόμη και στις ημέρες μας, αφού πρόκειται για μία δυναμική διαδικασία. Ο Δημ. Λουκάτος αναφέρεται στην εισαγωγή και διάδοση νέων τρόπων ζωής, νέων νοοτροπιών, γλωσσικών νεολογισμών και γενικά νέων στάσεων απέναντι στα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά φαινόμενα (Λουκάτος, 2015^δ). Οι αλλαγές αυτές, ωστόσο, δεν συντελέστηκαν με τους ίδιους ρυθμούς σε όλη την επικράτεια, αλλά επηρεάστηκαν από τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε περιοχή.

Η γερμανική Κατοχή (1941-1944) δεν άγγιξε τόσο τα χωριά της Αργιθέας, όσο οι θλιβερές συνέπειες του Εμφύλιου Πολέμου (1946-1949), κατά τη διάρκεια του οποίου αρκετές οικογένειες των Κουμπουριανών και των γύρω χωριών αναγκάστηκαν να μετακινηθούν στον θεσσαλικό κάμπο, σε κεφαλοχώρια ή πόλεις, ώστε να αποφύγουν τις συγκρούσεις του Εθνικού με τον Δημοκρατικό Στρατό που μαίνονταν στο βουνό. «Στον εμφύλιο πήγαμι στ' Μουζάκ'. Δύσκολα, πολύ δύσκολα χρόνια. Σ' έπιαναν κι συ σκότουναν. Φορτώσαμε ένα μουλαράκ' με λίγα πράματα. Εγώ, θυμάμαι, κρατούσα μια τσαντούλα. Μου είπαν να πω ότι πάω στο σχολείο. Μετά γυρίσαμε πάλι στ' χωριό» (Βικτωρία Ποζιού, το γένος Θανασιά, Κουμπουριανά).

Από τη δεκαετία του 1950⁵⁰ άρχισαν να αναχωρούν οι πρώτες οικογένειες προς αστικά κέντρα της Ελλάδας⁵¹ αλλά και χώρες του εξωτερικού (Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία, Γερμανία, Γαλλία)⁵². Λίγες μέρες πριν την αναχώρηση, μετέβαιναν στην εκκλησία να προσευχηθούν και κατόπιν συμφιλιώνονταν με όσους είχαν διαφορές. Το βράδυ δέχονταν τις επισκέψεις συγγενών και φίλων και στήνονταν ένα αποχαιρετιστήριο ολονύχτιο γλέντι, με χορό, τραγούδια και τοπικά φαγητά. Εκείνο το βράδυ έλεγαν και τα «ξενιτ' κά ή καλημέρια». Ως ημέρα αναχώρησης προτιμούσαν τη Δευτέρα ή την Τετάρτη, ποτέ την Τρίτη, όπως έκαναν και οι κτηνοτρόφοι για τις μετακινήσεις τους. Όταν επέστρεφαν οι ξενιτεμένοι, γινόταν πάλι γλέντι. Όσο μεγαλύτερη η προκοπή που έκαναν στον ξένο τόπο, τόσο μεγαλύτερη και η χαρά. Με την επιστροφή τους προσέφεραν στον προστάτη Άγιο τους, ό, τι είχαν τάξει φεύγοντας, ασημένια καντήλια, εικόνες, θήκες λειψάνων Αγίων, ακόμη έχτιζαν εκκλησίες.

Ωστόσο, το μεταναστευτικό κύμα των Κουμπουριανιτών κορυφώθηκε στις δεκαετίες 1960 και 1970. Η πληθυσμιακή διακύμανση του χωριού αποτυπώνεται εμφανώς στις απογραφές των ετών 1940-2011, όπου και διαπιστώνουμε τον συνεχώς μειούμενο πληθυσμό, με τη μεγαλύτερη πτώση να παρατηρείται τη δεκαετία 1961-1971. Από την απογραφή του 1991 και εξής οι αριθμοί δεν αντιστοιχούν σε μόνιμους κατοίκους, αλλά σε εγγεγραμμένους στο Δημοτολόγιο που διατηρούσαν τα εκλογικά τους δικαιώματα στα Κουμπουριανά. Για τους ετεροδημότες γράφει η Ε. Ζακοπούλου: «[...] οι Έλληνες εσωτερικοί μετανάστες, ιδίως όσοι ενδιαφέρονται να συντηρήσουν δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους, συνηθίζουν να παραμένουν εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια του χωριού τους [...] ακόμη και αν εδώ και χρόνια είναι μόνιμοι κάτοικοι άλλων περιοχών» (Ζακοπούλου στο: Νιτσιάκος, Κασίμης (επιμ.), 2008: 267). Η τοπική

⁵⁰ Κατά τον Β. Νιτσιάκο από το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου και έπειτα οι αλλαγές στην κοινωνικο-οικονομική οργάνωση του ελλαδικού ορεινού τοπίου εξαιτίας των δημογραφικών, κοινωνικών και πολιτικών συνεπειών του πολέμου είναι σημαντικές (αποσύνθεση κοινωνικού ιστού και κατάρρευση παραγωγικού συστήματος) (Νιτσιάκος στο: Νιτσιάκος, Κασίμης (επιμ.) 2008: 208).

⁵¹ Οι αγροτικοί πληθυσμοί εγκαταλείπουν όλο και πιο μαζικά την «απαγριωμένη επαρχία» (Μερακλής, 1989: 90) και τον τρόπο ζωής της αναζητώντας την πολιτιστική πρόοδο και την ποιότητα διαβίωσης που επαγγέλλονταν τα αστικά κέντρα. Αποτέλεσμα της φυγής προς τις πόλεις ήταν το φαινόμενο της αστυφιλίας και η νόθα αστικοποίηση αυτών των πληθυσμών (Μερακλής, 1984: 25).

⁵² Ως μετανάστευση θεωρούμε τη μετακίνηση ενός ατόμου ή μιας ομάδας από μία χώρα σε μια άλλη για μεγάλο χρονικό διάστημα, και την ανάπτυξη στον νέο χώρο των αναγκαίων δραστηριοτήτων της καθημερινής ζωής (Μπαλτά 2004: 186). Επέρχονται μεγάλες αλλαγές στη ζωή του ανθρώπου που εκπατρίζεται, με συνέπεια να τίθεται σε κίνδυνο η ταυτότητά του, καθώς βιώνει αρνητικά το φάσμα της ετερότητας. Πράγματι, ο μετανάστης χάνοντας στοιχεία από τη ζωή του, όπως προσφιλή του πρόσωπα, τον τόπο και τη γλώσσα του, τις συνήθειές του, αισθάνεται χωρίς έρεισμα, ενώ δεν αποκλείεται να περιθωριοποιείται από την εγχώρια κοινότητα που τον υποβαθμίζει κοινωνικά και οικονομικά.

κοινότητα, παρόλα αυτά, είχε πια αποδομηθεί⁵³ και επανασυσταθεί σε νέα μέρη, όπου είχαν πλέον περάσει στο στάδιο της ενσωμάτωσης σε αυτά.

Η δημογραφική εξέλιξη του χωριού καταδεικνύει τη δραματική μείωση του πληθυσμού των κατοίκων⁵⁴.

Ένα δίκτυο χωματόδρομων διανοίχθηκε από το Μουζάκι προς τα χωριά της Αργιθέας μεταξύ 1960 και 1965 επιτρέποντας σε μικρά λεωφορεία και φορτηγά να προσεγγίσουν τα δύσβατα εκείνα μέρη, γεγονός που διευκόλυνε τις μετακινήσεις των κατοίκων σε άλλες περιοχές. Οι λόγοι της εγκατάστασης των οικογενειών του χωριού σε πόλεις του εσωτερικού ή της αποδημίας τους σε χώρες του εξωτερικού αναφέρονται σε βιοποριστικές οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες. «Φύγαμε, γιατί θέλαμε να φάμε. Εγώ έφυγα δεκατριώ-δεκατεσσάρω χρονώ από το χωριό, για να φυλάξω πρόβατα στη Θήβα» (Αυγέρης Βοϊβόντας, Λεοντίτο).

«Η ζωή ήταν πολύ δύσκολη. Οι καιρικές συνθήκες, κρύο πολύ, και η διαβίωση. Η μόνη διατροφή ήταν τα γαλακτοκομικά και λίγα φασόλια. Δεν υπήρχε άλλο, τι να φας. Κρέας μόνο Χριστούγεννα και Πάσχα. Δώδεκα χρονών έφυγα από το χωριό. Ήρθα στην Τιθορέα για ένα χρόνο στο Γυμνάσιο, έμενα σε συγγενή. Μετά γύρισα στο Πετρίλο και τέλειωσα το Γυμνάσιο που είχαν φτιάξει εκεί. Έμενα και εκεί σε συγγενείς δύο χρόνια. Δεν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα να συνεχίσω στο Λύκειο. Πήγα εργάτης στο Μαραθώνα τέσσερα χρόνια και μετά μπήκα στην Αστυνομία» (Ηλίας Σκουμής, Πετροχώρι). «Έφυγα από δώδεκα χρονώ να βοηθήσω και τους δικούς μου. Πήγα κι έγινα τσοπάνης σε ξένα πράματα. Έκανα πέντε χρόνια αυτή τη δουλειά. Έρημος και ξένος, άλλοτε νηστικός και άλλοτε πεινασμένος, που λένε» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά).

Εντωμεταξύ, μία καταστροφική κατολίσθηση σε διπλανό χωριό μετά από ισχυρό σεισμό τον Φεβρουάριο του 1963, ευτυχώς χωρίς απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, ώθησε αρκετούς στην εγκατάλειψη του χωριού. Γράφει για το γεγονός αυτό ο Γ. Θωμάς: «Απ' την κορυφή σχεδόν του Στοιχειού⁵⁵ ξεκόπηκε ολόκληρη η δυτική πλευρά

⁵³ Αναλύοντας την έννοια της αποεδαφοποίησης (deterritorialization) ο Α. Appadurai (1996) αναφέρει ότι ο τόπος ως βίωμα αποδιαρθρώνεται, καθώς η ανθρώπινη κινητικότητα (μετανάστευση, τουρισμός) επανανοηματοδοτεί τους χώρους δημιουργώντας νέους, που ονομάζει διατοπικότητες (translocalities) (στο Δρίνης, 2020: 82).

⁵⁴ [https://el.wikisource.org/wiki/Ελληνική_απογραφή_2011_\(de_facto\)/Περιφερειακή_Ενότητα_Καρδίτσας](https://el.wikisource.org/wiki/Ελληνική_απογραφή_2011_(de_facto)/Περιφερειακή_Ενότητα_Καρδίτσας), Ανακτήθηκε: 15/06/2020.

⁵⁵ Η ονομασία του βουνού Γαλατσίου ως «Στοιχειού» προέρχεται από τα φίδια που είχαν τις φωλιές τους εκεί, και τα οποία οι κάτοικοι της περιοχής αποκαλούσαν «στοιχειά».

του βουνού και κατακύλησε στα ρέματα κάτω. Το αποτέλεσμα ήταν να χαθεί ολόκληρη ρεματιά και να δημιουργηθεί (sic) ένα τεράστιο χωμάτινο φράγμα εκεί, που είχε σα συνέπεια τη δημιουργία μιας μεγάλης λίμνης⁵⁶ στο άλλοτε ρέμα» (Θωμά, 1969).

Οι επιτροπές των εμπειρογνομόνων που επισκέφθηκαν το σημείο συνέστησαν στους κατοίκους να μετεγκατασταθούν, καθώς υπήρχε μεγάλος κίνδυνος να καταρρεύσει και άλλο τμήμα της πλαγιάς, μιας και το έδαφος είναι ασβεστολιθικό⁵⁷. Για τον λόγο αυτό, παραχωρήθηκαν εκτάσεις σε οικογένειες των Κουμπουριαντών από τον Δήμο της Αμφίκλειας (παλαιότερα ονομαζόταν Δαδί), της περιφερειακής ενότητας Φθιώτιδας. Το μέρος αυτό δεν τους ήταν άγνωστο, καθώς κάποιοι έφερναν τα κοπάδια τους να ξεχειμωνιάσουν στον Παρνασσό, ενώ άλλοι κατέβαιναν να εργαστούν ως βοσκοί. Οι πρώτες οικογένειες ήρθαν στην Αμφίκλεια το έτος 1965-1966, όπως διαπιστώνεται από τις εγγραφές μαθητών στο Δημοτικό Σχολείο, (Αρχείο Μητρώου Μαθητών του Δημοτικού Σχολείου Αμφίκλειας). Έως το 1976 καταγράφονται 78 εγγραφές μαθητών με καταγωγή από τα Κουμπουριανά. Οι Κουμπουριανίτες της Αμφίκλειας δημιούργησαν τη δική τους συνοικία κτίζοντας τα σπίτια τους στη νότια πλευρά της πόλης. Για την κατασκευή των σπιτιών τους χορηγήθηκε κρατικό δάνειο. Είχαν, επίσης, το δικό τους καφενείο, ίδρυσαν πολιτιστικό σύλλογο και την ενορία τους με την ανέγερση του Ιερού Ναού του Αγίου Ευσταθίου. Στα χωράφια που τους δόθηκαν καλλιεργούσαν καπνά, βαμβάκι, καλαμπόκι. Άλλοι ασχολήθηκαν με τις ελιές, ενώ άλλοι εργάστηκαν και στο εργοστάσιο βαμβακιού της περιοχής, που λειτουργούσε εποχικά. Από την κατά βάση κτηνοτροφική παραγωγή στο χωριό, πέρασαν στην αγροτική ζωή πουλώντας πια και τα κοπάδια τους.

Εκτός από την Αμφίκλεια, οι Κουμπουριανίτες επέλεξαν ως τόπους εγκατάστασης την κωμόπολη του Μουζακίου, το παρακείμενο χωριό του Μαυρομματίου, την Καρδίτσα, τα Τρίκαλα, τη Λάρισα, τον Βόλο και τη Θεσσαλονίκη. Άλλες οικογένειες μετακινήθηκαν στη Λιβαδειά, στον Ορχομενό και στην Περιφέρεια Αττικής.

Η μετανάστευση συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του 1990, όταν καταργήθηκε το Δημοτικό Σχολείο, που είχε ιδρυθεί το 1883⁵⁸, ελλείψει μαθητών. Η

⁵⁶ Πρόκειται για τη λίμνη Στεφανιάδας.

⁵⁷ Κατολισθήσεις είχαν σημειωθεί και κατά το παρελθόν στην περιοχή. Κατά την προφορική παράδοση, ο οικισμός της Άνω Χώρας των Κουμπουριανών ήταν χτισμένος σε ψηλότερο σημείο της πλαγιάς του βουνού Κουκουρέλου. Ανοικοδομήθηκε, όμως, χαμηλότερα στις αρχές του 18^{ου} αι., στη σημερινή του θέση (1050 μ.) εξαιτίας της μεγάλης κατολίσθησης.

⁵⁸ Το 1883 ιδρύθηκε ο Δήμος Αργιθέας με έδρα το χωριό Κουμπουριανά, επειδή ήταν γεωγραφικό κέντρο της περιοχής.

δραματική μείωση του πληθυσμού είχε ως συνέπεια την ερήμωση του χωριού. Τα περισσότερα σπίτια κατέπεσαν από τη φθορά του χρόνου, ενώ τα χωράφια έγιναν βοσκότοποι.

Σήμερα, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, και κυρίως όσοι δεν κατοικούν σε κοντινές πόλεις, αποφεύγουν οι περισσότεροι το πολύωρο ταξίδι. Άλλωστε, και το οδικό δίκτυο δυσχεραίνει την προσβασιμότητα με τους στενούς και δύσκολους δρόμους. «Είναι τέσσερις με πέντε ώρες από την Αμφίκλεια μέχρι το χωριό. Έχω από το 2012 να πάω, στο Αντάμωμα. Δεν έχω και πού να μείνω. Αν είχα, θα με τράβαγε περισσότερο. Κανένα από τα αδέρφια μου δεν πηγαίνει. Πολλοί κληρονόμοι για ένα σπίτι που δεν ομογνωμούνε και δεν το φτιάχνουνε» (Ηλίας Καλλιακούδας, Κουμπουριανά). «Εμείς πηγαίνουμε για μια-δυο μέρες στο πανηγύρι του Σωτήρος. Μένουμε στον μπατζανάκη μου» (Ηλίας Σκουμής, Πετροχώρι). «Από το 2010 που ήρθε η κρίση ανεβαίνουν λιγότεροι στο χωριό λόγω οικονομικών δυσκολιών. Και απ' όταν κόπηκαν οι εκλογές δεν πηγαίνουν πλέον. Εγώ δεν ξαναγυρίζω. Και ποιον να δω;» (Αυγέρης Βοϊβόντας, Λεοντίτο).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

Τα Κουμπουριανά ξαναζωντανεύουν το καλοκαίρι. Η συμβολή των τοπικών Συλλόγων στην ανασυγκρότηση της κοινότητας

Τους καλοκαιρινούς μήνες υπάρχει μία πληθυσμιακή άνθιση στο χωριό, κυρίως από το Πάσχα μέχρι τέλος Οκτωβρίου. Είναι το φαινόμενο των «μικρών» συνταξιούχων που ανεβαίνουν στα Κουμπουριανά για το καλοκαίρι. Η νεότερη γενιά απογόνων των Κουμπουριαντών επισκέπτεται το χωριό στην καλοκαιρινή τους άδεια. Κρατούν κάποιες μέρες από τις διακοπές τους υπολογίζοντας να βρίσκονται στα Κουμπουριανά στο πανηγύρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Όσοι δεν έχουν δικό τους κατάλυμα, φιλοξενούνται σε συγγενείς και φίλους.

Τοπικοί σύλλογοι και ανασυγκρότηση της κοινότητας

Απόρροια της μεγάλης εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης ήταν η ίδρυση των πολιτιστικών συλλόγων των Κουμπουριαντών. Έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν ως αστικά σωματεία ο Πολιτιστικός Σύλλογος των Απανταχού Κουμπουριαντών, ο Σύλλογος Κουμπουριαντών Αμφίκλειας και ο Σύλλογος Κουμπουριαντών Αττικής. Στους βασικούς καταστατικούς τους σκοπούς συγκαταλέγονται η μελέτη των ζωτικών προβλημάτων του χωριού και των συνοικισμών του και η προσπάθεια επίλυσής τους σε συνεργασία με τον Δήμο Αργιθέας, την Περιφερειακή Ενότητα Καρδίτσας, τη Μητρόπολη Καρδίτσας και την Κεντρική Διοίκηση του Κράτους.

Επίσης, σημαντική θεωρείται η σύσφιξη των οικογενειακών και φιλικών δεσμών, όπως και η καλλιέργεια συναισθημάτων αλληλεγγύης, συμπαράστασης και συνεργασίας των Κουμπουριαντών που διαμένουν στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Επιπλέον, δίνουν έμφαση στην πολιτιστική ανάπτυξη του χωριού με την έκδοση ενημερωτικών εντύπων, τη συγκέντρωση, διαφύλαξη και αξιοποίηση του λαογραφικού υλικού, τη διάσωση τοπικών τραγουδιών και χορών, τη διοργάνωση πολιτιστικών και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων και την ανάπτυξη της τουριστικής κίνησης του τόπου, ενώ διενεργούν εράνους για την αποκατάσταση των ιστορικών κτισμάτων των Κουμπουριανών.

Οι τοπικοί σύλλογοι, ως θεσμός-κλειδί, αναπληρώνουν συχνά το κενό της τοπικής αρχής. Παράλληλα, δρουν για τη δημιουργία εναλλακτικών δεσμών κοινοτικής αλληλεγγύης ανάμεσα στους συντοπίτες. Συνεπώς, οι σύλλογοι παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση και την εδραίωση της συλλογικής ταυτότητας των μελών τους (Potiropoulos, 2012: 202). Οι σύλλογοι, ως δομές, δραστηριοποιούνται για την ενδυ-

νάμωση των δεσμών μεταξύ των μελών τους, την ανασύσταση και διατήρηση της μνήμης αλλά και τη συντήρηση της τοπικής ταυτότητας⁵⁹ με σκοπό να αποκτήσουν ανάλογα βιώματα οι νεότερες γενιές. Διοργανώνουν ετήσιες χοροεσπερίδες, την πρωτοχρονιάτικη κοπή πίτας και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Στην Αμφίκλεια, για παράδειγμα, στις αρχές του φθινοπώρου διοργανώνουν οι Κουμπουριανίτες τη Γιορτή του Καλαμποκιού, όπου ψήνουν και μοιράζουν καλαμπόκια σε ανάμνηση των «ξεφλουδισμάτων». Φροντίζουν, ακόμη, για τη διδασκαλία των τοπικών παραδοσιακών χορών στα παιδιά και τους νέους. «Ο παραδοσιακός χορός, που είναι στενά συνδεδεμένος με το πολιτισμικό παρελθόν και τον τρόπο ζωής του λαού μας, μαζί με τη μουσική και το τραγούδι [...] αποτελεί πολιτισμικό στοιχείο και με αυτή την έννοια συμβάλλει στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητάς μας» (Δήμας στο: Νιτσιάκος (επιμ.), 1994: 137).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στον καθοριστικό ρόλο του διαδικτύου⁶⁰ στη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των συγχωριανών αναιρώντας έτσι το εμπόδιο των μεγάλων αποστάσεων αλλά και στην ανασυγκρότηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας. «Η ύπαρξη του διαδικτύου διευκολύνει τη μεταβίβαση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι κοινωνικοί χώροι της οικογένειας και της κοινότητας δεν επαρκούν για την έκφραση και τη μεταβίβαση αυτή» (Χρυσανθοπούλου, 2017: 115). Μέσω των ιστοτόπων και των κοινωνικών μέσων δικτύωσης δημόσιας πρόσβασης που διαχειρίζονται, οι σύλλογοι κοινωνοποιούν τις δράσεις τους, ενημερώνουν για ό, τι νεότερο σε έργα υποδομής και ανάπτυξης αφορά τον Δήμο Αργιθέας και το χωριό ειδικότερα, ενώ δίνουν βήμα έκφρασης στους συγχωριανούς λειτουργώντας ως εικονικός χώρος συνάντησης και ανταλλαγής απόψεων, ιδεών και προβληματισμών για το παρόν και το μέλλον των Κουμπουριανών. Το διαδίκτυο ως «τρίτος χώρος» (third space) υποκαθιστά εν μέρει, θα μπορούσαμε να πούμε, τη φυσική κοινότητα μεταβιβάζοντας την αίσθηση του ανήκειν σε αυτήν και παράλληλα διασώζει το πολιτισμικό αποτύπωμα του χωριού (Χρυσανθοπούλου, 2017: 66, 112-114), ως κληροδότημα στους απογόνους των Κουμπουριανιτών που δεν έζη-

⁵⁹ Στη διδακτορική διατριβή του Παρασκευά Ποτηρόπουλου (2007) για τη διαμόρφωση της Πίνδου ως βιωμένου τόπου και σύμπλεγμα πολιτισμικών τοπίων, η τοπικότητα νοείται ως ιστορική ταυτότητα και κοινωνική εμπειρία, ενώ εξετάζεται το πώς αυτή ανασυγκροτείται συμβολικά μέσα από εθιμικές τελετουργίες κατά την επάνοδο των αποδήμων στην ιδιαίτερη πατρίδα τους υπό το πρίσμα της αίσθησης του ανήκειν στην κοινότητα.

⁶⁰ Οι εικονικοί αυτοί χώροι αποτελούν πεδίο επαφών τόσο για τους εσωτερικούς μετανάστες Κουμπουριανίτες, όσο και για εκείνους της Διασποράς, συνδυάζοντας το τοπικό (local) με το παγκόσμιο (global), ως glocal σημείο αλληλόδρασης.

σαν στο χωριό, παρά το γνωρίζουν μόνο ως τόπο διακοπών. Τακτικές είναι οι αναρτήσεις άρθρων στους διαδικτυακούς τόπους για την ιστορία, τα έθιμα του κύκλου της ζωής και του χρόνου, τη γαστρονομία με συνταγές για πίτες και γλυκά, και τη μουσικοχορευτική παράδοση του χωριού διατηρώντας ζωντανή τη μνήμη των αποδήμων, ενώ αποτελούν τεκμήρια γνώσης για τις παραδόσεις του χωριού⁶¹, καθώς ανάμεσα στις γραμμές τους ανευρίσκονται εθνοτικές και εθνοτικοτοπικές αξίες και συμβολισμοί (Χρυσανθοπούλου, 2008α: 323-357).

Ως ημέρα ετήσιας εορτής των συλλόγων έχει οριστεί η 6^η Αυγούστου, της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, που πανηγυρίζει ο κεντρικός Ναός του χωριού. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι στις 29 Ιουλίου 2012 πραγματοποιήθηκε στα Κουμπουριανά το Αντάμωμα των Απανταχού Κουμπουριαντών με συνδιοργάνωση των πολιτιστικών συλλόγων. Προηγήθηκε Θεία Λειτουργία στον Ναό του χωριού και στη συνέχεια διασκέδασαν με τα παραδοσιακά τοπικά τραγούδια και χορούς. «Είχαν αφιχθεί Κουμπουριανίτες από την Αυστραλία, από χώρες της Ευρώπης και από πολλές πόλεις της Ελλάδας. Υπήρξαν συγκινητικές στιγμές. Ανταμώθηκαν ξενιτεμένοι συγχωριανοί, συγγενείς, παλιοί συμμαθητές και φίλοι, μετά από δεκαετίες, ώριμοι πλέον από το πέρας του χρόνου και τους αγώνες της ζωής. Τραγούδησαν το «Καλώς ανταμωθήκαμε...» και ευχήθηκαν «Καλή αντάμωση σε νέο Αντάμωμα» (Παναγιώτης Νταβαρίνος, Γιώργος Δήμος, Κουμπουριανά). Ωστόσο, δεν έχει επαναληφθεί έκτοτε.

Το Λαογραφικό Μουσείο των Κουμπουριανών

Στο πλαίσιο της προσπάθειας διαφύλαξης της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, παραχωρήθηκε το 2018 στον Σύλλογο Απανταχού Κουμπουριαντών η οικία του Κλεομένη Ποζιού, παλαιού δασκάλου στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως Λαογραφικό Μουσείο και Ξενώνας. Αφού ολοκληρώθηκαν οι απαραίτητες επισκευές τον Νοέμβριο του 2019, το κτήριο πλέον στεγάζει το Λαογραφικό Μουσείο Κουμπουριανών σε δύο αίθουσες στο ισόγειο, και τα δωμάτια για φιλοξενία στον πρώτο όροφο, δύο δίκλινα και ένα τρίκλινο δωμάτιο, με κοινόχρηστους χώρους το καθιστικό, την κουζίνα και το μπάνιο. Η περίοδος λειτουργίας είναι από 1^η Μαΐου έως το τέλος Σεπτεμβρίου.

Το σύνολο των αντικειμένων που εκτίθενται στο Μουσείο είναι προσφορά των κατοίκων του χωριού. Σε σχετική ανακοίνωση του Πολιτιστικού Συλλόγου του χωριού

⁶¹ Τα κείμενα αυτά θα μπορούσαν να ενταχθούν στο πλαίσιο της νέας ή ηλεκτρονικής (Κατσαδώρας, 2013) προφορικότητας στο περιβάλλον της εικονικής εγγραμματοσύνης (Ong, 2015').

για το περιεχόμενο του Μουσείου αναφέρεται ότι: «Η συγκέντρωση και διαφύλαξη του λαϊκού πλούτου μας είναι έργο μεγάλης σημασίας για το χωριό και την περιοχή μας. Τα εκθέματα είναι δημιούργημα του λαού μας, όπως μας τα παρέδωσαν οι παππούδες μας και οι γιαγιάδες μας, έτσι και εμείς πρέπει να τα παραδώσουμε στα παιδιά μας και στα εγγόνια μας, για να συνεχιστεί η παράδοση του χθες και να θαυμάσει ο επισκέπτης τα έργα τέχνης και τα σκαλίσματα της γλίτσας, της ρόκας και του αργαλειού. Στα εκθέματα συγκαταλέγονται καθημερινά χρηστικά αντικείμενα όπως υφαντά, κεντήματα, φορεσιές, κουβέρτες, μαντανιές, πάντες, τορβάδες, δισάκια, κάπες, τσόλια και πολλά άλλα οικιακά σκεύη όπως κατσαρόλες, γάστρες, πυροστιές, βαρέλες, σκαφίδια, λάμπες, κανδήλια, λανάρια, αργαλειός, σφοντύλια, αδράχτια. Επίσης, εργαλεία της γεωργικής και κτηνοτροφικής ζωής όπως δρεπάνια, κοσιές, κουδούνια, κυπριά, προβατοψάλιδα, πριόνια, μαχαίρια, αντικείμενα της καθημερινότητας των ανθρώπων της παλαιάς εποχής. Η προσπάθεια οργάνωσης του μουσείου δεν τελείωσε εδώ, συνεχίζουμε να το εμπλουτίζουμε⁶²». Η διάσωση των τεκμηρίων του λαϊκού πολιτισμού του χωριού είναι επιθυμία των κατοίκων και όλων των συλλογικών φορέων τους. Πράγματι, οι απόδημοι Κουμπουριανίτες συμμετέχουν ενεργά στη ζωή και την αποστολή του μουσείου (Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 2005: 151). Συγκεντρώνουν τα οικογενειακά κειμήλια που επιθυμούν να δωρίσουν στη λαογραφική συλλογή στηρίζοντας έμπρακτα το σημαντικό αυτό εγχείρημα για την ανάδειξη και συνέχιση του πολιτιστικού στίγματος του τόπου.

Το περιεχόμενο του μουσείου και ο ρόλος του στη συγκρότηση της σύγχρονης ταυτότητας των κατοίκων του οικισμού είναι πρωταρχικός. Κύριος στόχος του λαογραφικού μουσείου είναι η διάσωση της πολιτιστικής παράδοσης και η ενίσχυση της παιδείας και του πολιτισμού. Οι τοπικές κοινωνίες καθρεφτίζονται στα λαογραφικά μουσεία τους, ενώ προσφέρονται ως χώρος συνάντησης των γενεών. Γράφει η Ευρ. Αντζουλάτου-Ρετσίλα: «[...] τα μουσεία αυτά τεκμηριώνουν την εξέλιξη της ζωής στον γεωγραφικό χώρο που καλύπτουν και συμβάλλουν στο συνειδητό λάξεμα της συλλογικής μνήμης. Με το πολιτισμικό κεφάλαιο που διαφυλάττουν, αντικαθρεφτίζουν, μεταξύ άλλων, τα δράματα από τις συγκρούσεις του χθες και συμβάλλουν στην καλλιέργεια μιας νέας διάθεσης για ανοχή, κατανόηση και καλόπιστο διάλογο, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητας, της οποίας η συνοχή σφυρηλα-

⁶² www.koumpouriana.gr. Ανακτήθηκε :15/04/2020.

τείται καθημερινά» (Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 2005: 150, 198). Πράγματι, ένα λαογραφικό μουσείο λειτουργεί ως θεματοφύλακας της ιστορικής μνήμης, ως κιβωτός διαφύλαξης και ανάδειξης της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Με άλλα λόγια, προτάσσεται ο κοινωνικός του ρόλος ως «αποθέτη της συλλογικής μνήμης» (Οικονόμου, 2014: 155). Κατά τον Μ. Foucault, τα μουσεία ανήκουν στο φάσμα των ετεροτοπιών, καθώς από τον 19^ο αιώνα και μετά, από ατομικές συλλογές γίνονται γενικό αρχείο, τόπος συλλογής, συσσώρευσης, καταγραφής και ταξινόμησης «όλων των χρόνων, όλων των εποχών, όλων των ιδεών», ένας τόπος «αιώνιος», στο απυρόβλητο του χρόνου (Foucault, 1984: 46-49).

Τα εκθέματα είναι ταυτόχρονα τεκμήρια μνήμης και σύμβολα της πολιτισμικής ταυτότητας, μέσα από τα οποία διαλέγονται το παρελθόν με το παρόν. Ανατρέχοντας στο σημείο αυτό στο συλλογικό έργο του Arjun Appadurai “The social life of things”, όπου αναπτύσσει τη θεωρία για την «κοινωνική ζωή των αντικειμένων», μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πορεία και τους μετασχηματισμούς τους στον χρόνο. Ο Igor Kopytoff εισήγαγε το μεθοδολογικό εργαλείο της «πολιτισμικής βιογραφίας των πραγμάτων» που καταγράφει φάσεις και διαδικασίες στη ζωή των αντικειμένων, όπου σαφώς εντάσσονται και τα μουσειακά εκθέματα (Κούζας, 2016: 115-116). Αυτά εξετάζονται στο ιδιαίτερο πολιτισμικό τους πλαίσιο, τη θέση τους στο αξιακό σύστημα και σύμφωνα με τη συμβολική-τελετουργική-ηθική αξία τους στην εκάστοτε κοινωνία και πολιτισμό. Επανανοηματοδοτούνται, λοιπόν, μέσα από διαδοχικές αναπλαισιώσεις στα κοινωνικά συμφραζόμενά τους.

Λαμβάνοντας υπόψη και νέες οπτικές αναγνωρίζεται πλέον ότι τα αντικείμενα διαδρούν με τους ανθρώπους ή επιδρούν πάνω σε όσους τα κοιτούν, τα χρησιμοποιούν ή τα κατέχουν (Γιαλούρη, 2017^β: 42). Διαφαίνεται εδώ και η άυλη διάσταση των υλικών αντικειμένων, και εν προκειμένω των μουσειακών εκθεμάτων, που είναι συνδεδεμένα με συναισθήματα και μία προσωπική ή και συλλογική ιστορία, αποτυπώνοντας έτσι την «πολυαισθητηριακή» ή «διδαισθητηριακή» προσέγγιση στον πολιτισμό (Γιαλούρη, 2017^β: 43). Η εξέλιξή τους μέσω μετασχηματισμών τους αποδίδει νέες σημασίες, που εξαρτώνται από τα κοινωνικά συμφραζόμενα, ώστε να λειτουργούν ως σύμβολα.

Με τη δημιουργία ξενώνα, πλησίον του λαογραφικού μουσείου διευκολύνεται έστω και περιορισμένα η δυνατότητα διαμονής στο χωριό Κουμπουριανιτών, των οποίων τα σπίτια δεν είναι πλέον κατοικήσιμα. Η έλλειψη στέγης ήταν και εξακολουθεί

βεβαίως να είναι για πολλούς Κουμπουριανίτες ανασταλτικός παράγοντας επίσκεψης στον γενέθλιο τόπο τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι άνθρωποι των ορεινών οικισμών πάλεψαν σε όλη τους τη ζωή με μόχθο, ευρηματικότητα και υπομονή με τις δυστροπίες της φύσης και κατάφεραν να εξημερώσουν μέρη άγρια και δυσπρόσιτα. Όταν πήραν την απόφαση να φύγουν από την προγονική τους γη, κατέβηκαν στα αστικά κέντρα της χώρας ή έγιναν Έλληνες της Διασποράς αναζητώντας μία καλύτερη ποιότητα ζωής.

Η έρευνα στην Ελλάδα για εγκαταλελειμμένους και ερημωμένους οικισμούς μας φέρνει αντιμέτωπους με την ιστορία της πατρίδας μας, με σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, με φυσικά φαινόμενα, με την πορεία μας στον χρόνο. Ακριβής ή πλήρης καταγραφή των οικισμών που εγκαταλείφθηκαν σε κάθε χρονική στιγμή με ταυτόχρονη αναφορά στα αίτια εγκατάλειψης δεν υπάρχει. Ερημωμένους θεωρούμε τους οικισμούς που δεν έχουν ούτε έναν κάτοικο όλες τις εποχές του χρόνου.

Οι αιτίες εγκατάλειψης ενός οικισμού είναι πολυπαραγοντικές και οι σημαντικότερες από αυτές θεωρούνται τα μεγάλα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα. Στον 20^ο αιώνα εκατοντάδες χωριά ερημώθηκαν εξαιτίας των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) και ακόμα περισσότερο λόγω του ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου (1946-1949). Πολλοί οικισμοί στοίχειωσαν στα ορεινά, γιατί η καλλιέργεια της γης ήταν ασύμφορη, ενώ ο ρυθμός μείωσης των κατοίκων αυξανόταν λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, αλλά και της μετανάστευσης στο εξωτερικό. Από τους σύγχρονους λόγους εγκατάλειψης των χωριών η πλέον συνήθης είναι οι κατολισθήσεις και η μεταφορά του οικισμού σε σημείο ασφαλές, αλλά και πιο κοντά στο βασικό οδικό δίκτυο. Ανάμεσα στις αιτίες των ορεινών οικισμών μπορούμε να αναφέρουμε και την έλλειψη εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής για τη χρήση γης, την ανεργία, την αλλαγή του τρόπου ζωής. Σε πολλές ορεινές περιοχές τα έργα οδοποιίας άργησαν να γίνουν ή δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμα.

Σίγουρα, το φαινόμενο της ερήμωσης των ορεινών περιοχών είναι γενικότερο, έχει παγκόσμιες διαστάσεις. Η αντιμετώπιση, όμως, του προβλήματος πιστοποιεί ακριβώς και την ευαισθησία του κάθε λαού απέναντι στο πολιτισμό και την ιστορία του. Υπάρχουν αναπτυγμένες χώρες που συνειδητοποίησαν έγκαιρα την ανάγκη διαφύλαξης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και εκπόνησαν συγκεκριμένα προγράμματα ανάκτησης των ορεινών οικισμών διαθέτοντας κονδύλια, για να κρατήσουν στη ζωή και να αξιοποιήσουν τις ορεινές περιοχές τους. Σε όσα μέρη της ορεινής Ελλάδας σημειώθηκαν προσπάθειες ανάπτυξης, αυτές οφείλονταν συνήθως αποκλειστικά στη δράση

τοπικών φορέων και πρωτοβουλιών των κατοίκων. Για τους ήδη ερημωμένους οικισμούς η επανακατοίκηση είναι μάλλον αδύνατη.

Ωστόσο, η αειφόρος τουριστική αξιοποίηση με προγράμματα οικοτουρισμού (Δέλτσου στο: Νιτσιάκος, Κασίμης (επιμ.) 2008: 232) εκείνων που συνδυάζουν την ομορφιά του τοπίου με την ιστορία και τα μνημεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής, όπως τα πέτρινα γεφύρια και οι νερόμυλοι, με σεβασμό στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, αποτελεί ίσως μία ευκαιρία, για να διατηρηθούν στο μέλλον⁶³. Από μόνα τους, άλλωστε, τα σημεία αυτά συνιστούν πολιτισμικές αξίες που δεν πρέπει να χαθούν.

⁶³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο της Ε. Κοβάνη για τον τουρισμό του αγροτικού χώρου (tourisme rural), όπου αναφέρεται σε παραδείγματα περιοχών της Γαλλίας και της Ελλάδας, στις οποίες εφαρμόζεται πρόγραμμα ορεινού αγροτουρισμού. (Κοβάνη στο Νιτσιάκος, Κασίμης(επιμ.), 2008: 223-227).

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Προοπτικές ανάδειξης και αναβίωσης των χωριών της Αργιθέας:

Η επόμενη ημέρα

Τα χωριά της Ανατολικής Αργιθέας, όπου ανήκουν και τα Κουμπουριανά, έχουν μαραζώσει πληθυσμιακά. Όπως επισήμανε ο Δήμαρχος Αργιθέας, κ. Ανδρέας Στεργίου στη συνέντευξη που ευγενικά παραχώρησε στο πλαίσιο της συγκέντρωσης υλικού για την παρούσα Εργασία: «Ο Δήμος Αργιθέας με βάση τις στατιστικές αναλύσεις του 2018 παραμένει ένας από τους δέκα πιο γερασμένους Δήμους της χώρας. Οι μόνιμοι κάτοικοι είναι ελάχιστοι. Κυρίως τα χωριά της περιοχής του ποταμού Αχελώου⁶⁴ είναι η πιο ζωντανή γωνιά. Παραμένουν ακόμα κάποιοι νέοι που ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα, είναι οι ήρωες που αντιστέκονται. Οι οικογένειές τους μεγαλώνουν εκεί, με μικρά παιδιά, τα οποία δυστυχώς πηγαίνουν σχολείο σε όμορους Δήμους, και δη στην Ευρυτανία, στο Ραπτόπουλο, μία ώρα μακριά».

Πολύ πρόσφατα ολοκληρώθηκε η ασφαλτόστρωση του τελευταίου τμήματος, μήκους 2 χλμ. του δημόσιου δρόμου που οδηγεί στα Κουμπουριανά. Ωστόσο, η Ανατολική με τη Δυτική Αργιθέα εξακολουθούν να συνδέονται με χωματόδρομους. Προβλήματα σοβαρά παρουσιάζουν τα δίκτυα υδροδότησης, καθώς στα χωριά δεν υπάρχει πάντοτε καθαρό πόσιμο νερό, και ηλεκτροδότησης, ιδίως κατά τους χειμερινούς μήνες. Στις ενέργειες αντιμετώπισης των δυσχερειών αυτών αναφέρεται σε συνέχεια της συνέντευξης ο Δήμαρχος, κ. Ανδρέας Στεργίου: «Το μεγάλο αναπτυξιακό εμπόδιο είναι ο οδικός αποκλεισμός. Σύντομα θα ξεπεραστεί, καθώς σχεδιάζεται ήδη η ασφαλτόστρωση που θα δώσει νέα πνοή, αφού ουσιαστικά θα συνδέονται τρεις περιφερειακές ενότητες, Άρτας, Καρδίτσας και Ευρυτανίας», ενώ τόνισε ιδιαίτερα: «Η Αργιθέα έχει ένα τεράστιο λαογραφικό, πολιτιστικό και ιστορικό υπόβαθρο, που είναι αναπόσπαστο κομμάτι της όποιας αναπτυξιακής κατεύθυνσης για την περιοχή. Είναι κυριολεκτικά ο ακρογωνιαίος λίθος. Μιλάμε για μία περιοχή με πραγματικά απίστευτα φυσικά μνημεία. Έχει την κοιλάδα του Αχελώου, τη νεότερη φυσική λίμνη της χώρας, τη λίμνη Στεφανιάδας, τον γηραιότερο πλάτανο της επικράτειας, ο οποίος εγγίζει τα 1000 έτη και βρίσκεται στην πλατεία του χωριού Λεοντίτο, που λέγεται ότι ήταν ορμητήριο του

⁶⁴ Ο σκηνοθέτης Δ. Κουτσιαμπασάκος στο ντοκιμαντέρ «Ο Ηρακλής, ο Αχελώος και η Μεσοχώρα» που προβλήθηκε πρόσφατα (10/2/2020) από την ΕΡΤ2 αναδεικνύει τον οικολογικό κίνδυνο που αντιμετωπίζει το χωριό Μεσοχώρα των Τρικάλων από την εκτροπή του ποταμού Αχελώου. Ωστόσο, το βαθύτερο μήνυμα βρίσκεται στη σχέση των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον, με την ιστορία, την παράδοση τους και τις προγονικές μνήμες.

Καραϊσκάκη. Μάλιστα είμαστε από τους λίγους Δήμους με θεσμικά ορισμένη ιστορική έδρα. Πρόκειται για το χωριό Πετρίλο. Το Δημοτικό Σχολείο του λειτούργησε ως δεύτερη έδρα της «Κυβέρνησης του Βουνού» τα χρόνια της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944). Υπάρχουν μονές και εκκλησίες, θρησκευτικά και αρχιτεκτονικά κειμήλια για την περιοχή. Έχουμε ένα κράμα στοιχείων που δύναται να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για την επόμενη ημέρα της Αργιθέας».

Στον άμεσο προγραμματισμό της Δημοτικής Αρχής βρίσκεται η επαναχάραξη και ο καθαρισμός ενός προσκυνηματικού μονοπατιού, μήκους 42 χλμ. σε συνεργασία με τον Ορειβατικό Σύλλογο Καρδίτσας, που θα συνδέει τα δύο ιστορικότερα Μοναστήρια της Καρδίτσας, τη Μονή Πελεκητής (Λίμνη Πλαστήρα) με τη Μονή Σπηλιάς (Κουμπουριανά). Κύριοι στόχοι για τη χάραξη της αναπτυξιακής πολιτικής του Δήμου είναι αφενός να βελτιωθούν οι υποδομές και αφετέρου να δοθεί έμφαση στον ορειβατικό και θρησκευτικό τουρισμό, ως επένδυση για το μέλλον της περιοχής, με παράλληλη ανάδειξη των ιστορικών και λαογραφικών μουσείων της Αργιθέας αξιοποιώντας τα εργαλεία των νέων τεχνολογιών⁶⁵, όπως η δυναμική προβολή μέσω διαδικτύου με portals σε συνεργασία με εταιρείες τηλεπικοινωνιών.

Πρωταρχικό, δε, μέλημα είναι ο σεβασμός στο φυσικό περιβάλλον και η διατήρηση των μνημείων που άφησαν ως κληροδότημα οι παλαιότεροι, τα υλικά αυτά τεκμήρια της πολιτιστικής κληρονομιάς που διασώζουν την ιστορική μνήμη της κοινότητας και συνδέονται με τη συλλογική ταυτότητα (Οικονόμου, 2014: 26). Ευχή των Αργιθεατών και των Κουμπουριανιτών είναι να βγει η ιδιαίτερη πατρίδα τους από την αφάνεια, να αναδειχθεί ο πολιτιστικός πλούτος και το φυσικό κάλλος της με δυναμική πορεία στον καινούργιο αιώνα.

⁶⁵ Οι εικονικές και κειμενικές αναπαραστάσεις των ορεινών τόπων που εγγράφονται στους τουριστικούς προορισμούς, και δη τους εναλλακτικούς, με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, εντάσσονται στη βιοτεχνολογία της εικονικότητας λειτουργώντας και ως εργαλείο διάδοσης του πολιτιστικού τουρισμού (Δρίνης, 2020: 269-273).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Χάρτες, Φωτογραφίες, Αργιθεατικό λεξιλόγιο

ΧΑΡΤΕΣ ΑΡΓΙΘΕΑΣ ΚΑΙ ΚΟΥΜΠΟΥΡΙΑΝΩΝ

Χάρτης Δήμου Αργιθέας Καρδίτσας⁶⁶

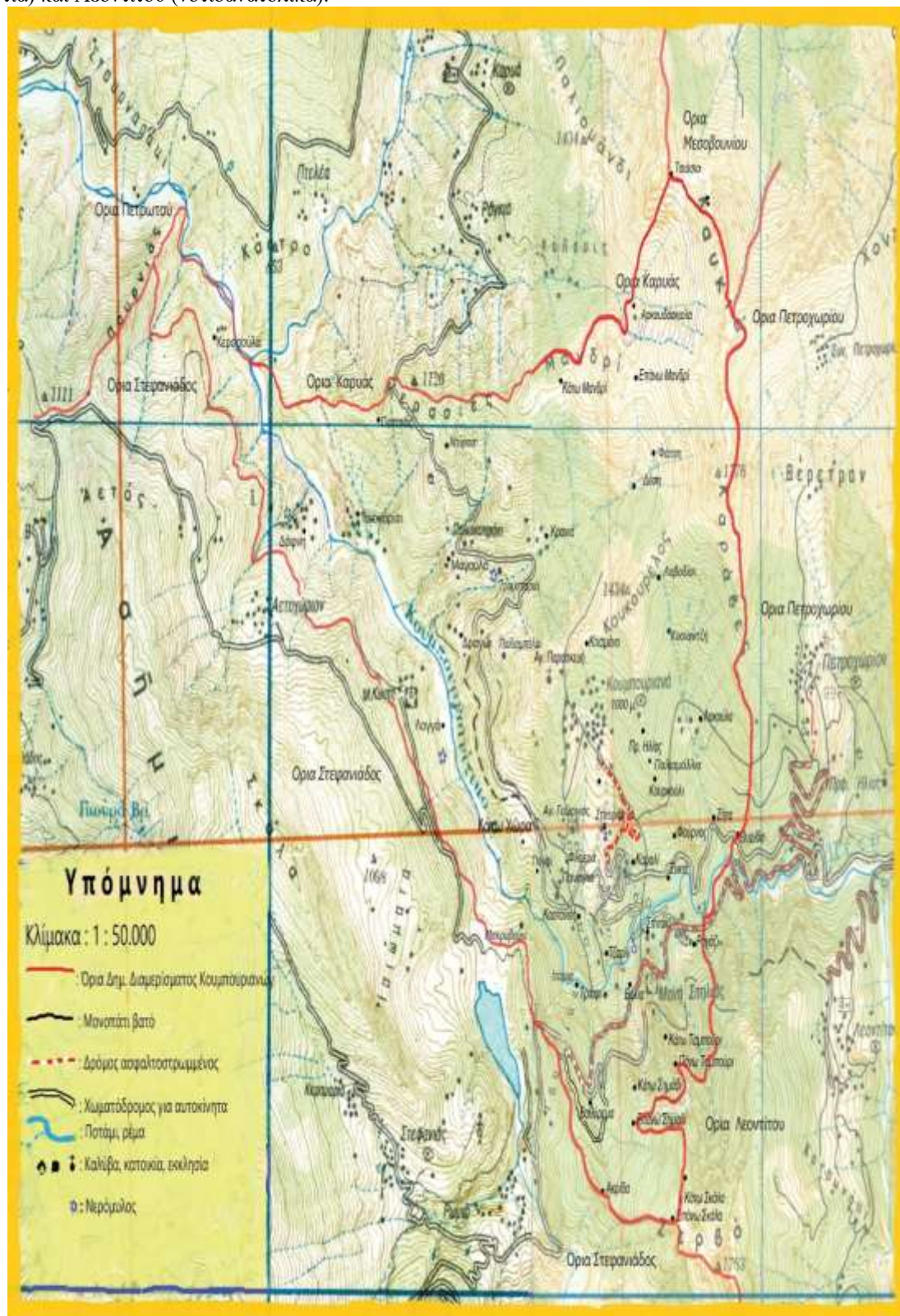
Ο Δήμος Αργιθέας βρίσκεται στο δυτικό μέρος της Περιφερειακής Ενότητας Καρδίτσας και στα γεωγραφικά όρια των Περιφερειακών Ενότητων Άρτας (δυτικά), Τρικάλων (βόρεια) και Ευρυτανίας (νότια).

⁶⁶ <https://we.tl/t-nWnj0W7LGb>

Χάρτης Κοινότητας Κουμπουριανών Αργιθέας Καρδίτσας⁶⁷

Η Κοινότητα Κουμπουριανών βρίσκεται στο γεωγραφικό κέντρο Του Δήμου Αργιθέας και στα όρια των Δημοτικών Κοινοτήτων Πετροχωρίου (ανατολικά,), Καρυάς (βόρειοδυτικά), Στεφανιάδας (νότια) και Λεοντίτου (νοτιοανατολικά).

⁶⁷ <https://we.tl/t-nWnj0W7LGb>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΟΥΜΠΟΥΡΙΑΝΩΝ

1) Ο κεντρικός οικισμός του χωριού (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Κουμπουριανά, 2007)

2) Η κεντρική πλατεία του χωριού «Μπλούνος» (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Κουμπουριανά, 2007)

3) Ο Ιερός ενοριακός Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Κουμπουριανά, 2007)

4) Η Ιερά Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου -Σπηλιάς (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Κουμπουριανά, 2007)

5) Η Ιερά Μονή Κώστη (Γενεσίου Θεοτόκου) στην πανήγυρή της (Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Νικ. Γραββάνη, Κουμπουριανά, 2012)

**6) Λαογραφικό Μουσείο Κουμπουριανών -Οικία δημοδιδασκάλου Κλεομένη Πο-
ζιού (Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Νικ. Γραββάνη, Κουμπουριανά, 2018)**

7) Χορός Κουμπουριαντισσών γυναικών στο πανηγύρι του χωριού-6 Αυγούστου
(Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Νικ Γραββάνη, Κουμπουριανά, 2012)

8) Παραδοσιακοί Οργανοπαίκτες Κουμπουριανίτες α΄ (Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Νικ. Γραββάνη, Κουμπουριανά, 2012)

9) Παραδοσιακοί Οργανοπαίκτες Κουμπουριανίτες β΄ (Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Γρηγ. Δήμου, Κουμπουριανά, 2007)

10) Παραδοσιακή Κουμπουριανίτισσα τρίτης ηλικίας (Φωτογραφικό αρχείο Γεωργίου Γρηγ. Δήμου, Κουμπουριανά, 1965)

11) Αγροτική-αστική Οικογένεια Κουμπουριανών (Φωτογραφικό αρχείο Ιωάννη Ευ. Ποζιού, Κουμπουριανά, 1953)

12) Κουμπουριανίτες εσωτερικοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη (Φωτογραφικό αρχείο Βασιλείου Αριστ. Κίσσα, Θεσσαλονίκη, 1955)

13) Αργιθεάτης ποιμένας (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Αργιθέα, 1998)

14) Η λίμνη της Στεφανιάδας-από κατολίσθηση (Φωτογραφικό αρχείο Παναγιώτη Ιω. Νταβαρίνου, Κουμπουριανά, 2012)

Αβαθία, η Ευανθία

Αβαλτος, αυτός που ενεργεί αυτόβουλα, που δεν είναι βαλτός.

Αγάλια, σιγά-σιγά

Αγάνι-α, η κορυφή του σιταριού με το καρπό, τα ξερά άνθη αγριόχορτων, κριθαριού, σιταριού κλπ., που διεισδύουν στα ρούχα και τα μαλλιά ανθρώπων και ζώων.

Αγανός, αραιός

Αγ(ου)ρίδα, το ανώριμο τσαμπί σταφυλιού

Αγγειό, κεραμικό, ξύλινο, γυάλινο, μεταλλικό και πλαστικό δοχείο (αγγείον)

Αγκιλώθκα, καρφώθηκα από αγκάθι

Αγκλίτσα (η), η κλίτσα (αγκύλη-αγκυλίτσα), η βακτηρία του κτηνοτρόφου.

Αγκωνάρι, επεξεργασμένη πέτρα, ορθογώνια, που τοποθετείται στις γωνίες πέτρινων κτισμάτων για καλύτερο «δέσιμο» της τοιχοποιίας.

Αγίνωτος, άγουρος, ανώριμος

Αγνάντι, απέναντι

Αγραπίδα, η επίστεψη του πέτρινου τοίχου κατοικιών, εκκλησιών και άλλων κτηρίων με πλακερές πέτρες

Αδειάζω, έχω χρόνο στη διάθεσή μου, δεν έχω δουλειές, είμαι εύκαιρος.

Άθαρο (το), αθώρητο, αυτό που δεν φαίνεται, που καλύφθηκε ολόκληρο από κάτι, που λερώθηκε.

Αθημωνιά, σωρός (από θερισμένο σιτάρι, καλαμπόκι ή ξηρά κλαδιά)

Ακουρμαίνομαι, ακούω μακρινούς ήχους, προσπαθώ να ακούσω κάτι.

Άκουρος, ακούρευτος

Αλ(η)χτάω, (ηλακή), γαβγίζω

Αλ(ι)σίβα, νερό από βρασμένη στάχτη για λούσιμο

Αλάδωτος, αβάπτιστος, φαγητό χωρίς λάδι

Αλαιμουργιάζω, Περνώ το χέρι μου γύρω από το λαιμό κάποιου, τον πνίγω.

Αλάνταβος, απρόσεκτος, επιθετικός, ατάλαντος

Αλάργα, μακριά

Αλαργεύω, απομακρύνομαι

Αλαταριά, πέτρα με μεγάλη επιφάνεια που βάζουν αλάτι για τα ζώα.

Αμαλαϊά, βοσκότοπος

Αμούντι (έγινε), εξαφανίστηκε

Άμπακος, άβακας (πίνακας), π.χ. έφαγε τον άμπακο, έφαγε μέχρι σκασμού, έφαγε και τον άβακα (πίνακα).

Αμπάρι, ο χώρος αποθήκευσης αλεύρων, σιταριού, καλαμποκιού

Άμποτες, κάποτε

Αμπώχνω, σπρώχνω

Αμπούριασε, γέμισε καπνό

Αναβερβέρξα, ανατρίχιασα

Αναμέρα, κάνε στην άκρη

Αναπιάνω, αραιώνω το προζύμι με αλεύρι και νερό για το ζύμωμα ψωμιού.

Ανάρμεγη, δεν έχει αρμεχθεί

Ανασκ(ε)λώνομαι, πέφτω ανάσκελα

Αναχαράζω, αναμασώ (επί μυρικαστικών ζώων)

⁶⁸ Στεργίου Ξ.ενοφ., *Η αργιθεατική διάλεκτος (Λεξικογραφία-Γλωσσολογία-Λαογραφία)*, Έκδ. Σύλλογος Αργιθεατών Θεσσαλών Αθήνας, Αθήνα 2001

Ανεβατίζω, ζυμώνω αλεύρι σταρένιο ή καλαμποκίσιο με μαγιά, για να γίνει ανεβατό (φουσκωμένο).

Ανέμη, ξύλινη συσκευή με περιστρεφόμενο μέρος, επάνω στην οποία τυλιγόταν το νήμα και δημιουργείτο η κελύβα.

Αντρακίδα, σκληρό αγκάθι των αγρών

Αντράλα ή ντράβαλος ή ντράβαλα, φασαρία

Αούτ(η)ς, ο ξένος που δεν είναι κατανοητός από τους γηγενείς.

Απέθω, από εδώ

Απέκει, από εκεί

Απεριλόητος, αυτός που δεν επιμελείται την προσωπική καθαριότητά του.

Απιθώνω, αφήνω πράγματα προσεκτικά κάτω ή πιάτα σε τραπέζι.

Απίστωμα, μπρούμυτα

Απλάδι, κλινοσκέπασμα από πρόβεια μαλλιά

Αποί, συχνός επίμονος άνεμος που φυσάει χαμηλά στο έδαφος (από-γειος).

Απολ(υ)τός, ο συρτός χορός

Απουκουντριασμένος, ο βλάκας που δεν καταλαβαίνει τίποτε.

Απομώθηκα, απομονώθηκα, έπαθα ασφυξία

Απόπατος, πρόχειρη εξωτερική τουαλέτα

Αποπαίρνω, αποσπώ την προσοχή κάποιου από σοβαρές σκέψεις, τον παρατηρώ.

Απουπούι, επιφώνημα σχετλιαστικό που δηλώνει έκπληξη.

Αποζούλια, απέξω

Απόστασα, κουράστηκα

Αργάζω, προετοιμάζω

Αρμάθα, πλέξιμο κρεμμυδιών και σκόρδων

Αρμαθιά, η σειρά

Αραδιάστρα, η υποχρεωτική διέλευση από ένα στενό πέρασμα

Αρίδα, χειροκίνητο τρυπάνι για ξύλα

Αρίδες, πόδια ψηλών ανθρώπων

Αρμάθα ή αρμαθιά, πλεγμένα κρεμμύδια, σκόρδα, ρόκες στην αποθήκη για συντήρηση

Αρμέγω, συλλέγω το γάλα από γαλακτοφόρα ζώα.

Αρνοπόκ(ι), τα μαλλιά ενός αρνιού στο τέλος του πρώτου χρόνου της ζωής του

Αρτ(υ)μή, άπαχο τυρί, που καταναλώνεται τον χειμώνα (άρτυμα, άρτος, αρταίνομαι).

Αρταίνομαι, τρώω φαγητά ζωικής προέλευσης.

Ασαλάγητος, αυτός που δεν δέχεται συμβουλές.

Αστραπόκαμμα, δένδρο ή σπίτι ή άλλη εγκατάσταση που κάηκε από πτώση κεραυνού.

Αστραποτσιοκάνισμα, πτώση κεραυνών

Αστρέχα (Οστρέχα), η προέκταση της σκεπής του σπιτιού για την προστασία της τοιχοποιίας από τα όμβρια ύδατα

Αστριτόχιονος, ιοβόλο φίδι, αστρίτης διασταυρωμένος με οχιά

Ασφέντομας, η σφενδάμη, δένδρο μεγάλο, φυλλοβόλο με άριστης ποιότητας ξύλο

Αυγατίζω, μεγαλώνω, αυξάνω, πολλαπλασιάζω

Αυτόνω, κάμνω αυτό

Αυχήνας, αυχένας (σβέρκος), διάσελο (πέρασμα βουνοκορφής)-αυχήν

Αφανταλιά, αφύσικο πράγμα

Αφαντιάζομαι, φαντασιώνομαι, παρασύρομαι, βλέπω φαντάσματα.

Αφάντισμα, σκιάχτρο

Αχαϊρευτος, (α+χαίρω, α+χαϊρι), ανεπρόκοπος,

Αχούλιασμα, ηχηρός μακρόσυρτος αναστεναγμός

Αχούρι, χώρος ακάθαρτος

B

Βάβω (ή μανιά), γιαγιά

Βαγγανίζω, περνώ με θόρυβο και περιφέρομαι γύρω από ένα σημείο

Βάζω, βουίζω, κάνω μεγάλο θόρυβο

Βαΐζω, γέρνω αριστερά-δεξιά

Βακούφ(ι)κο (τουρκ. vakif), η περιουσία των ιερών ιδρυμάτων

Βάκρα, προβατίνα με λευκό τρίχωμα στο σώμα της και με μαύρο κεφάλι

Βάντα, κλαδί δένδρου (προκειμένου για οπωροφόρα δέντρα) γεμάτο καρπούς

Βαντάκια, δέματα με αποξηραμένες καλαμποκιές, ζωοτροφή για τον χειμώνα

Βαρκό, πράσινο σημείο σε χωράφια ή βοσκοτόπια, που βγαίνει λίγο νερό

Βάκισμα, κτύπημα

Βατσουνιές, πυκνή συστάδα αγριόβατων

Βελαώρα, θαμνώδης έκταση για βοσκή ζώων

Βερέμ(ι)κο, ελαττωματικό ζώο ή πράγμα

Βερεσέ, (τουρκ. veresiye) επί πιστώσει

Βετούλι-α, αρσενικό-θηλυκό κατσίκι της χρονιάς για αναπαραγωγή

Βιδούρα, μικρό ξύλινο δοχείο με χερούλια 12 λίτρων, που χρησίμευε για άρμεγμα των ζώων

Βίκος, φυτό εξισορρόπησης της καλλιεργούμενης γης με ταυτόχρονη αντιμετώπιση των ζιζανίων και καλή ζωοτροφή

Βιός (το), η ατομική περιουσία κάποιου (κυρίως τα γιδοπρόβατα)

Βίραγκας (ο), ρουφήχτρα σε ποτάμι

Βίτσα, ξύλινη ανθεκτική βέργα (από κρανιά)

Β(ι)τσέλα, μικρό ξύλινο και φιλοτεχνημένο δοχείο για μεταφορά πόσιμου ύδατος με μικρό στόμιο και με ιμάντα ανάρτησης

Βιτσώνω, τρώω υπερβολικές ποσότητες φαγητών (π.χ. την έκανα βίτσα την κοιλιά).

Βολά, φορά

Βούγγα, παιδικό παιχνίδι θορυβώδες

Βούγγος, γρήγορα

Βομπηριάζω, πεισμώνω για πολλές ημέρες

Βόρ(ι)σμα, ελαφρός βόρειος άνεμος

Βουλιώμαι, σκέφτομαι, αποφασίζω

Βουτσώνω, θυμώνω

Βρυσ(ι)κά, τοποθεσία που αναβλύζουν πόσιμα νερά και υπάρχει βρύση

Γ

Γαβρίδια (ο γαύρος), φυλλοβόλο δέντρο που επιβαρύνει τη λοιπή χλωρίδα

Γαλάρια, τα γαλακτοφόρα ζώα

Γαλάρι, το μέρος της στάνης στο οποίο γίνεται το άρμεγμα των αιγοπροβάτων

Γαλατσίδα, ποώδες φυτό με δηλητηριώδη γαλακτώδη χυμό και με μεγάλα κίτρινα λουλούδια

Γανιάζω, κλαίω γοερά

Γάστρα, μεταλλικό θολωτό κάλυμμα για ψήσιμο φαγητών σε ταψί

Γεματίζω, γευματίζω, τρώω για μεσημέρι

Γεννήματα, οι καρποί, τα γεωργικά προϊόντα

Γεννήματα, τα δημητριακά

Γηροκόμι(ο), ο ηλικιωμένος άνθρωπος που χρειάζεται φροντίδα

Γιαννιώτης, ο βορειοδυτικός άνεμος στην Αργιθέα

Γιαπα-γιούπας, αργός στις κινήσεις και στις αποφάσεις

Γιατάκι, το καλοκαιρινό καλύβι

Γίκος, η στίβα με χοντρά κλινοσκεπάσματα (κουβέρτες, φλοκάτες κ.ά.), η οικοσκευή της νύφης
Γιόμα, το προμεσημβρινό γεύμα, το κολατσιό
Γιομώνω, γεμίζω
Γιορτάνι, περιδέραιο (αντιδάνειο από το εορτινό στολίδι)
Γιουρούκι, ο φασαριόζος
Γκέμι (τουρκ. gem), χαλινός
Γκέσα, η μεγάλη μαύρη γίδα που οδηγεί το κοπάδι
Γκιζεράω, σεργιανίζω, περιφέρομαι χωρίς εμφανή σκοπό
Γκίζω, επηρεάζω την υγεία του πεπτικού συστήματος
Γκιούμι, το ανοξείδωτο δοχείο μεταφοράς νερού ή γάλακτος
Γκισέμι, ο μεγάλος τράγος που οδηγεί το κοπάδι
Γκορτζιά, η αγριοαχλαδιά
Γκριντάλι, ο ψηλός άντρας
Γλαβανή, μικρό παράθυρο στο ξύλινο ταβάνι του σπιτιού
Γλίνα, χρώμα πυκνής υφής, με κόκκινο ή πρασινογάλαζο χρώμα, κατάλληλο για κεραμοποιία, ακατάλληλο για καλλιέργειες
Γνέθω, δημιουργώ γνέμα (νήμα) από το μαλλί προβάτων, χρησιμοποιώντας τη ρόκα
Γόμος, γέμισμα, το υλικό των γεμιστών φαγητών
Γονίδια, οι γονείς
Γόνος, το σμήνος των μελισσών με τη βασίλισσά του
Γουμίδα, εντόστια αμνοεριφίων με διάφορα χόρτα εποχής
Γούπατο, περιοχή όπου το έδαφος παρουσιάζει υποχώρηση
Γούτσια, οι καρποί του καλαμποκιού που δεν ωρίμασαν
Γραδώνω, στριμώνχομαι σε στενό πέρασμα
Γραμμένος, -η, ζωγραφισμένος, -η
Γρέκι, συγκεκριμένος τόπος διανυκτέρευσης κοπαδιού αιγοπροβάτων
Γρέντζελα, τα αγριοστάφυλα
Γρίβας, το άλογο που έχει τρίχωμα κυρίως λευκό και μαύρο κατανεμημένο ομοιόμορφα με αναλογία υπέρ του λευκού
Γρίβος, ψαρός
Γριντιά, βασικό δομικό στοιχείο ξύλινης στέγης, χοντρό ξύλο που τοποθετείτο οριζόντια από τοίχο σε τοίχο και στήριζε όλη τη στέγη του σπιτιού
Γροικώ, γνωρίζω τα βασικά, θυμούμαι (αγροίκος, αγροικία)
Γρούμπιασα, καμπούριασα
Γρουμπούλι, το εξόγκωμα
Γωνολίθι, η σμιλεμένη μεγάλη περιμετρική πέτρα του τζακιού
Γωνιά, το τζάκι

Δ

Δαμάλα, η νεαρή αγελάδα που προορίζεται για αναπαραγωγή
Δέση (η), η υποδομή της κατασκευής μόνιμης πηγής νερού
Δημοσιά, ο δρόμος για αυτοκίνητα
Διακονεύω, ζητιανεύω
Διακονιάρης, ζητιάνος
Διάσελο, το πέρασμα ανάμεσα σε δύο ράχες
Διάστρα, εξάρτημα του αργαλειού
Διασίδ(ι), το ιδιασμένο νήμα (γνέμα) του αργαλειού
Διάτανος, ο διάβολος
Δικέλ(ι), δικούλι ή δικράν(ι), το ξύλο με διπλή ή και τριπλή άκρη για τη συλλογή του κομμένου χορταριού

Δίμ(ι)το, το πυκνό ύφασμα με διπλά μιτάρια του αργαλειού
Διπλάρικα ή Διπλαρόνια, τα δίδυμα τέκνα
Δισάκ(ι), μάλλινος σάκος μεταφοράς φορτίων στον ώμο
Δριστέλα, το σύστημα κίνησης των υδρόμυλων
Δοντάγρ(ι)α, ειδική πένσα για εξαγωγή δοντιών
Δρολάπ(ι), το πυκνό χιόνι και το χιονόνερο

Ε

Έδωκε, ανέτειλε ο ήλιος, το φεγγάρι
Είνоро, όνειρο (αναγραμματισμός)
Έκαμα, υπηρέτησα ή εργάσθηκα (π.χ. στη Ρόδο κλπ.)
Έκοψε η βροχή, σταμάτησε να πέφτει η βροχή
Έκοψε το γάλα, παράβρασε το γάλα
Έμασαν οι μέρες, πέρασαν, λιγόστεψαν
Εύχος (το), ισχυρή επιθυμία, ευχή
Έχος (το), η κινητή και ακίνητη ατομική περιουσία, το βιός

Ζ

Ζάβατος, δάσος καστανιάς
Ζαβός, αυτός που κάνει ζημιές, ο άτακτος, ανυπάκουος
Ζαγκανάω, κουνάω
Ζαγκλαβάνι, ενοχλητικός
Ζαλίκι, φορτίο που μεταφέρεται δεμένο στην πλάτη
Ζαλικώνομαι, φορτώνομαι με φορτίο δεμένο στην πλάτη μου
Ζάπι, επιβολή αυθαίρετου ελέγχου σε ανθρώπους και ζώα
Ζαπώνω, καταπατώ ξένο πράγμα
Ζαράλι, σωματικό ελάττωμα, αναπηρία
Ζαγάρι, κυνηγόσκυλο
Ζ(ε)γαρόνια, αυτοσχέδια μοκασίνια από δέρμα χοίρων
Ζεματούρα, πρόχειρη πίτα με καλαμποκίσιο αλεύρι και κολοκύθι («ζεματάει»)
Ζέχνω, μυρίζω έντονα
Ζηβάω, σβήνω
Ζιόγκος, εξόγκωμα
Ζουλάπι, άγριο ζώο
Ζ(ου)μπάω, σπρώχνω
Ζμάχια, παράσιτα (κυρίως δένδρων) που ευνοούνται από την υγρασία
Ζόδι, θυμός
Ζόχια ή ζοχοί, γνωστό άγριο χόρτο
Ζούδι, φίδι, γενικά το ερπετό
Ζυγός, το ξύλο στο σβέρκο των βοδιών που οργάνουν, για να κρατά σταθερή την μεταξύ των ζώων απόσταση.
Ζυγούρι-α (η), αρσενικό-θηλυκό πρόβατο έως ενός χρόνου
Ζυγώνω, πλησιάζω προσεκτικά
Ζωνάρι, ζώνη για άνδρα ή γυναίκα, ξερότοιχος που συγκρατεί το χώμα.
Ζώσμα, δώρο της νύφης στους συγγενείς του γαμπρού

Θ

Θειάκω, η θεία
Θειαμαίνομαι, απορώ
Θ(η)κάρ(ι), θήκη μαχαιριού
Θ(η)καροβύζα, η γίδα με μεγάλες θηλές, που αρμέγεται εύκολα
Θράσιο, χάθηκε ένα ζώο αναξιοποίητο
Θρασίμι, ψοφίμι

I

Ιδιάζω, μεταφέρω τα νήματα από τα κουβάρια στον αργαλειό
Ίσκιωμα, φάντασμα
Ίτσια, αγριολούλουδα μωβ χρώματος (τα ία, οι άγριοι μενεξέδες)

K

Καβραμάς (ο), φαγητό μεγάλης διάρκειας από χοιρινό κρέας
Καζαντίζω (τουρκ. kazantim, λατιν. casa), πλουτίζω, κάνω περιουσία
Καλοπίχερα, εύκολα
Καναβιά, τριχιά
Κανούτος, σταχτής (συνήθως για ζώα)
Καπνόγκεσα, κατάμαυρη γίδα
Καραμάνικη, άσπρη προβατίνα με φαρδιά ουρά
Καρασούλι, παρατηρητήριο, σκοπιά
Καρδάρια, ξύλινο στρογγυλό δοχείο για άρμεγμα ζώων
Κάργας, παλικάρας
Καρδιλέγκος, λάρυγγας
Καρκανιδιάζω, καίγομαι πολύ
Καρκολόιμα, το κακάρισμα της κότας
Καρκώθκα, στραβοκατάπια, μου στάθηκε κάτι στο λαιμό.
Καρούτα, ξύλινο δοχείο για τα σταφύλια
Καρ(υ)όφ(υλ)λα, τα φύλλα της καρυδιάς
Κασαβέτι, πρόβλημα, στενοχώρια
Κατακέφαλο, καρπαζιά
Καταχεριάζω, κτυπάω με τα χέρια
Κατσιαμάκι, βρασμένο καλαμποκάλευρο για πρόχειρο φαγητό
Κατσαπλιάς, αντάρτης
Κατσούλα, κουκούλα
Καλοσκαιρίζω, τρώω ένα φρούτο εποχής καλωσορίζοντας τον καιρό.
Καρδιλέγκος ή καρδιλιάγκος, λάρυγγας
Καρκώνομαι, πνίγομαι καθώς τρώω και μιλάω
Κατακεφαλιά, δυνατό κτύπημα στο κεφάλι με ανοικτή την παλάμη κάποιου
Κατσιλώνω ή τσιλαντιάζω, σηκώνω τα αυτιά μου όρθια προς το μέρος που ακούγεται θόρυβος
Καχριμάν(η)ς, ο εργατικός άνδρας
Κελέβα, νήμα συσκευασμένο κυκλικά
Κεντάριο, ζιζάνιο, εκείνος που αναμοχλεύει διάφορα, που προκαλεί αντιδράσεις
Κερνί, πρόχειρη κυψέλη μελισσών
Κλαπάτσα, ασθένεια των προβάτων
Κλαπατσιγκάνα, τα μουσικά όργανα ορχήστρας πανηγυριού
Κλαρίζω, κόβω κλαδιά δέντρου
Κλιορεύω, κοιμάμαι
Κλιτσίκια, τα πόδια στην άρθρωση του γόνατος και του αστραγάλου
Κλιτσνάρια, τα λυγισμένα πόδια
Κλωτσοτύρι, παράγωγο ξινόγαλου
Κόθρος, γωνία, τα ακριανά κομμάτια πίτας ή γλυκού
Κοκκόσ(ι)ες, τα καρύδια
Κολ(ι)τσίδα, το ακανθώδες περίβλημα του καρπού αγριόχορτων που προσκολλάται σε ρούχα, αλλά και στο τρίχωμα των ζώων.
Κολοκούρεμα, πρώιμο κούρεμα των προβάτων
Κονάκι, το καλύβι των τσοπάνηδων

Κονακάκι, βραχύσωμο καφετί φίδι με δηλητηριώδεις εκκρίσεις
Κοντό, υποκάμισο
Κόπανος, ξύλινη συσκευή επεξεργασίας κατσικίσιου γάλατος ή διαμορφωμένο ξύλο για πλύσιμο κλινοσκεπασμάτων κ.ά. ή ελαφρόμυαλος
Κορακοζώητος, αυτός που δεν έχει να φάει σαν τον κόρακα
Κούρος, το κούρεμα ζώων
Κορφή, γάλα κατσικίσιο, άβραστο, που έχει υποστεί ζύμωση και είναι έτοιμο για κοπάνισμα
Κορφίγκι, το πρώτο γάλα (χοντρό)
Κοσιεύω, περιπλανιέμαι εδώ και εκεί χωρίς στόχο και σκοπό
Κοτάω, τολμώ
Κότσιαλο, το ξυλώδες μέρος μετά την απόσπαση του καρπού του καλαμποκιού
Κουβέλ(ι), κυψέλη μελισσών
Κουκουμπέλες,μανιτάρια
Κουκουμπλιώμαι, πηδάω για να φτάσω κάτι
Κουμάσι, το σπιτάκι του γουρουνιού
Κουντράω, χτυπάω ή σπρώχνω με το κεφάλι
Κουπάνα, μεγάλη λεκάνη
Κουρδουμπούλι, σβώλος
Κουρίτα, ξύλινη σκάφη για την τροφή γουρουνιών
Κουρκούλια, μικρές πέτρες
Κουσάνα, γυναικεία κοτσίδα
Κούσιαλο, ο ηλικιωμένος και ανήμπορος
Κουστεκιάζω, δένω σφιχτά
Κουτέλι, σκυλί που τριγυρίζει άσκοπα
Κουτερίτσα, μικρή ακίνδυνη σαύρα
Κούτσ(ι)κο, μικρό
Κουτσοκέρα, γίδα ή προβατίνα με σπασμένο το ένα κέρατο
Κραίνω, φωνάζω δυνατά
Κραμποκούκι, ψωμί από καλαμποκάλευρο
Κρεμάδα, αρμαθιά καλαμποκιού κρεμασμένη
Κρεμανταλάς, διχαλωτό ξύλο μπηγμένο στο έδαφος έξω από το κονάκι, για να κρεμούν οι τσοπάνηδες τις καρδάρες.
Κριτσιανάω, τρώω κάτι τραγανό
Κριτσίλωσε, στράβωσε
Κρούνα, η πολύπαθη γυναίκα
Κρούτα, γίδα-προβατίνα με κοντά κέρατα
Κυάθ(ι), κύπελλο με λαβή (χερούλι)
Κύπρος (ο), χάλκινο κουδούνι για το γκεσέμι κοπαδιού γιδιών

Λ

Λαγαρίζω, φθάνω σε κάποιο μέρος.
Λάγια, κατάμαυρη προβατίνα
Λαγκιόλια, γραμμές ζωνάρια, πολύχρωμα φορέματα, ελαττώματα
Λαΐνα, κεραμικό δοχείο αποθήκευσης τροφίμων
Λάκα, επίπεδο έδαφος
Λακάω (λακίζω), τρέχω γρήγορα και φεύγω από τη λάκα
Λαλούμενο, μουσικό όργανο
Λαουτιάζω, λουφάζω, μένω ακίνητος
Λαρώνω, ησυχάζω (ιλαρώνω)
Λατζοκόβω, πηγαίνω άσκοπα πέρα-δώθε

Λατσούδα, -ια, κλαδί, -ιά από έλατο
Λέσιο, αδύνατο ζώο
Λειτουργιά, πρόσφορο για τη θεία λειτουργία
Λιανίζω, τεμαχίζω
Λιανοφάσ(ου)λα, φασόλια μικρά, αμπελοφάσουλα
Λιβακώνομαι, ζεσταίνομαι πολύ (λίβας)
Λ(ι)μάζω, πεινάω πολύ (λιμός)
Λιογκρίζω, βλέπω πολύ λίγο, ίσα που διακρίνω κάτι
Λ(ι)τσέκι, μονάδα μέτρησης δημητριακών
Λίπα, το χοιρινό λίπος για μαγείρεμα φαγητών
Λισγάρι, πολύ ψηλό
Λοβιάζω, μολύνω
Λουθουνάρι, λίπωμα του δέρματος
Λούρα, βέργα
Λούτσα, βρέξιμο
Λουτσουρίζομαι, βρέχομαι με νερό
Λυγγιάζω, έχω λόξυγκα
Λυκοτίνια, μικρά αρνιά
Λυτάρι, σχοινί

Μ

Μανάρια, τα οικόσιτα γαλακτοφόρα ζώα
Μαναφούκια, κουτσομπολιά
Μάνταλος, σύρτης εξωτερικής πόρτας
Μαντανία, η υφαντή μάλλινη κουβέρτα
Μαξούλι, εισόδημα
Μαργώνω, κρυώνω
Μάσια, ξύστρα, μεταλλικό εργαλείο για το τζάκι
Μάσινα, χαμηλόστεγη καλύβα για γιδοπρόβατα
Ματσαραγκιά, εξαπάτηση, εμπαιγμός
Ματσιαίζω, πιέζω κάτι μέχρι να σπάσει.
Ματσιαλάω, μασάω
Ματσούκι, το ραβδί
Μαυλάω, καλώ τα ζώα να έρθουν κοντά μου
Μισάλ(ι), τραπεζομάντιλο
Μισάντρα, ντουλάπα με προθήκες
Μισούρα, πήλινο βαθύ πιάτο
Μολαΐμ(ι)κος, ήρεμος, υπάκουος
Μόλσα (η), ο σκώρος
Μουτλάκου, οπωσδήποτε, χωρίς άλλο
Μούτος, μουγγός
Μουτφός, κουτοπόνηρος
Μπακακάκι (το), ο βάτραχος
Μπάλα, μέτωπο
Μπαχλατάω, πολυλογώ
Μπερμπεκάω, ξεδιαλέγω, ψάχνω
Μπικιόνι, τσίγκινο ποτήρι
Μπιρμπελόνια, είδος ζυμαρικών
Μπιτίζω, τελειώνω κάτι
Μπιχτιά, πολύ απότομη κατηφόρα ή ανηφόρα
Μπλαθρί, χοντρό

Μπλάν(ι), κοντό κομμάτι ξύλου για θέρμανση του σπιτιού
Μπλατσιαζομαι, έρχομαι κατά πρόσωπο με κάποιον στον δρόμο
Μπλατσιανάω, κτυπώ τα πόδια δυνατά στο νερό
Μπλιόρι-α ή Μ(η)λιώρι-α, τα νεαρά αρσενικά-θηλυκά γίδια
Μπούγλα, μεταλλικό δοχείο λαδιού (λαδίκια)
Μπουρμπουτσέλι α, τα άγνωστα μικρά έντομα
Μπουκ(ου)βάλα (η), τριμμένο ψωμί και τυρί
Μπουρί, καπναγωγός
Μπουριάζω, γεμίζω καπνούς
Μπουτινέλος (ο), μεγάλη μακρόστενη κωνική κάδη για κοπάνισμα του γάλακτος
Μπουτινός, ο χώρος μεταξύ του ταβανιού και της στέγης του σπιτιού
Μπουτσκάλεσα, προβατίνα καστανόμαυρη
Μπουχαρί, εσωτερικό τμήμα του τζακιού
Μπουχός, καπνός, σκόνη
Μπράσκλα (η), ο μεγαλόσωμος βάτραχος
Μπρέτσικος, ο ευέξαπτος
Μπρίζω, κλαίω δυνατά
Μιστόβλακος, ο μισόβλακας

N

Νίλα, πανωλεθρία, καταστροφή
Νεραγώι, αυλάκι νερού
Νογάω, εννοώ, αντιλαμβάνομαι
Νοματαίοι, άτομα, αριθμός ανθρώπων
Ντάβανος, είδος εντόμου
Νταϊρές, κρουστό μουσικό όργανο σαν το ντέλφι, το νταούλι
Νταλάκ(ι), σαύρα πολύχρωμη και επικίνδυνη για τα μικρά ζώα
Νταραβέρι, σχέση, συχνή επικοινωνία
Ντερλικώνω, τρώγω καλά
Ντερεκιάζομαι, πέφτω τντωμένος κάτω
Ντηριώμαι, επιφυλάσσομαι, δεν αποφασίζω
Ντιπ ή μπιτ, καθόλου
Ντορβάς, ταγάρι υφαντό
Ντορός, ίχνος πατημάτων ζώων στον δρόμο ή στο χιόνι
Ντράβαλος, φασαρία
Ντράχαλα, χοντρές πέτρες
Ντροχιάζομαι, στριμώχνομαι σε στενά περάσματα

Ξ

Ξαγάρι, η εξαγορά
Ξάι, η αμοιβή του μυλωνά από το άλεσμα
Ξάγναντο, ξέφωτο
Ξαίνω, επεξεργάζομαι τα μαλλιά των προβάτων
Ξαμώνω, απλώνω το χέρι μου για να χτυπήσω κάποιον
Ξεζάρκωτος, γυμνός, χωρίς ρούχα (έξω-σάρκα)
Ξεκκλήσουρο, το απείθαχο παιδί που δεν εκκλησιάζεται (εκτός εκκλησίας)
Ξεκλέτζωνος, πολύ ψηλός
Ξεκλιτσινιάστ(η)κα, κούρασα πολύ τα πόδια μου
Ξεμουτσουνιάστ(τη)κα, κτύπησα σοβαρά στο πρόσωπό μου
Ξεμπλέτσωτη, γυναίκα με ελαφρό ντύσιμο από τη μέση και επάνω
Ξεμπροστουριάστ(η)κα, έκανα έμμετο
Ξεντραχτώθ(η)κα, διαλύθηκα

Ξεπατώθ(η)κα, κουράστηκα πολύ
Ξερακιανός, ψηλός και αδύνατος
Ξέρακας, ξερό δένδρο
Ξεσκ(ε)λίζω, σκίζω ρούχο στη ραφή του
Ξεστρίβομαι, πεπτική ενόχληση
Ξετσαουλιάστ(η)κα, μου έφυγαν τα σαγόνια από το χασμουρητό
Ξετσανίζει, φεύγει από τη φωλιά
Ξήψωμα, χωρίς ψωμί-διατροφή από τον εργοδότη
Ξιθάλι, μακρύ ξύλο για μετακίνηση των ξύλων που καπνίζουν στο τζάκι (έξω+αιθα-
 λίζω = απομακρύνω την αιθάλη).
Ξόγανο (ξόανο), είδωλο, αδιάφορος
Ξοίκι, το ξεσπίτωμα (εκτός οίκου)

Ο

Οβολιός, σωρός από πέτρες στις άκρες των χωραφιών
Οδίζω, μοιάζω με άλλον
Όζω, μυρίζω απαίσια
Ορλό (το), το λίγο βρασμένο αυγό
Όρλος, η ουρά του ζώου
Ορμώνω, προσανατολίζω το κοπάδι προς μια κατεύθυνση
Ορσίδα, φαράγγι του βουνού από το οποίο πέφτουν πέτρες
Ουβαίνομαι, σωπαίνω, δεν μιλώ (βουβαίνομαι)
Όχτος, φυσικό ή τεχνητό πρανές με μεγάλη κλίση, όχθη ρέματος ή ποταμιού

Π

Παγάνα, ομάδα ανδρών για εξουδετέρωση επιβλαβών άγριων ζώων με ενέδρα
Πάκια (τα), οι ραχιαίοι μυώνες του ανθρώπου
Παντέχω (απαντέχω), ελπίζω, προσδοκώ
Παν(υ)χίδα, πιάτο με βρασμένο σιτάρι και ξηρούς καρπούς, σπόρους ροδιού κλπ.
Παπαρδέλες, ψημένο καλαμπόκι (νιφάδες, φακιόλες)
Παρακαλιά, αίτημα βοήθειας σε συγχωριανούς για δύσκολη εργασία
Παραμάζωμα, παράσυρση ανθρώπου, ζώου ή αντικειμένων
Παρασάνταλος, ανάπηρος κυρίως στα πόδια, δύσμορφος
Πασταλάκια, φασολάκια
Πατ(ου)λιά, αγριοκορομηλιά με αγκάθια
Πεδικλώνομαι, σκοντάφτω
Περωνιάζω, διαπερνώ
Πέτρα (τα), τα φύλλα ζύμης που προορίζονται για πίττες, γλυκά κλπ.
Πετρόβεργο, το κυλινδρικό ξύλο για το άπλωμα φύλλων της πίτας
Π(ι)λαλ(ι)τούρες, δουλειές που απαιτούν γρήγορες κινήσεις
Π(ι)λαλάω, τρέχω
Πιστρώνομαι, (υποστρώνομαι) καταλαμβάνω θέση, υποχωρώ, κάθομαι
Πλαστός, χορτόπιτα με ζύμη καλαμποκάλευρου
Πλαχούρης, αυτός που έχει μεγάλα αυτιά
Πλακανίθρα, φυσική μεγάλη πλακερή πέτρα
Πλόχερο, χούφτα του ενός χεριού
Πλύματα, απόνερα από το πλύσιμο πιάτων
Ποκάρι, το σύνολο των μαλλιών από το κούρεμα προβάτου (πόκος)
Πολ(υ)σπόρια, νηστήσιμο φαγητό κατσαρόλας με πολλά δημητριακά
Πόντσι, μέλι με τσίπουρο, ζεσταμένα στη φωτιά για τον χειμώνα
Πόρος (ο), πέρασμα, δρόμος, αποτέλεσμα
Πούντα, βαρύ κρύωμα

Πούντος, σχηματίζεται στα ορμητικά ποτάμια (πόντος)
Πουριά (η), το πέραςμα που ελέγχεται με πορτοξυλιά, η είσοδος (πόρος)
Πρέντζα, κλωτσοτύρι
Πριάκονο, η λίμα με τρεις ακμές ακονίσματος, το τριάκονο
Πρίσκαλα, άγρια σύκα
Πρ(οβ)ατίνα, προβατίνα
Πρ(οβ)ατόγαλο, γάλα προβατίνας
Προγκάω, φοβίζω τα ζώα, ώστε να απομακρυνθούν από ένα σημείο
Προκάνω, προλαβαίνω
Προπάω, μόλις προλαβαίνω
Προσέγγονος, -η, ο δισέγγονος, -η
Προσθ(η)λαίνω, υποβοηθώ το νεογέννητο αρνί ή κατσίκι να θηλάσει
Πυρομάδα, φέτα ψωμιού φρυγανισμένη στα κάρβουνα
Πυροστιά, η τριγωνική σιδερένια βάση στην οποία στηρίζεται η κατσαρόλα επάνω στη φωτιά
Π(υ)τιά, μαγιά από το στομάχι μικρού αρνιού ή κατσικιού για την παρασκευή τυριού

Ρ

Ρακογυάλι, ποτηράκι για ρακή (ρακοπότηρο)
Ρασεύω, πηγαινοέρχομαι
Ρεκάζω, κλαίω δυνατά, ρεκομανάω (ρέκος)
Ρεκοβελατός (ο), το ιδιαίτερο βέλασμα της γίδας που εγκλωβίστηκε σε κάποιο μέρος
Ρ(η)μοσιέλ(ι), ο έρημος άνθρωπος (έρημο+celion/κελί)
Ριγανούλα, ελαφρύ στρώμα χιονιού στις βουνοκορφές
Ρίγλα, δοχείο με υγρά εκχειλισμένα
Ρόβι, σπαρτό, τροφή ζώων
Ρόγα, αμοιβή βοσκού
Ρόγγια, αραιή βλάστηση
Ρογκαλιάζομαι, πατώ αγκάθι ή άλλο αιχμηρό αντικείμενο
Ρόκα (η), Ο καρπός του καλαμποκιού ή η ξύλινη κατασκευή που χρησιμοποιείται για το γνέσιμο του μαλλιού
Ροκιά (η), το στέλεχος του καλαμποκιού χωρίς τον καρπό (ζωοτροφή)
Ροκανάω, τρώω κάτι σκληρό
Ρούγα, η αυλή του σπιτιού
Ρούσα, προβατίνα ξανθοκόκκινη
Ρούτα, προβατίνα με κοντό μαλλί
Ρουχνάω, ροχαλίζω

Σ

Σαγάνι, τσίγκινο πιάτο
Σαϊτούρα, γρήγορο, επιθετικό φίδι
Σακοτρύπι, αγάνι που εισχωρεί στα ρούχα
Σαλαγάω, κατευθύνω το κοπάδι σε ορισμένο τόπο
Σαλαμάντρα, μεγάλωσωμη σαύρα μαύρου χρώματος
Σαλαφάδι, ανυπάκουος νέος
Σαλιάρρα, πετσέτα γύρω από τον λαιμό του βρέφους για το τάισμά του
Σαλιβάρι, ξύλο στο στόμα του μεγάλου κατσικιού για να μη θηλάζει
Σαουριάζω, σωπαίνω
Σαρμανίτσα, κούνια βρέφους
Σαρώνω, σκουπίζω
Σβάρνα, εργαλείο του ζευγολάτη
Σβαρνάω, σέρνω κάτι στο έδαφος

Σβόερας, δραστήριος, ανήσυχος
Σελάχι, θήκη μέσης για τους άνδρες
Σεληνιάζομαι, επηρεάζομαι ψυχικά από τη σελήνη
Σέπομαι, σαπίζω
Σερ(νι)κό, αρσενικό
Σέρπετα, σαύρες, σκορπιοί, γενικά τα πολύποδα ερπετά
Σιαχλασμένο, μολυσμένο, χαλασμένο
Σιλπί, ψαροπαγίδα σε ποτάμια (κυρίως για πέστροφες)
Σιούτα, η γίδα που δεν έχει κέρατα
Σιταριά, το άχυρο του σιταριού
Σκαμνιά, η μουριά
Σκαπετάω, απομακρύνομαι γρήγορα από ένα σημείο
Σκάρισμα, καλοκαιρινή νυκτερινή έξοδος του κοπαδιού για βοσκή
Σκερεύω, νοικοκυρεύω, τακτοποιώ
Σκέριο, νοικοκυριό
Σκιάζομαι, φοβούμαι
Σκλέντζα, παιδικό παιχνίδι
Σκούπρα, σκουπίδια
Σκρούμπος, απομεινάρι από καμένο μάλλινο ύφασμα αιμοστατικό για πληγές
Σμιγός, αμάμεικτος
Σομπολιάζω, συνδέω τμήματα όμοιου υλικού (συν-εμβολιάζω)
Σούμπρα, καρυδόπιχα
Σούρλα, η μύτη του γουρουνιού
Σπολάτι, αρκετά, επιτέλους (εις πολλά έτη)
Σπρούχνη, η στάχτη με αναμμένα κάρβουνα
Σταλικομένος, καθηλωμένος
Στάλος, μεσημβρινό σκιερό μέρος για το κοπάδι
Στέρφος-α, στείρος-στείρα, **στέρφα**, η γίδα ή η προβατίνα που δεν κυοφορεί τη συ-
 γκεκριμένη περίοδο
Στρούγκα, πρόχειρο μαντρί για το άρμεγμα ζώων
Στουμπιά, πέτρες για πετροβόλημα
Συγχαρήκια, αμοιβή σε κάποιον που φέρνει καλές ειδήσεις
Συνγκαιριάζω, τακτοποιώ
Συντελεύτ(η)κα, καταστράφηκα πλήρως
Σκιάχτρο, ο πολύ αδυνατισμένος άνθρωπος, το ομοίωμα κεφαλής ανθρώπου για εκ-
 φοβισμό και απομάκρυνση των πουλιών από τις καλλιέργειες
Στεφάνι, γκρεμός, βραχώδης πλαγιά με αρνητική κλίση
Στουμπίζω, συνθλίβω, κτυπώ δυνατά με πέτρα ή με ξύλο
Στουρνάρι, σκληρό σιδηρούχο πέτρωμα, ανεπίδεκτος μαθήσεως
Συμπράγκαλα, τα πράγματα ενός εργάτη, ή και τα εργαλεία ενός τεχνίτη
Συντηλιά, μεγάλη κακαιρία, κατακλυσμός, συντέλεια, το τέλος του κόσμου
Σφαλαγγούδια, μεγάλοι ιστοί αράχνης
Σφίγκομαι, συστέλλομαι, πιέζομαι ψυχολογικά.
Σφρετζουλάω, πετάω κάτι μακριά
Σφουγγάω, σκουπίζω τα υγρά στοιχεία σε μια επιφάνεια
Σφούνι (σίφων-σιφώνιο), ρύγχος της κάναλης της νεροτριβής για τους υδρόμυλους

T

Ταχιά, αυριανή ημέρα
Τέμπλα, η γριντιά, δομικό υλικό υλικό σιτιών, εκκλησιών (λατιν. templum)
Τένγκι, ξύλινη κατασκευή για το δεμάτιασμα του τριφυλλιού

Τζούφια (τα), κλούβια (αυγά)
Τηλώνομαι, πιέζω την κοιλιά μου
Τηράω, κοιτάζω
Τίγκα, γεμάτος ο χώρος, αδιαχώρητο
Τουλούπα (η), πρόβειο μαλλί
Τουλούμι, ασκός (τομάρι) αποθήκευσης γαλακτοκομικών προϊόντων
Τουλουμοτύρι, το τυρί που είχε αποθηκευθεί προηγουμένως σε τουλούμι
Τουλουπώνομαι, σκεπάζομαι καλά με κουβέρτες
Τουμπανιάζω, πρήζομαι
Τουρλώνω, τεντώνω, φουσκώνω την κοιλιά μου
Τραγαζίκα, δερμάτινη θήκη τυροκομικών ή λαδιού
Τράμπα, ανταλλαγή ισάξιων ειδών
Τρα(ι)κάδα, τακτοποιημένος σωρός καυσόξυλων
Τρανεύω, μεγαλώνω ηλικιακά, αυξάνω το κύρος μου
Τραπέτσι, το πολύ ξινό φρούτο
Τραχηλιά, πετσέτα γύρω από τον λαιμό του νηπίου για το τάισμά του
Τρεμοκουκουράω, τρέμω από το κρύο ή και από τον φόβο
Τριάκονο, η τριγωνική λίμα (και πριάκονο)
Τριβαλιάζω, τρίβω σε μικρά κομμάτια
Τριγάνα, φρυγανισμένη άκρη από πίττα, ψωμί, κουλούρα κλπ.
Τριφτάρι, πέτρα ποταμίσια για να τρίβουν αλάτι κ.ά.
Τριχιά, πλεκτό σχοινί για ζαλίκωμα, για δέσιμο
Τριψάνα (η), πρόβειο ή κατσικίσιο γάλα με τριμμένο ψωμί
Τρουβάς, υφαντή τσάντα, ταγάρι
Τρουξός, απροβλεπτος
Τσ(ι)αλαφούτι, παράγωγο πρόβειου ή γίδινου γάλακτος
Τσαγκάδα, γίδα-προβατίνα χωρίς θηλασμό π.χ. λόγω αποβολής
Τσακνάκι, μικρό ξερό ξυλαράκι
Τσακναρίδα, αυτή που έχει μακριά και αδύνατα πόδια
Τσαντίλα, μικρό ημιδιαφανές ύφασμα για στράγγισμα του γάλακτος
Τσαρδί, πρόχειρη καλύβα με κλαδιά
Τσατμάς, ξύλινο διαχωριστικό δωματίων παλαιών κατοικιών
Τσάχαλο, μικρό σκουπίδι που μπαίνει στα μάτια και ενοχλεί
Τσέργα, υφαντή κουβέρτα με φλόκια (κλώσια)
Τσερμιάζω, μουδιάζω
Τσιουπελάγα, μεγαλόσωμη πράσινη σαύρα
Τσιακατιώμαι, φωνάζω δυνατά, εκδηλώνω διαφωνίες
Τσιακατάρρα, απλή κατασκευή δημιουργίας θορύβων για απομάκρυνση των πουλιών από τα σιτάρια και τα καλαμπόκια
Τσιακλατάω, κτυπάω αυγά στο πιάτο με ένα πιρούνι, για ομελέτα.
Τσιαούλι, το στόμα
Τσιάφι, πρωινή παγωμένη δροσιά των χόρτων
Τσιβίκια, μικρά πετραδάκια για γέμισμα ξερότοιχων
Τσιγαρίδες, τηγανιτά λιπαρά κομμάτια χοιρινού κρέατος
Τσιλαυτιάζω, σηκώνω ορθά τα αυτιά, για να ακούσω καλύτερα
Τσιλόνι, πολύ φθαρμένο ρούχο
Τσιοκάνι, κουδούνι για τον λαιμό μιας προβατίνας του κοπαδιού
Τσιοκάνισμα, η διαδικασία στείρωσης του τράγου ή του κριαριού
Τσιόκι, μεγάλο σφυρί
Τσινιά, παράβαση όρων (παιγνιδιού)

Τσιόλι, χαλί κατασκευασμένο από γίδινα μαλλιά
Τσιόχαλο, μικρό θραύσμα πέτρας
Τσίπα, μαντίλι κεφαλιού γυναικών
Τσιπλιτάρα, ο δρυοκολάπτης
Τσουράπια, χοντρές πλεχτές μάλλινες κάλτσες ανδρών και γυναικών
Τσούκνα, η τσίκνα
Τυρόγαλο, το υγρό που αποστραγγίζεται κατά την πήξη του τυριού
Τυρολόγος, επεξεργασμένο δέρμα ζώου για αποθήκευση γαλακτοκομικών προϊόντων
Τφάνι, παροδική καταιγίδα μικρής διάρκειας (τυφώνας)

Υ

Υνί, η σιδερένια άκρη του αλετριού
Υφάδι, το νήμα που χρησιμοποιεί η υφάντρα
Ψωμα, η παννυχίδα που ευλογείται από τον ιερέα στις ονομαστικές εορτές
Υψωμένο δένδρο, καθαγιασμένο δένδρο βελανιδιάς

Φ

Φαγκρίζω, μόλις που διακρίνομαι στα σκοτεινά μέρη, φαίνομαι πολύ αδύναμος
Φακιόλες, ψημένα σπυριά καλαμποκιού
Φάκλα, πολλή ζέστη
Φανάρι, μεταλλικό κουτί με ψιλή σίτα για φύλαξη τροφίμων
Φανέστρα, μικρό παραθυράκι, φινιστρίνι
Φάντιασμα, φάντασμα
Φασκιές, επίδεσμοι
Φασκιώματα, τα μικρά σεντόνια των βρεφών
Φασκιώνω, τυλίγω σφικτά με μικρό σεντόνι το βρέφος
Φαφλατάω, πολυλογώ
Φαυλόδιος, το φαύλο άτομο
Φελάω, οφείλω
Φερνό, ανοιχτό
Φιδοπ(ου)κάμ(ι)σο, το παλαιό δέρμα του φιδιού
Φιεύω, προσφέρω φαγητό, γλυκό κλπ σε φίλους
Φιέρι, κρύο νερό πηγής
Φιλί, κομμάτι πίτας
Φίσκα (επίρρημα), πλήρως
Φκάρι, κέλυφος
Φκιασμένος, αυτός που του έχουν κάνει μάγια
Φλάτο, παλαβομάρα
Φλέσουρα, φύλλα και χόρτα που φράζουν υδρορροές και αυλάκια
Φλοκάτη ή Φλοκοτή, υφαντή βαριά κουβέρτα με φλόκια (κλώσια)
Φλύντρας, πεταλούδα
Φλυντράω, πετάω
Φλώρα, γίδα ολόασπρη
Φουκαλάω, σκουπίζω
Φουρδακλιάζομαι, βγάζω φουρδάκλες (δερματικά εξανθήματα)
Φουρλέτσ(ι), εξάρτημα για το κοπάνημα του γάλακτος στον μπουτινέλο
Φταίξος, υπαίτιος για κάτι, πρόξενος κακών
Φτουράω, επαρκώ
Φώλος, το αυγό κότας που τοποθετείται στη φωλιά, για να γεννήσουν και οι άλλες κότες
Φωτίκια, τα δώρα του νονού στον βαπτιστικό/στη βαπτιστική του

X

Χαϊμαλί, φυλαχτό
Χαϊρί, δώρο, προκοπή
Χαλεύω, ζητώ
Χαμοκέρασο, άγρια φράουλα
Χαμχοϋίας, ο ανόητος και ασυλλόγιστος άνθρωπος
Χαράμι, άχρηστο, αναξιοποίητο
Χατήλι, ο εσωτερικός μικρός χώρος μεταξύ της επίστεψης των τοίχων και της στέγης (φάτνωμα)
Χαύδα, στάση καθήμενης γυναίκας (με ανοικτά τα πόδια)
Χάφτω, τρώγω
Χειμαδιά, παραθαλάσσια μέρη με βοσκοτόπια
Χεράμι, υφαντό μικρών διαστάσεων
Χλιάρ(ι), κουτάλι (κοχλιάριον)
Χλίβομαι, θλίβομαι
Χλιμάρες, καθημερινές θλίψεις
Χόβολη, στάχτη καυτή
Χ(κ)οσμηκιάρ(η)ς, ο τσοπάνης κοπαδιού του μοναστηριού
Χούι, συνήθεια
Χουϊάζω, φωνάζω δυνατά, μαλώνω
Χ(ου)νέρι, αναστάτωση, ταραχή
Χουχτάω, φωνάζω δυνατά να διώξω άγρια ζώα (λύκους, αλεπούδες)
Χτένι, κινούμενο εξάρτημα αργαλειού που μοιάζει με μεγάλο φίλτρο
Χτικιάζω, αρρωσταίνω βαριά (από φυματίωση)
Χτικιό, βαριά αρρώστια (φυματίωση)

Ψ

Ψάνα, το στάχυ του σιταριού
Ψαρής, αυτός που έχει ασπρόμαυρα μαλλιά ή όνομα αλόγου
Ψιμάδα (η), η γίδα που έχει γεννήσει όψιμα και έχει πολύ γάλα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αικατερινίδης Γ.Ν., «Από τις προσπάθειες καταγραφής δρωμένων» στο: *Δρώμενα- Σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφές τους*, Κέντρο Λαϊκών Δρώμενων, Κομοτηνή 1996^α, σσ. 101-106.
- Idem, «Συλλογή και διάσωση λαογραφικού υλικού. Στιγμές και φάσεις μιας μακράς προσπάθειας», *Λαογραφία* 41, σσ. 443-452.
- Idem, «Εαρινά έθιμα λαϊκής λατρείας από την περιοχή Σερρών», *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1974, σσ.17-19.
- Idem, «Χρήσις και σημασία του «αμίλητου νερού» εις τον βίον του λαού», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας ΙΕ'-ΙΣΤ'(1962-1963)*, εν Αθήναις 1964, σσ. 42-61.
- Idem, «Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες. Λειτουργία-μορφολογία-τυπολογία», Διδακτορική διατριβή, *Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Παράρτημα* 8, Αθήνα 1979.
- Αλεξιάδης Μ. Αλ, *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία, Συναγωγή μελετών*, Ινστιτούτο του βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2012.
- Idem, *Δίκαιο και Λαϊκός Πολιτισμός*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2017.
- Αλεξάκης Ελ.-Βραχιονίδου Μ.-Οικονόμου Ανδρ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2008.
- Αλεξάκης Ελ., *Ταυτότητες και Ετερότητες: Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα-Βαλκάνια*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 2001.
- Αντζουλάτου-Ρετσίλα Ευρ., *Πολιτιστικά και Μουσειολογικά Σύμμεικτα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- Ανωγειανάκης Φ., *Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα*, Μέλισσα, Αθήνα 1991.
- Ανωσύμου, *Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας και τινών παρά Θεσσαλοίς εθίμων*, χ.ε., Σμύρνη 1874.
- Αυδίκος Ευ., *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες. Λαϊκοί πολιτισμοί. Ταυτότητες.*, Κριτική, Αθήνα 2009.
- Idem, *Παιδική ηλικία και διαβατήριες τελετές*, Πεδίο, Αθήνα 2012.
- Idem, *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα 2013.
- Idem, *Ελληνική λαϊκή παράδοση. Από το παρελθόν στο μέλλον*, Αλέξανδρος, Αθήνα 2014.
- Idem, *Εορταί και πανηγύρεις, Σύνορα, λαϊκά δρώμενα και τελετές*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.
- Αυδίκος Ε. (επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Αυδίκος Ε.- Κοζιού Σ. (επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Πρακτικά 4^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου, Κέντρο Ιστορικής & Λαογραφικής Έρευνας «Ο Απόλλων» Καρδίτσα/Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας- Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Καρδίτσα 2014.
- Abrahms Lynh, *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*, Μπούσχοτεν P.B. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2014.
- Appadurai A., *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Αθανασίου Κ., Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Βαν Μπούσχοτεν P., *Ανάποδα Χρόνια, συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Πλέθρον, Αθήνα 1997.

- Βαν Μπούσχοτεν Ρ., Βερβενιώτη Τ., Βουτυρά Ε., Δαλκαβούκης Β., Μπάδα Κ., *Μνήμες και λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Μπάδα Κ.(επιμ.), Συλλογικό έργο, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.
- Van Gennep A., *Τελετουργίες διάβασης. Συστηματική μελέτη των τελετών*, εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια Παραδέλλης Θ., Ηριδανός, Αθήνα 2016.
- Βαρβούνης Μ.Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της λαογραφικής επιτόπιας έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- Idem, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ως ορόσημο για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1994.
- Idem, *Μικρά Λαογραφικά*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000.
- Idem, *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και τουρισμός*, Πεδίο, Αθήνα 2013.
- Idem, *Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα. Συναγωγή μελετών Θρησκευτικής Λαογραφίας*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2014.
- Idem, *Εισαγωγή στη Θρησκευτική Λαογραφία. Λαϊκή θρησκευτικότητα και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά*, τ. Α', Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2017^α.
- Idem, *Εισαγωγή στη Θρησκευτική Λαογραφία. Ο κύκλος του χρόνου- Ο κύκλος της ζωής- Ο κύκλος της λατρείας*, τ. Β', Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2017^β.
- Idem, «Η επιτόπια έρευνα στην Ελληνική Λαογραφία», *Εισήγηση σε συζήτηση στρογγυλής τράπεζας, στο πλαίσιο του διεθνούς συνεδρίου «Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού»*, Μόσχα 5-8 Απριλίου 2016.
- Βαρβούνης Μ.Γ.- Σέργης Μ.Γ. (επιμ.), *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2012.
- Βαρβούνης Μ.- Σέργης Μ.- Δαμιανού Δ.- Μαχά-Μπιζούμη Ν.- Θεοδωρίδου Γ., (επιμ.) στο: *Η Διαχείριση της Παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκκλωρισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής*, Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016.
- Βεντούρα Α., «Οι δρόμοι της μεγάλης φυγής των Ελλήνων», *Το Βήμα*, 19/12/1999.
- Idem, *Μετανάστευση και Έθνος: Μετασηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Μνήμων, Αθήνα 1994.
- Βοζίκας Γ., *Η συνοικία της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη και το πανηγύρι της. Η καθημερινή ζωή και ταυτότητα της πόλης*, Δήμος Ηλιούπολης, Αθήνα 2009^α.
- Idem, «Οι υπαίθριες αγορές των θρησκευτικών πανηγυριών στην πρωτεύουσα», *Λαογραφία* 41, 2009^β, σσ. 195-214.
- Βρέλλη-Ζάχου Μ., *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2014, σσ.55-65.
- Βρέλλη-Ζάχου Μ. & Μαχά-Μπιζούμη Ν., «Μόδα και ελληνικές τοπικές ενδυμασίες» στο: *Η Διαχείριση της Παράδοσης*, Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 341-377.
- Bausinger H., *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, μτφρ. Καπλάνογλου Μ. ΕΜ., , Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2009.
- Braudel F., Aymard M., Coarelli F., *Η Μεσόγειος. Ο Χώρος και η Ιστορία*, μτφρ. Αβδελά Ε., Μπενβενίστε Ρ., Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1990.
- Braudel F., *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός Κόσμος την Εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τ. Α', μτφρ. Μιτσοτάκη Κ., ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993^β.
- Braudel F., *Μελέτες για την Ιστορία*, μτφρ. Οντέτ Β.-Σταμούλη Ρ., ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1999.
- Γκασούκα Μ., *Κοινωνικές - Λαογραφικές Παράμετροι*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1999.

- Γκασούκα Μ.- Φουλίδη Ξ., *Όψεις Εθνογραφικής Έρευνας στις Λαογραφικές Σπουδές. Φεμινιστική Εθνογραφία- Διαδικτυακή Εθνογραφία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.), *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009.
- Γιαλούρη Ελ. (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός, Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2017^β.
- Γουήλ-Μπαδιερίτακη Α., *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 1980.
- Γραμμένος Κ., Παπαδημητρίου Μεν., *Αργιθέα, Αργιθεάτισσα και παράδοση*, Εκπολιτιστικός Σύλλογος Λαγκαδίου «Οι Άγιοι Ανάργυροι», Αθήνα 2009.
- Δήμας Ηλίας, «Το πρόβλημα της διδασκαλίας των ελληνικών παραδοσιακών χορών» στο: *Χορός και Κοινωνία*, (Εισαγωγή-Επιμέλεια: Β. Νιτσιάκος), Εκδ. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σς.137-142.
- Δήμος Γ., Θανασιά Τρ., Νταβαρίνος Π., *Κουμπουριανά Αργιθέας Καρδίτσας. Ιστορία και Λαογραφία*, Εκδ. Σύλλογος Κουμπουριαντών Αττικής, Αθήνα 2018^α.
- Δέλτσου Ελ., «Η οικοτουριστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της φύσης και της παράδοσης: παραδείγματα από τη βόρεια Ελλάδα» στο: *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σς. 231-248.
- Δευτεραίος Άγγ., *Το ψωμί στα έθιμα των Ελλήνων*, Εκδ. Legato, Αθήνα 2000.
- Δουλαβέρας Α., *Ελληνική Λαογραφία. Μελετήματα*, Εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2015.
- Δρίνης Γ., *Δημητσάνα. Μετασχηματισμοί και αναπαραστάσεις του χώρου σε μια ορεινή κοινότητα*, Ars Nova, Αθήνα 2020.
- Douglas M., *Καθαρότητα και κίνδυνος. Μια ανάλυση των εννοιών της Μιαρότητας και του Ταμπού*, Παραδέλλης Θ.(επιμ.), μτφρ. Χατζούγλη Α., Πολύτροπον, Αθήνα 2006.
- Dubisch J., *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα*, μτφρ. Μούστρη Δ., Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000.
- Ζακοπούλου Ε., «Πολιτική δημογραφία του νομού Ιωαννίνων, 1961-1991. Το φαινόμενο των καταγομένων» Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σς. 265-283.
- Ζώρα Π., «Χρωματιστά κεντήματα», *Νεοελληνική Χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, σς.162-189.
- Idem, *Κεντήματα και Κοσμήματα της Ελληνικής Φορεσιάς*, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1981.
- Idem, *Συμβολική και Σημειωτική Προσέγγιση της Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Λαογραφία ΛΣΤ'*, 1990-1992, σς.1-77.
- Ήμελλος Στεφ., *Σημειώσεις Ελληνικής Λαογραφίας, Ιστορικά και Μεθοδολογικά θέματα*, τχ. Α', Αθήνα 1985.
- Halbwachs M., *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ζέη Ε., Νεφέλη, Αθήνα 2013.
- Idem, *Η συλλογική μνήμη*, μτφρ. Πλυτά Τ., Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013^β.
- Hirschon R., *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.
- Hirschon R., «Πέρα από την ύλη: Ο συμβολικός κόσμος στον ελληνικό οικιακό χώρο», στο: *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Αλεξάκης Ελ., Βραχιονίδου Μ., Οικονόμου Α. (επιμ.), ΕΕΕ, Αθήνα 2008^α, σς. 175-203.

- Θανόπουλος Γεώργιος, *Ελληνική λαϊκή ποίηση. Από το δημοτικό τραγούδι στη σύγχρονη έντυπη και ηλεκτρονική λαϊκή ποίηση*, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2014.
- Θεσσαλικά Χρονικά ΙΓ' (1980), εκδ.-επιμ. Πολυμέρου- Καμηλάκη Αικ.
- Θεοδοσίου Κλεον., *Η δυναμική των εκθέσεων ενδύματος στο μουσειακό περιβάλλον. Μελέτες περιπτώσεων των μεθόδων προβολής και επικοινωνίας του ενδύματος στο κοινό σε Λαογραφικά Μουσεία στην Ελλάδα*, ΕΑΠ, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα 2018, σσ. 27-28.
- Θεοδωρακόπουλος Ιω., *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήναι 1947, σ.14.
- Θωμά Γ., «Λαογραφική περιήγηση στ' Άγραφα», *Η Θεσσαλία ΙΙ*, Βόλος 1969.
- Θωμά Γ., «Τα υψωμένα δέντρα των Αγράφων», *Μετέωρα 163-168*, Τρίκαλα 1970, σσ. 52-53.
- Ιωαννίδης Χρ., *Το πανηγύρι του αγίου Χαράλάμπους στην Αγία Παρασκευή Λέσβου. Το κουλμπάνι και η τελετουργική συγκρότηση της κοινοτικής ταυτότητας*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1997.
- Κάβουρας Π. (επιμ.), *Φολκλόρ και παράδοση. Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και του χορού*, Νήσος, Αθήνα 2010.
- Κάβουρας Π., «Το καρπάθικο γλέντι ως τελετουργία και παράσταση: μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση του συμβολισμού των παραδοσιακών τελεστικών τεχνών» στο: *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994*, Υπουργείο Πολιτισμού- Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σσ. 65-81.
- Κακάμπουρα Ρ., *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες: Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999.
- Idem, *Αφηγήσεις Ζωής: Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα 2011.
- Κακάμπουρα Ρ. & Κασσαβέτη Ορ., *Οπτική Εθνογραφία και Εκπαίδευση*, Πεδίο, Αθήνα 2018.
- Κάμπας Ελ. «Τραγούδια και χοροί της Αργιθέας», *Πρακτικά Ημερίδας Βλάσι-Πετρίλο Αργιθέας 8-9 Αυγούστου 2018: «Στ' Άγραφα... ένα ταξίδι. Αρχή του ταξιδιού: η Αργιθέα Αγράφων»*, Εκδ. Δήμος Αργιθέας, Καρδίτσα 2018, σσ. 53-62.
- Κλήμος Γ., «Ο Κλήρος και οι σχέσεις του με το Δημοτικό Τραγούδι και τον Χορό», *Πρακτικά Ημερίδας Βλάσι-Πετρίλο Αργιθέας 8-9 Αυγούστου 2018: «Στ' Άγραφα... ένα ταξίδι. Αρχή του ταξιδιού: η Αργιθέα Αγράφων»*, Εκδ. Δήμος Αργιθέας, Καρδίτσα 2018, σσ. 23-29.
- Καπλάνογλου Μ., *Παραμύθι και αφήγηση στην Ελλάδα*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.
- Idem, «Τα λουκέτα της αγάπης», *Λαογραφία 42*, σσ. 391-406.
- Καραμανές Ε., *Διαχείριση ψηφιακού πολιτιστικού αποθέματος και δημιουργία λαογραφικών ψηφιακών εφαρμογών: όροι διατήρησης και της μεταβίβασης της λαογραφικής κληρονομιάς στην εποχή του διαδικτύου*, *Λαογραφία 42*, σσ. 407-422.
- Κασσαβέτη Ο.-Ε., «Όψεις μιας αναπάντεχης εθνογραφικότητας στο ελληνικό διαδίκτυο: το YouTube ως ένα ψηφιακό οπτικό μουσείο» στο *Κοινωνία του κυβερνοχώρου*, Κουτσούκου Η.-Σπυριδάκης Μ.- Μαρινοπούλου Α. (επιμ.) Εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα 2018, σσ. 443-464.

- Κατσαδώρας Γ., «Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα» στο: *Επιστήμες της Εκπαίδευσης: Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό*, Κόκκινος Γ. & Μοσκοφόγλου-Χιονίδου Μ. (επιμ.), Ταξιδευτής/Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αιγαίου, Αθήνα 2013, σσ. 99-122.
- Καψωμένος Ερ., *Δημοτικό τραγούδι, μια διαφορετική προσέγγιση*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1996.
- Kaser K., «Κτηνοτροφία, συγγένεια, οικογένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14ος-αρχές 20ού αιώνα)» στο *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σσ. 97-118.
- Κοβάνη Ε., «Η οικονομία στις ακρόρειες του φυσικού της τοπίου» στο *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σσ. 217-230.
- Κόνσολα Ντόρα, *Η Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995.
- Idem, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006.
- Κόντογλου Φ., «Τα έμορφα τραγούδια μας, η αναπνοή της φυλής μας», *Η πονεμένη ρωμιοσύνη*, Εκδοτικός Οίκος Αστήρ, Αλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι, 1976³.
- Κούζας Γ., «Οι κύκλοι των «χαμένων» αντικειμένων-Απόρριψη-Διαλογή-Επανάχρηση-Επανοικειοποίηση», *Εθνολογία 16* (2013-2016), σσ. 103-144.
- Κορρέ-Ζωγράφου Κ., *Νεοελληνικός Κεφαλόδεσμος*, Νέα Εστία, Αθήνα 1978.
- Κυριακίδης Στ., «Τα Σύμβολα εν τη Νεοελληνική Λαογραφία», *Λαογραφία IB'*.
- Idem, *Το Δημοτικό Τραγούδι*, Νεοελληνικά Μελετήματα 3, Αθήνα 1978.
- Κυριακίδου- Νέστορος Α., *Λαογραφικά μελετήματα I*, Εκδ. Ολκός, Αθήνα 1979^β.
- Idem, *Λαογραφικά μελετήματα II*, Πορεία, Αθήνα 1993.
- Idem, *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, Μάλλιαρης- Παιδεία, Αθήνα 1982.
- Idem, «Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα», στο *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Τσαούσης Δ. (επιμ.), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1983.
- Idem, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Ίδρυμα Μωραΐτη, Αθήνα 2007.
- Κώνστα Κ.Σ., «Λαογραφικά περί τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό», *Λαογραφία KZ'* (1971), σσ. 215-278.
- Λιάβας Λ., Παράδοση, φολκλόρ και έθνικ. *Τετράδια Πολιτισμού 3-4*, ΥΠΠΟ, Αθήνα 2008.
- Λουκάτος Δ., *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1997.
- Idem, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1985.
- Idem, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995^γ.
- Idem, *Τα καλοκαιρινά*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1992.
- Idem, *Φθινοπωρινά*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995.
- Idem, *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*, Εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 2003.
- Idem, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, MIET, Αθήνα 2015^δ.
- Idem, «Λαογραφική αποστολή εις τα Θεσσαλικά Άγραφα (7-27 Ιουλίου 1959)», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών 11-12* (1958-1959), εν Αθήναις 1960, σσ. 295-312.
- Idem, «Ο χορός στη Λαογραφία μας», *Νέα Εστία*, 1960.

- Idem, «Τα μαντηλώματα ή ο σταυρός στη στέγη», *Ηώς*, Μάρτιος 1961.
- Idem, «Από την Καρδίτσα στα θεσσαλικά Άγραφα», *Ηώς*, Αφιέρωμα στη Θεσσαλία, αρ. 92-97 (1966), σσ. 53-59.
- Λουκόπουλου Δ.- Πετρόπουλου Δ., *Η λαϊκή λατρεία των Φαράσων*, Institut français d'Athènes, Αθήνα 1949.
- Λουκόπουλου Δ., *Στα βουνά του Κατσαντώνη*, Σ.Δ.Ω.Β., Αθήνα 1930.
- Λουτζάκη Ε., *Ο παραδοσιακός χορός στην Ελλάδα*, *Philoxenia* 85, Θεσσαλονίκη 1992.
- Λυδάκη Α., *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010^η.
- Idem, *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα- Κατανόηση- Ερμηνεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2016.
- Μακρή Κίτσου, *Υφαντά Θεσσαλίας*, Εθνικός Οργανισμός Ελληνικής Χειροτεχνίας, Αθήνα 1961.
- Μαχά-Μπιζούμη Ν., «Το ενδυματολογικό σύστημα των Μαστιχοχωρίων και οι κώδικές του», στο *Όψεις της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα 2016, σσ. 59-61.
- Mauss M., *Το Δώρο, Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής*, μτφρ. Σταματοπούλου- Παραδέλλη Α., Καστανιώτης, Αθήνα 1999.
- Μέγα Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Εστία, Αθήνα 2012.
- Idem, *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, Επετηρίδα Λαογραφικού Αρχείου, 1941-1942, 1943-1944, 1945-1949.
- Idem, *Θεσσαλικά οικήσεις*, Αθήνα 1946.
- Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση- Ήθη και Έθιμα- Λαϊκή Τέχνη*, Ινστιτούτο του Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2011.
- Idem, *Η συνηγορία της Λαογραφίας*, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2004.
- Idem, *Λαός και λαϊκός πολιτισμός*, Νέα Δομή 1976.
- Idem, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Εκδ. Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989.
- Μιχαήλ Γ., «Homo interneticus ή λαογραφία και διαδίκτυο», *Λαογραφία* 41, 2009, σσ 291-305.
- Μούλιου Μ., «Τα μουσεία στον 21^ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές» στο: *Μουσειολογία, Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση*, Μπίκος Γ., Κανιάρη Α.(επιμ.), εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2014.
- Μουτσόπουλος Ν.Κ., *Συμβολή στην τυπολογία της βορειοελλαδικής κατοικίας*, Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου, ίδρυμα Μελτών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1976.
- Μπάδα Κ., «Ο εμφύλιος πόλεμος ως βιωμένη εμπειρία και μνήμη των γυναικών», στο: *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφύλιου πολέμου*, Μπούσχοτεν Ρ.Β., Βερβενιώτη Τ., Βουτυρά Ε., Μπάδα Κ. (επιμ.), Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 103 – 129.
- Μπαλά Β., «Εκπατρισμός, ετερότητα και αναζήτηση ταυτότητας σε κείμενα της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας της διασποράς στη Γαλλία», στο: Τσολακίδου Ρ.-Παπαρούση Μ. (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Μπενέκος Δ., *Η ελληνική ομογένεια της Γερμανίας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.
- Μπρούσκου Αι., *Λόγω της κρίσεως σας χαρίζω το παιδί μου*, Εν τόμω ΣΥΜΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 2015.

- Νιτσιάκος Β. (επιμ.), *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994.
- Idem, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995.
- Idem, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Idem, «Η ιστορικότητα του τόπου. Χρήσεις και μεταμορφώσεις του φυσικού χώρου σε δύο ορεινές κοινότητες της Βαλκανικής: συγκριτική προσέγγιση» στο *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σσ. 201-216.
- Idem, *Στο σύνορο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2010.
- Idem, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2016.
- Νιτσιάκος Β.- Ποτηρόπουλος Παρ. (επιμ.), *Λαογραφία και Ανθρωπολογία, Μία συμβολή στον διάλογο*, Εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα 2018.
- Ντούλα Χ., «Λαϊκή λατρεία. Έθιμα του Δωδεκαημέρου εν Θεσσαλία. Τα ρογκάτσια ή ρογκατσάρια.», *Λαογραφία ΙΖ' (1958)*, σσ. 627-630.
- Οικονόμου Α., *Υλικός πολιτισμός: θεωρία, μεθοδολογία, αξιοποίηση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2014.
- Ong Walter J., *Προφορικότητα και Εγγραμματοσύνη, Η εκτεχνολόγηση του λόγου*, μτφρ. Χατζηκυριάκου Κ., Παραδέλλη Θ.(επιμ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005.
- Παπαθανασίου Μ., *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι.*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 2003.
- Παπαχριστοφόρου Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητα «στο νησί της Καλυψώς»*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.
- Idem, «Από τη Συλλογή Λαογραφικής Ύλης στην Επιτόπια Έρευνα: Μια κριτική αναδρομή στην Ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας» στο: *Λαογραφία και Ανθρωπολογία. Μια συμβολή στον διάλογο*, Νιτσιάκος Β., Ποτηρόπουλος Π. (επιμ.), Εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα 2018, σσ. 99-125
- Παραδέλλης Θ., *Από τη βιολογική γέννηση στην κοινωνική. Πολιτισμικές και τελετουργικές διαστάσεις της γέννησης στον Ελλαδικό Χώρο του 19ου αιώνα*. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1995.
- Idem, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο: *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ.(επιμ.), Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999.
- Παπαντωνίου Ιω., *Ελληνικές τοπικές ενδυμασίες*, ΠΛΙ, Ναύπλιο 1996, σσ.29-31.
- Idem, *Η Ελληνική ενδυμασία. Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000.
- Idem, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά Ι* (1978), σσ. 5-92.
- Παπαταξιάρχης Ε. – Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν, Συμβολές στην κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993.
- Παπαχριστοφόρου Μ., «Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στην επιτόπια έρευνα: Μια κριτική αναδρομή στην ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας» στο: *Λαογραφία και Ανθρωπολογία. Μια συμβολή στον διάλογο*, Νιτσιάκος Β., Ποτηρόπουλος Π. (επιμ.), Εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα 2018

- Πετρίδου Ε., «Ένδυμα και υλικός πολιτισμός. Από τη σημειολογία στη δράση», στο: *Υλικός Πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Γιαλούρη Ε. (επιμ.), Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2017β, σσ.354-389.
- Πετσιάς Β., «Λαϊκή Λατρεία. Ρουγκάτσια ή Ρουγκατσάρια», *Λαογραφία ΙΘ'*(1960-1961), σσ. 561-565.
- Πολίτης Ν.Γ., *Παραδόσεις*, τ. Α'-Β', Βιβλιοθήκη Μαρασλή, 1904.
- Idem, *Δημοτικά τραγούδια, Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, χ.ε. Αθήνα 1998.
- Idem, «Γνωστοί ποιηταί λαϊκών ασμάτων», *Λαογραφία* 5 (1915).
- Idem, *Λαογραφικά σύμμεικτα Α'*, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου/Κέντρου Ερεύνης της ελληνικής Λαογραφίας, εν Αθήναις 1920.
- Idem, *Λαογραφικά σύμμεικτα Β'*, Ακαδημία Αθηνών, εν Αθήναις 1975^β.
- Idem, *Λαογραφικά σύμμεικτα Γ'*, Ακαδημία Αθηνών, εν Αθήναις 1931.
- Πολίτης-Στεργίου Β., «Οι γάλλοι γεωγράφοι απέναντι στον ελληνικό χώρο και τις ορεινές κοινωνίες» στο *Αγροτικότητα, Κοινωνία και Χώρος. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου*, Ζακοπούλου Ε., Κασίμης Χ., Λουλούδης Λ. (επιμ.) Πλέθρον, Αθήνα 2008, σσ. 59-70.
- Ποτηρόπουλος Παρ., *Πολιτισμικές ταυτότητες στην Πίνδο*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2007.
- Πούχνερ Β., *Θεωρητική Λαογραφία*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009^α.
- Idem, *Συγκριτική Λαογραφία: Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009^β.
- Idem, *Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι-Συμπεριφορές-Αισθήματα*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2010.
- Idem, *Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, Gutenberg, Αθήνα 2011.
- Idem, *Εφαρμοσμένη Λαογραφία*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014.
- Idem, *Τα δρώμενα της Ελλάδας και της Βαλκανικής. Από το μαγικοθρησκευτικό έθιμο στη λαϊκή διασκέδαση*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2016.
- Idem, «Δρώμενα του εορτολογίου στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικά Χρονικά II*, σσ. 207-243.
- Ράφτης Αλ., *Ο κόσμος του ελληνικού χορού*, Εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1985.
- Idem, *Χορός, Πολιτισμός και Κοινωνία*, Εκδ. Ελληνικοί Χοροί- Θέατρο «Δόρα Στράτου», Αθήνα 1992.
- Ρόκου Β., *Η παραδοσιακή κοινωνία. Από τη μεγάλη συνέχεια στη μακρά διάρκεια*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2005.
- Ρωμαίου Κ., *Μικρά Μελετήματα*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1955.
- Σέργης Μ., *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, σσ.19-90.
- Idem, «Το Δωδεκάμερο ως διαβατήρια περίοδος στον εθνικό «κύκλο του χρόνου»: Παραδείγματα από την ελληνική και τη βουλγαρική Λαογραφία», *Παρνασσός ΝΑ'*, σσ. 315-346.
- Σερεμετάκη Κ. Νάντια, *Η τελευταία λέξη στην Ευρώπη τα άκρα- Δι-αίσθηση, Θάνατος, Γυναίκες*, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1994.
- Idem, *Διασχίζοντας το Σώμα, Πολιτισμός, Ιστορία και Φύλο στην Ελλάδα*, Εκδ. Λιβάνη, 1996².

- Idem, *Παλιννόστηση αισθήσεων: Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, μτφρ. Α. Βουγιούκα & Μ. Μαυραγάνη, Εκδόσεις Λιβάνη «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1996.
- Σηφάκης Γ., *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998.
- Σκιαδά Β., «Πολιτισμική αλλαγή και υλικός πολιτισμός. Η κοινωνική ιστορία της κολαΐνας στην Όλυμπο Καρπάθου», *Εθνολογία* 1, σσ. 85-116.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελ., «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση» στο: *Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις. Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994*, Ροβάτσου Α. (επιμ.), Υπουργείο Πολιτισμού- Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σσ.131-151.
- Σπυριδάκης Γ.Κ., Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης, *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου* 13-14, 1960-1961.
- Idem, *Ελληνική Λαογραφία. Λαϊκός Πολιτισμός των νεωτέρων Ελλήνων*, τ.Β', χ.ε., Αθήνα 1972.
- Στεργίου Ξενοφ., *Η αργιθεατική διάλεκτος (Λεξικογραφία-Γλωσσολογία-Λαογραφία)*, Εκδ. Σύλλογος Αργιθεατών Θεσσαλών Αθήνας, Αθήνα 2001.
- Συλλογικό έργο, *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2004.
- Sutton D., «Τροφή και αισθήσεις», μτφρ. Βρεττού Αγγ., στο: *Υλικός Πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Γιαλούρη Ε. (επιμ.), Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2017^β, σσ.391-426.
- Τόσκα-Κάμπα Σ., *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγγράφων*, χ.ε., Αθήνα 1981.
- Idem, *Παραδοσιακοί χοροί Ηπείρου-Θεσσαλίας-Στερεάς-Αττικής-Ευβοίας-Πελοποννήσου*, Εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα 2017, σσ. 35-65.
- Τσολακίδου Ρ.-Παπαρούση Μ. (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Τυροβολά Β., *Ελληνικοί παραδοσιακοί χορευτικοί ρυθμοί*, Gutenberg, Αθήνα 1998.
- Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*, Μπάδα Κ. -Μπούσχοτεν Ρ.Β. (επιμ.), μτφρ. Μπούσχοτεν Ρ.Β.- Ν. Ποταμιανός Ν., , Πλέθρον, Αθήνα 2008.
- Φιλιππίδου Ε., «Διαπλέκοντας το χορό, το δρώμενο και την ταυτότητα: Ο χορός στο δρώμενο του «κ'να» ως σημείο αναφοράς για τη διαμόρφωση της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας στην περιοχή του Έβρου», στο *Επιστήμη του Χορού* 6, 2013.
- Foucault, M., *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Παπαγιώργης Κ., Γνώση, Αθήνα 2008.
- Frazer J.-G., Sir, *Ο χρυσός κλώνος. Μελέτη για τη μαγεία και τη θρησκεία*, τ. Β', μτφρ. Μπικάκη Μπ., Εκάτη, Αθήνα 1991.
- Χάιντεγκερ Μ., *Η έννοια του χρόνου. Διάλεξη και Πραγματεία*, μτφρ. Υφαντής Δ., Ροές, Αθήνα 2009.
- Χασιώτης Ιω., Κατσιαρδή-Hering Ο., Αμπατζή Ευρ., *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15ος-21ος αι.*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2006.
- Χατζημιχάλη Αγγ., *Σαρακατσάνοι*, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2007.
- Idem, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά*, τ. Α', Μέλισσα, Αθήνα 1978.

- Χρυσανθοπούλου Β., «Ο βίος εν τη ξενιτεία», *Λαογραφία ΜΒ* (2010-2012), Αθήνα 2013.
- Idem, *Τόποι Μνήμης στην Καστελλοριζιακή Μετανάστευση και Διασπορά*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017.
- Idem, «Οι Αλβανοί μετανάστες του Πόρτο Ράφτη Μεσογαίας μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις» στο: *Πρακτικά ΙΑ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής*, Μπαμπούνης Χ.Ν. (επιμ.), Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, Σπάτα 2006.
- Idem, «Εορταστικές τελετουργίες, συμβολισμός και ταυτότητα στις κοινότητες της ελληνικής διασποράς» στο: *Ανθρωπολογία και Συμβολισμός στην Ελλάδα*, Αλεξιάκης Ελ., Βραχιονίδου Μ., Οικονόμου Α. (επιμ.), ΕΕΕ, Αθήνα 2008^α, σσ.323-357.
- Idem, «Από τη λαϊκή λατρεία στην τελετουργία και τη θρησκευτική συμπεριφορά» στο: *Λαογραφία και Ανθρωπολογία. Μια συμβολή στον διάλογο*, Νιτσιάκος Β., Ποτηρόπουλος Π. (επιμ.), Εκδ. Ιω. Σιδέρης, Αθήνα 2018.
- Ψυχογιού Ελ., «Μαυρηγή» και Ελένη. *Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 24, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2008.
- Idem, «Λατρευτική μνήμη και λαϊκή αφηγηματική παράδοση: εντοπίζοντας τα ίχνη της Ελένης/Αγιαλένης στην Άνω Μεσσηνία», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 33-34 (2009-2013), σσ.317-383.
- Idem, «Οι δρόμοι των νερών και των κοπαδιών: Οι τελευταίοι νομάδες κτηνοτρόφοι στη βορειοδυτική Πελοπόννησο», στο: *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ. (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2008, σσ.163-183.

Βιβλιογραφία

- *Aristoteles' Physik: Vorlesung ueber Natur*, Hlbdd. 1, uebers. Zekl H.-G., Felix MeinerVerlag, Hamburg 1987, S. 212.
- Campbell J., *Honour, Family and Patronage. A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Clarendon Press, Oxford 1964.
- Cowan J., «Going Out For Coffee? Contesting the Grounds of Gendered Pleasures in Everyday Sociability», στο *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Loizos P.-Papataksiarchis E. (επιμ.), Princeton University Press, p.180-202.
- Du Boulay J., *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford 1974.
- Du Boulay J., *Cosmos, Life and Liturgy in a Greek Orthodox Village*, Denise Harvey, Limni Evia 2009.
- Dundes A., «Preface» in *International Folkloristics. Classic Contributions by the Founders of Folklore*, USA, 1999.
- Hall S., «The local and the global: globalization and ethnicity», in A. King (ed.), *Culture, Globalization and the World-System*, Macmillan, London 1991.
- Potiropoulos P., «Between City and Village: Cultural Practices, Socio-economic Relations and "Fluid" Localities», *International Journal of Anthropology*, vol.27, July-September 2012-N.3, Angelo Pontecorboli Editore, Firenze, p.197-206.
- Turner V., *The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*, Ithaca, Cornell University Press, London 1967.

Δικτυογραφία

- www.ayla.culture.gr
- www.dimosargitheas.gr
- www.ediamme.gr
- <https://el.wikisource.org/wiki>
- www.karditsalive.net
- www.katafylli.gr
- <http://www.kentrolaografias.gr/el/content>
- www.koumpouriana.gr
- <https://plastiras-ota.gr/politismos/istorika-dedomena/synthiki-tamasiou-10-maiou-1525/>
- <https://pergamos.lib.uoa.gr/di/object/uoadl:167701>
- <https://www.teetkm.gr>
- <https://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/treis-typoi-koinonion-treis-antilipseis-toy-xronoy>
- <https://we.tl/t-nWnj0W7LGb>